

QARABAĞ AZƏRBAYCANDIR!

ELM

Qüvvət elmdədir...

Nizami Gəncəvi

HAYKA

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin orqanı

№ 18 (1253)

Cümə, 23 oktyabr 2020-ci il

Qəzet 1984-cü ildən nəşr olunur

Azərbaycan Ordusunun işğaldan azad etdiyi ərazilər

Ali Baş Komandan cənab İbrahim Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Silahlı Qüvvələri sentyabrın 27-dən genişmiqyaslı əks hücuma keçərək Ermənistanın işğal altında saxladığı bir çox yaşayış məntəqələrini, strateji yüksəklikləri, o cümlədən Murovdağ zirvəsini azad edib.

“ELM” qəzeti rəşadətli Azərbaycan Ordusu tərəfindən işğaldan azad edilən yaşayış məntəqələrini, onların daxil olduğu rayonları və işğaldan azad edilmə tarixini təqdim edir (22.10.2020):

1. Qaraxanbəyli kəndi (Füzuli rayonu, 27.09.2020)
2. Qərvənd kəndi (Füzuli rayonu, 27.09.2020)
3. Kənd Horadiz (Füzuli rayonu, 27.09.2020)
4. Yuxarı Əbdürrəhmanlı kəndi (Füzuli rayonu, 27.09.2020)
5. Böyük Mərcanlı kəndi (Cəbrayıl rayonu, 27.09.2020)
6. Nüzgar kəndi (Cəbrayıl rayonu, 27.09.2020)
7. Suqovuşan kəndi (Tərtər rayonu, 03.10.2020)
8. Taliş kəndi (Tərtər rayonu, 03.10.2020)
9. Mehdi kəndi (Cəbrayıl rayonu, 03.10.2020)
10. Çaxırlı kəndi (Cəbrayıl rayonu, 03.10.2020)
11. Aşağı Maralyan kəndi (Cəbrayıl rayonu, 03.10.2020)
12. Şəybəy kəndi (Cəbrayıl rayonu, 03.10.2020)
13. Quyçaq kəndi (Cəbrayıl rayonu, 03.10.2020)
14. Aşağı Əbdürrəhmanlı kəndi (Füzuli rayonu, 03.10.2020)
15. Cəbrayıl şəhəri (Cəbrayıl rayon mərkəzi, 04.10.2020)
16. Karxulu kəndi (Cəbrayıl rayonu, 04.10.2020)
17. Şükürbəyli kəndi (Cəbrayıl rayonu, 04.10.2020)
18. Çərəkən kəndi (Cəbrayıl rayonu, 04.10.2020)
19. Daşkəsən kəndi (Füzuli rayonu, 09.10.2020)
20. Horovlu kəndi (Cəbrayıl rayonu, 04.10.2020)
21. Mahmudlu kəndi (Cəbrayıl rayonu, 04.10.2020)
22. Cəfərabad kəndi (Cəbrayıl rayonu, 04.10.2020)
23. Yuxarı Maralyan kəndi (Cəbrayıl rayonu, 04.10.2020)
24. Decal kəndi (Cəbrayıl rayonu, 04.10.2020)
25. Şixəli Ağalı kəndi (Cəbrayıl rayonu, 05.10.2020)
26. Sarıcalı kəndi (Cəbrayıl rayonu, 05.10.2020)
27. Məzra kəndi (Cəbrayıl rayonu, 05.10.2020)
28. Hadrut qəsəbəsi (Xocavənd rayonu, 09.10.2020)
29. Çaylı kəndi (Tərtər rayonu, 09.10.2020)
30. Yuxarı Güzdək kəndi (Füzuli rayonu, 09.10.2020)
31. Qışlaq kəndi (Füzuli rayonu, 09.10.2020)
32. Görəzilli kəndi (Füzuli rayonu, 09.10.2020)
33. Qaracalı kəndi (Cəbrayıl rayonu, 09.10.2020)
34. Süleymanlı kəndi (Cəbrayıl rayonu, 09.10.2020)
35. Əfəndilər kəndi (Cəbrayıl rayonu, 09.10.2020)
36. Sur kəndi (Xocavənd rayonu, 09.10.2020)
37. Qaradağlı kəndi (Füzuli rayonu, 14.10.2020)
38. Xatunbulaq kəndi (Füzuli rayonu, 14.10.2020)
39. Qarakollu kəndi (Füzuli rayonu, 14.10.2020)

40. Bulutan kəndi (Xocavənd rayonu, 14.10.2020)
41. Məlikcanlı kəndi (Xocavənd rayonu, 14.10.2020)
42. Kəmərtük kəndi (Xocavənd rayonu, 14.10.2020)
43. Təke kəndi (Xocavənd rayonu, 14.10.2020)
44. Tağaser kəndi (Xocavənd rayonu, 14.10.2020)
45. Arış kəndi (Füzuli rayonu, 15.10.2020)
46. Doşulu kəndi (Cəbrayıl rayonu, 15.10.2020)
47. Edişə kəndi (Xocavənd rayonu, 15.10.2020)
48. Dördükcü kəndi (Xocavənd rayonu, 15.10.2020)
49. Edilli kəndi (Xocavənd rayonu, 15.10.2020)
50. Çıraquz kəndi (Xocavənd rayonu, 15.10.2020)
51. Xırmancıq kəndi (Xocavənd rayonu, 16.10.2020)
52. Ağbulaq kəndi (Xocavənd rayonu, 16.10.2020)
53. Axullu kəndi (Xocavənd rayonu, 16.10.2020)
54. Füzuli şəhəri (Füzuli rayonu, 17.10.2020)
55. Qoçəhmədli kəndi (Füzuli rayonu, 17.10.2020)
56. Çimən kəndi (Füzuli rayonu, 17.10.2020)
57. Cıvarlı kəndi (Füzuli rayonu, 17.10.2020)
58. Pirəhmədli kəndi (Füzuli rayonu, 17.10.2020)
59. Musabəyli kəndi (Füzuli rayonu, 17.10.2020)
60. İşıqlı kəndi (Füzuli rayonu, 17.10.2020)
61. Dədəli kəndi (Füzuli rayonu, 17.10.2020)
62. Xudafərin körpüsü (Cəbrayıl rayonu, 18.10.2020)
63. Soltanlı kəndi (Cəbrayıl rayonu, 19.10.2020)
64. Əmirvarlı kəndi (Cəbrayıl rayonu, 19.10.2020)
65. Maşanlı kəndi (Cəbrayıl rayonu, 19.10.2020)
66. Həsənli kəndi (Cəbrayıl rayonu, 19.10.2020)
67. Göyərçin Veysəlli kəndi (Cəbrayıl rayonu, 19.10.2020)
68. Hacılı kəndi (Cəbrayıl rayonu, 19.10.2020)
69. Əlikeyxanlı kəndi (Cəbrayıl rayonu, 19.10.2020)
70. Niyazqullar kəndi (Cəbrayıl rayonu, 19.10.2020)
71. Keçəlməmmədli kəndi (Cəbrayıl rayonu, 19.10.2020)
72. Şahvəlli kəndi (Cəbrayıl rayonu, 19.10.2020)
73. Hacı İsmayılı kəndi (Cəbrayıl rayonu, 19.10.2020)
74. İşıqlı kəndi (Cəbrayıl rayonu, 19.10.2020)
75. Qumlaq kəndi (Cəbrayıl rayonu, 19.10.2020)
76. Dördçinar kəndi (Füzuli rayonu, 20.10.2020)
77. Kürdlər kəndi (Füzuli rayonu, 20.10.2020)
78. Yuxarı Əbdürrəhmanlı kəndi (Füzuli rayonu, 20.10.2020)
79. Qarğabazar kəndi (Füzuli rayonu, 20.10.2020)
80. Aşağı Veysəlli kəndi (Füzuli rayonu, 20.10.2020)
81. Yuxarı Aybasanlı kəndi (Füzuli rayonu, 20.10.2020)
82. Sarafşa kəndi (Cəbrayıl rayonu, 20.10.2020)
83. Həsənqaydı kəndi (Cəbrayıl rayonu, 20.10.2020)
84. Fuğanlı kəndi (Cəbrayıl rayonu, 20.10.2020)
85. İmambaği kəndi (Cəbrayıl rayonu, 20.10.2020)
86. Daş Veysəlli kəndi (Cəbrayıl rayonu, 20.10.2020)
87. Ağtəpə kəndi (Cəbrayıl rayonu, 20.10.2020)
88. Yarehmədli kəndi (Cəbrayıl rayonu, 20.10.2020)

89. Ağcakənd kəndi (Xocavənd rayonu, 20.10.2020)
90. Mülküderə kəndi (Xocavənd rayonu, 20.10.2020)
91. Daşbaşı kəndi (Xocavənd rayonu, 20.10.2020)
92. Günəşli kəndi (Xocavənd rayonu, 20.10.2020)
93. Çınarlı kəndi (Xocavənd rayonu, 20.10.2020)
94. Havalı kəndi (Zəngilan rayonu, 20.10.2020)
95. Zərnəli kəndi (Zəngilan rayonu, 20.10.2020)
96. Məmmədbəyli kəndi (Zəngilan rayonu, 20.10.2020)
97. Həkəri kəndi (Zəngilan rayonu, 20.10.2020)
98. Şərifan kəndi (Zəngilan rayonu, 20.10.2020)
99. Muğanlı kəndi (Zəngilan rayonu, 20.10.2020)
100. Zəngilan şəhəri (Zəngilan rayonunun mərkəzi, 20.10.2020)
101. Bələnd kəndi (Cəbrayıl rayonu, 21.10.2020)
102. Papı kəndi (Cəbrayıl rayonu, 21.10.2020)
103. Tulus kəndi (Cəbrayıl rayonu, 21.10.2020)
104. Hacılı kəndi (Cəbrayıl rayonu, 21.10.2020)
105. Tinli kəndi (Cəbrayıl rayonu, 21.10.2020)
106. Gecəgözlü kəndi (Füzuli rayonu, 21.10.2020)
107. Aşağı Seyidəhmədli kəndi (Füzuli rayonu, 21.10.2020)
108. Zərgər kəndi (Füzuli rayonu, 21.10.2020)
109. Mincivan qəsəbəsi (Zəngilan rayonu, 21.10.2020)
110. Xurama kəndi (Zəngilan rayonu, 21.10.2020)
111. Xumarlı kəndi (Zəngilan rayonu, 21.10.2020)
112. Sarılı kəndi (Zəngilan rayonu, 21.10.2020)
113. Babaylı kəndi (Zəngilan rayonu, 21.10.2020)
114. Üçüncü Ağalı kəndi (Zəngilan rayonu, 21.10.2020)
115. Hacılı kəndi (Zəngilan rayonu, 21.10.2020)
116. Qırx Müşlan kəndi (Zəngilan rayonu, 21.10.2020)
117. Üdğün kəndi (Zəngilan rayonu, 21.10.2020)
118. Turabad kəndi (Zəngilan rayonu, 21.10.2020)
119. İçəri Müşlan kəndi (Zəngilan rayonu, 21.10.2020)
120. Məlikli kəndi (Zəngilan rayonu, 21.10.2020)
121. Cahangirbəyli kəndi (Zəngilan rayonu, 21.10.2020)
122. Baharlı kəndi (Zəngilan rayonu, 21.10.2020)
123. Mollavəli kəndi (Füzuli rayonu, 22.10.2020)
124. Yuxarı Rəfədinli kəndi (Füzuli rayonu, 22.10.2020)
125. Aşağı Rəfədinli kəndi (Füzuli rayonu, 22.10.2020)
126. Sırık kəndi (Cəbrayıl rayonu, 22.10.2020)
127. Şixlar kəndi (Cəbrayıl rayonu, 22.10.2020)
128. Məstəlibəyli kəndi (Cəbrayıl rayonu, 22.10.2020)
129. Dərzili kəndi (Cəbrayıl rayonu, 22.10.2020)
130. Kolluqışlaq kəndi (Zəngilan rayonu, 22.10.2020)
131. Malatkeşin kəndi (Zəngilan rayonu, 22.10.2020)
132. Kənd Zəngilan kəndi (Zəngilan rayonu, 22.10.2020)
133. Genlik kəndi (Zəngilan rayonu, 22.10.2020)
134. Vəliqulubəyli kəndi (Zəngilan rayonu, 22.10.2020)
135. Qaradərə kəndi (Zəngilan rayonu, 22.10.2020)
136. Çöpədərə kəndi (Zəngilan rayonu, 22.10.2020)
137. Tatar kəndi (Zəngilan rayonu, 22.10.2020)
138. Tiri kəndi (Zəngilan rayonu, 22.10.2020)
139. Əmirxanlı kəndi (Zəngilan rayonu, 22.10.2020)
140. Qarqulu kəndi (Zəngilan rayonu, 22.10.2020)
141. Bartaz kəndi (Zəngilan rayonu, 22.10.2020)
142. Dələkli kəndi (Zəngilan rayonu, 22.10.2020)
143. Ağbənd qəsəbəsi (Zəngilan rayonu, 22.10.2020)

Yaşasın Ali Baş Komandan!
Yaşasın Azərbaycan Ordusu!

AMEA-nın prezidenti, akademik Ramiz Mehdiyevin açıqlaması

səh. 2 →

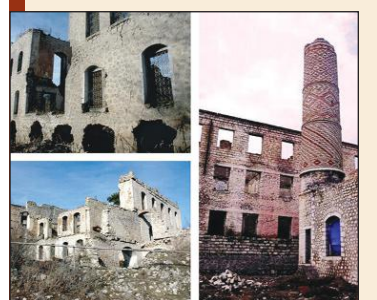
XIX əsrin axırlarında İrəvan şəhərinin Azərbaycan mühiti və məhəllə adları

səh. 3 →

Koronavirus pandemiyası dövründə biolog alimlərin əsas fəaliyyət istiqamətləri

səh. 4-6 →

Dağıdılan tarixi abidələr erməni vandalizminin əyani sübutudur

səh. 11 →

AMEA-nın prezidenti, akademik Ramiz Mehdiyevin açıqlaması

20 oktyabr 2020-ci il tarixində Prezident İlham Əliyev Azərbaycan xalqına növbəti müraciətində ordumuzun apardığı anti-terror əməliyyatı çərçivəsində Füzuli, Xocavənd, Cəbrayıl və Zəngilan rayonlarının ümumilikdə 24 yaşayış məntəqəsinin, həmçinin Zəngilan şəhərinin erməni işğalçılarından azad olduğunu elan etmişdir. Azərbaycan Ordusunun 27 sentyabr tarixindən etibarən bir-birinin ardınca qazandığı parlaq zəfərlərin davamı olan bu qələbə dövlətimizin, şəxsən cənab Prezidentin torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi məsələsində nə qədər dönməz, prinsiplə mövqedən çıxış etdiyini bir daha bütün dünyaya nümayiş etdirmiş oldu.

Ermənistan hərbiçilərinin öz mövqelərini, silah-sursatlarını döyüş meydanında ataraq rüsvayçı şəkildə qaçması və "qorxmaz", "məğlubedilməz" erməni ordusu haqqında illərlə yaradılan mifin bir anda sabun köpüyü kimi partlaması ölkəmizin müharibənin gedişində yalnız hərbi-strateji baxımdan deyil, həm də psixoloji nöqteyi-nəzərdən üstünlük əl-

də etməsilə nəticələnmişdir. Qürur hissilə qeyd etmək istəyirəm ki, Qarabağ məsələsində siyasi əqidəsindən, milli və dini məsuliyyətindən asılı olmayaraq cəmiyyətimizin Prezidentin ətrafında bir yumruq kimi birləşməsi, iş-

ğalçıya öz qəzəbini və qətiyyətini nümayiş etdirməsi Azərbaycanın düşmən üzərindəki psixoloji üstünlüyünü daha da möhkəmləndirmişdir. Tariximizin şanlı səhifələrindən birinin yazıldığı bu günlərdə cəmiyyətimizdə hökm

sürən mübariz əhval-ruhiyyə 30 ildən bəri yaşanan "məğlub xalq" sindromunu da birdəfəlik aradan qaldırdı. Şübhəsiz ki, Azərbaycan xalqı hər birimizin vicdanından bu ləkəni öz qanları ilə təmizlədikləri üçün qəhrəman əsgərimizə əbədiyyən minnətdar olacaqdır.

Azərbaycan Prezidentinin son çıxışlarında şahidi olduğumuz qətiyyət bizi əmin edir ki, müharibə sonuncu erməni əsgərinin torpaqlarımızdan qovulacağı günə qədər davam edəcək. Prezidentimizin bu sözləri xalqımızın ürəyindən xəbər verir və hər bir azərbaycanlının Qarabağ məsələsindəki həyəcanını, istəyini ifadə edir.

Ümumiyyətlə, qeyd etmək istəyirəm ki, Qarabağ döyüşlərində əldə olunan uğurlu nəticələr Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin yalnız görkəmli siyasi və dövlət xadimi deyil, həm də qətiyyətli Ali Baş Komandan, istedadlı sərkərdə olduğunu sübuta yetirdi. İnanıram ki, xalqımız zəfər yürüşünün yekununda Prezident İlham Əliyevin bu tarixi xidməti-

ni layiqincə qiymətləndirəcək. Əminəm ki, Prezident İlham Əliyevin adı dövlətçilik salnaməmizə Şah İsmayıl Xətai, Şah Abbas, Nadir şah kimi görkəmli sərkərdələrin adı ilə yanaşı həmişəlik həkk olunacaq.

Hər bir azərbaycanlı Ordumuzun 27 sentyabrda başladığı əməliyyatlara Şuşanın, Xankəndinin düşməndən təmizlənməsilə nöqtə qoyacağı günü səbirsizliklə gözləyir. Həmin gün uzaqda deyil. İllərlə aşılmaq kimi təqdim edilən erməni istehkamlarını bir neçə günün içində əzib keçən Azərbaycan əsgərinin bu vəzifənin də öhdəsindən şərəflə gələcəyinə əminəm. Cənab Prezidentin iradəsi, ordumuzun döyüş ruhu, xalqımızın birliyi qarşısında miskin Ermənistanın təslim olacağı vaxta az qalıb. Ölkə başçısının qeyd etdiyi kimi, biz Böyük Qayıdış ərəfəsindəyik. Səmimi qəlbədən hər bir azərbaycanlıya bu qayıdışı görməyi, onun sevincini yaşamağı arzulayıram.

Qarabağ - Azərbaycandır! Belə olub və həmişə də belə olacaq!

21 oktyabr 2020-ci il

Məhəmməd Füzulinin ruhu doğma torpağına qovuşdu

Gəncə şəhərində dinc əhalinin, mülki şəxslərin yaşadığı binalarda növbəti böyük həcmli dağıntıların baş verməsi, qurbanların verilməsi Ermənistan dövlətinin təcavüzkar, qəsbkar və terrorçu, cinayətkar dövlət olduğunu bir daha bütün dünyaya təqdim edir.

Azərbaycan Ordusunun düşmən tərəfdə dinc əhaliyə atəş açmayaraq, yalnız döyüş meydanlarında qəsbkarlarla üz-üzə onlara layiq haqq-hesab kəsməsi Ali Baş Komandanımızın mövqeyi və Azərbaycan xalqının humanist simasının reallığıdır.

Bu günə qədər düşməndən geriye alınmış torpaqlarımızla birlikdə Füzuli rayonunun işğaldan azad olunması Azərbaycan Ordusunun tarixi qələbəsidir. Füzuli rayon mərkəzinin və kəndlərinin düşməndən alınaraq xalqımıza

qaytarılması Dağlıq Qarabağ uğrunda müharibənin taleyini həll edən mühüm hərbi-siyasi hadisədir.

Füzuli torpaqlarının azad olunması ilə məzarı Kərbəlada, ruhu Azərbaycanda - Qarabağda olan böyük Azərbaycan şairi Mehəmməd Füzulinin nigaran ruhu yenidən onun doğma torpağına qovuşdurulub.

Füzuli ətrafında ordumuzun fəth etdiyi yüksəkliklərdən artıq Şuşanın dağları aydın görünür.

Qəhrəman ordumuza eşq olsun! Qarabağ Azərbaycandır!

İsa HƏBİBBƏYLİ,
AMEA-nın birinci vitse-prezidenti,
Milli Məclisin deputatı, akademik

Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması hazırda institutun bir nömrəli vəzifəsidir

Bu fikri AMEA-nın vitse-prezidenti, informasiya Texnologiyaları Institutunun direktoru, akademik Rasim Əliquliyev müəssisənin Elmi Şurasının növbəti onlayn iclasında çıxışı zamanı səsləndirib. Akademik hazırda Qarabağ uğrunda gedən döyüşlərdə rəşadətli ordumuzun ard-arda mühüm qələbələr qazandığını, bütövlükdə ölkədə böyük ruh yüksəkliyinin müşahidə olduğunu qeyd edib.

Alim tarixi zəfərlərin əldə olunmasında dövlət başçısı, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin qətiyyətli iradəsi və onun Azərbaycan dövlətinin haqlı mövqeyini böyük məharətlə ifadə etməsinin əvəzsiz rolu olduğunu söyləyib. Bildirib ki, ölkə rəhbəri hər gün dünyanın müxtəlif ölkələrinin mediasına verdiyi müsahibələrdə səliss nitqi və ciddi arqumentləri ilə müharibənin əsl mahiyyətini bütün dünyaya çatdırır, ona ünvanlanan suallara kəsərlə cavablar verir.

Cənab Prezidentin uzun illər apardığı məqsədyönlü daxili və xarici siyasət, iqtisadi islahatlar, Azərbaycanın hərbi potensialı və müdafiə qüdrətinin gücləndirilməsi sahəsində əldə olunan nailiyyətlər bu gün işğal altında olan torpaqlarımızın addım-addım azad olunmasına gətirib çıxarır.

Alimin sözlərinə görə, ön cəbhədə əsgərlərimizin böyük əzmkarlığı ilə yanaşı, arxa cəbhədə də bütün Azərbaycan xalqı dövlət başçısının ətrafında bir yumruq kimi birləşərək vətən uğrunda əlindən gələni edir, qəhrəman ordumuza tam dəstəyini nümayiş etdirir.

"Biz məqsədyönlü informasiya siyasətinin tərkib hissəsi kimi bu işə öz töhfələrimizi verməliyik", - deyən alim informasiya Texnologiyaları Institutunun da ölkənin intellektual bir qurumu kimi müharibənin bütün ağırlığını dərk edərək bu çətin günlərdə həm ordumuza maddi-mənəvi dəstək göstərdiyini, həm də informasiya müharibəsində fəal iştirak etdiyini deyib. Qeyd edib ki, hər birimiz vətənin bu şərəfli günlərində Azərbaycan ordusu ilə yanaşı, əsgər ailələrinə də əlimizdən gələn köməkliliyi etməyə hazırıq.

"Bütün Azərbaycan ziyalıları arxa cəbhənin əsgərləri kimi öz potensialından maksimum şəkildə istifadə etməli, xarici həmkarları ilə əlaqələr qurmalı, kütləvi informasiya vasitələrində müntəzəm olaraq çıxışlar edərək Azərbaycan reallıqlarını dünya ictimaiyyətinə çatdırmalıdır", - deyərək AMEA-nın vitse-prezidenti elm ictimaiyyətinə çağırış edib.

R.Əliquliyev bir daha rəhbərlik etdiyi qurumun kollektivi adından Ali Baş Komandanı və qəhrəman Azərbaycan ordusuna dərin minnətdarlığını bildirib.

Akademik, həmçinin 18 oktyabr Müstəqillik Günü münasibətilə institutun kollektivini təbrik edib, bundan sonra da Azərbaycan ordusunun ərazi bütövlüyümüzün təmin olunması uğrunda gedən mübarizədə yeni tarixi nailiyyətlər əldə edəcəyinə inamını ifadə edib.

Akademik Gövhər Baxşəliyevanın Ermənistanın işğal siyasəti barədə məqaləsi ərəb ölkələrinin KİV-lərində

AMEA-nın akademik Ziya Bünyadov adına Şərqsünaslıq Institutunun direktoru, akademik Gövhər Baxşəliyevanın bir neçə gün öncə İordaniya Haşimilər Krallığının geniş oxucu kütləsinə malik "Neyruz" xəbər agentliyi və Misir Ərəb Respublikasının "əl-Diplomasi" informasiya portalı tərəfindən dərc olunan "Ermənistan rəhbərliyinin yürütdüyü işğal siyasəti" adlı məqaləsi ərəb ölkələrinin KİV-lərində geniş yayılmışdır.

Bu sırada Misir Ərəb Respublikasının "Asiya əl-youm" və "əl-Vəsilə" informasiya portallarını, Körfez ölkələri üzrə ixti-

saslaşmış "Nəbz", "Şərq", "Şəfəq" informasiya mobil tətbiqlərini qeyd etmək olur.

Məqələdə Qarabağ ərazisinin qədim Azərbaycan torpaqları olduğu tutarlı tarixi faktlar və beynəlxalq qərar və qətnamələr əsasında qeyd edilir. Akademik G.Baxşəliyeva öz məqaləsində Ermənistanın hərbi-siyasi hakimiyyətinin Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirdiyi soyqırım siyasəti, Xocalı soyqırımının nəticələri haqqında geniş məlumat verir. Bununla yanaşı, məqələdə Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı BMT Təhlükəsizlik Şurasının Ermənistan hərbi qüvvələrinin işğal olunmuş əraziləri tərk etməsi barədə 1993-cü ildə qəbul etdiyi dörd qətnaməyə toxunulur.

İşğaldan azad olunmuş Zəngilan şəhərinin peykdən təsviri

Zəngilan şəhəri 27 ildən sonra düşmənin işğalından azad olunub. Zəngilan şəhərinin "Azersky" peykindən çəkilmiş təsviri təqdim edilib.

Zəngilan rayonunda dünyanın nadir təbiət incilərindən olan çinar ağacları ilə zəngin Bəsitçay Dövlət Təbiət Qoruğu bu illər ərzində ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə dağıdılıb və talan edilib. İşğalçıların ekologiyaya etdiyi dağıdıcı təsir nəticəsində bölgənin flora və faunasına ciddi ziyan dəyib.

Zəngilan rayonunun ərazisində orta əsrlərə aid və öz memarlıq üslubuna görə seçilən səkkizgüşəli Yəhya ibn Məhəmməd türbəsi də təəssüf ki, işğalçıların dağıtdığı tarixi mədəniyyət abidələrimiz sırasındadır.

Bu gün ölkəmizin uğurlu siyasəti və qüdrətli Ordusu illərdir səbirsizliklə gözlədiyimiz torpaqlarımızın azad olunması xəbərləri ilə xalqımızı sevindirir, tezliklə tam qələbə çalmağımıza inamımızı daha da artırır.

Zangilan şəhəri, Azersky peyk təsviri, 20.10.2020

XIX əsrin axırlarında İrəvan şəhərinin Azərbaycan mühiti və məhəllə adları

(əvvəlki ötən sayımızda)

İrəvan şəhərinin əhalisinin tərkibi haqqında S.P.Zelinski məqaləsində təhlilə cəlb etdiyi məlumatlar və cədvəllər də ciddi maraq doğurur. Burası nəzərə alınmalıdır ki, İrəvan şəhərinin əhalisinin tərkibinə dair əldə edilən məlumatlar bu şəhərdə Azərbaycan-müsəlman mövqeyini azaltmağa, təcrid aradan qaldırmağa yönəldilmiş çar Rusiyasının statistikasına əsaslandığına, bir çox halda həmin statistik məlumatların hazırlanmasında quberniya idarələrində çalışan erməni memurlarının da iştirak etdiyinə görə tam obyektiv xarakter daşıya bilməzdi. Bununla belə, əhalinin say tərkibi, müsəlman və xristian, yaxud azərbaycanlı və erməni əhalisinin nisbətində barədə təqdim edilmiş faktlar və rəqəmlər bir qədər erməni tərəfinin xeyrinə olmaqla şişirdilsə belə, yenə də müəyyən obyektiv nəticələrin çıxarılmasına şərait yaradır. S.P.Zelinski tərtib etdiyi "İrəvan şəhərində yaşayanların 50 ildəki sayına dair müqayisəli cədvəl"də bu şəhərin əhalisinin ayrı-ayrı millətlər üzrə 1829-cu ildəki və 1880-ci ilə aid göstəriciləri əks etdirilmişdir. Cədvəldə əks olunduğuna görə, 1829-cu ildə İrəvan şəhərində azərbaycanlı ailələrin sayı 1807, erməni ailəsi isə 944 olmuşdur. Fikrimcə, cədvəldəki erməni ailəsinin sayı şəhərin daimi sakini olan erməni əsilli ailələrin miqdarından bir xeyli çoxdur.

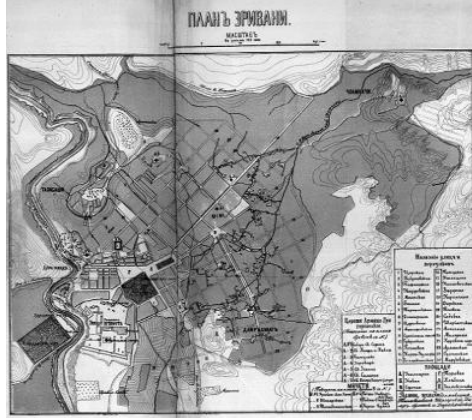
Çünki məlum olduğu üzrə Türkmənçay sülh müqaviləsindən sonra ermənilər İrandan və Türkiyədən ilk köçləri 1828-ci ilin may-iyun aylarından etibarən gəlməyə başlamışdır. Ona görə də 1829-cu ilin sonuna dair olan məlumatlarda yerli erməni ailələri ilə yanaşı, köçürülmüş gəlmə erməni ailələri haqqındakı məlumatlar da özünə yer almışdır. Beləliklə, XIX əsrin əvvəllərində İrəvan şəhərində azərbaycanlı ailələri köçürülmüş ermənilər də nəzərə alınmaqla ən azı 50 faiz üstünlüyə malik olmuşdur. Həmin ildə İrəvan şəhərinin daimi yerli sakini olan azərbaycanlı əhali 7331 nəfərdən ibarət idi. Erməni əhalisi isə köçürülənlərlə birlikdə 4132 nəfər təşkil edirdi. S.P.Zelinski cədvəldən görünür ki, məqsədliliklə köçürülmüş erməni əhalisi hesabına 1880-ci ildə İrəvan şəhərində azərbaycanlı və erməni əhalisi arasındakı fərq xeyli dərəcədə azaldılmışdır. Belə ki, S.P.Zelinski tərəfindən 1880-ci ilə dair statistika cədvəl üzrə erməni ailəsinin sayının 50 il ərzində artırılaraq 9509 ailəyə çatdırıldığı qeyd olunmuşdur. Bizə görə burada texniki səhvə yol verilmişdir. Çünki təqdim olunan cədvəldə artan erməni ailələrinin hesabına 1880-ci ildə erməni əhalisinin 5975 nəfərə çatdığı nəzərə çarpdırılmışdır. Heç vaxt əhalinin say tərkibi ailələrin sayından az ola bilməz. Ona görə də əhalinin və ailələrin sayı nisbətini müqayisəli şəkildə nəzərə alsaq, 1880-ci ilə dair statistikadək ailələrin sayını göstərən 9509 rəqəminin 950, yaxud da 959 olduğu daha obyektiv görünür.

Hər iki halda İrəvan şəhərində erməni əhalisinin imperiya maraqlarına uyğun olaraq böyük sürətlə artırıldığı göz qabağındadır. Bunun əksinə, çar Rusiyasının yeritdiyi siyasətin nəticəsində azərbaycanlı əhali İrəvan şəhərində təcridən sıxışdırılmış, yavaş-yavaş heyvandarlıq və əkinçilik üçün daha sərfəli olan ətraf kəndlərə köçməyə məcbur edilmişdir. Bu isə öz növbəsində 1880-ci ildə İrəvan şəhərində azərbaycanlı əhalinin 1829-cu ilə müqayisədə 1048 nəfər azalması ilə nəticələnmişdir. Bundan başqa, yaranmış yeni quberniya idarəçilik üsulu İrəvan şəhərində işləmək üçün xristian mənşəli digər millətlərin nümayəndələrinin də yerləşdirilməsi zərurətini meydana çıxarmışdır. Bunun nəticəsində 1829-cu ildə İrəvan şəhərində başqa millətlərdən bir ailə belə olmadığı halda, 1880-ci ildə burada artıq 46 rus, 7 gürcü ailəsi də məskunlaşdırılmışdır. Bu yolla İrəvan şəhərində xristian əsilli əhalinin sayı böyük sürətlə artırılaraq 6056 nəfərə çatdırılmışdır ki, bu da 1829-cu ildəkindən 1924 nəfər çox idi. Ancaq yenə də 1880-ci ildə azərbaycanlı əhali xristian əhalisindən, yəni ermənilərdən, ruslardan və gürcülərdən, hər üçü bir yerdə olmaqla, 237 nəfər çoxluq təşkil edirdi.

Aparılan təhlillər çar Rusiyasının Qafqaz siyasətinin, xüsusən Cənubi Qafqazdakı erməniləşdirmə proqramının ümumi mənzərəsini aydın şəkildə təsvir etməyə real imkan yaradır. Təqdim edilən rəqəmlər Birinci Nikolay hökumətinin ikili standartlara əsaslandığını gerçək olaraq ortaya qoyur.

İkili standartlar idarəetmə və təhsil sahələrində də özünü göstərmişdir. S.P.Zelinski təhlillərinə və digər mənbələrdən əldə etdiyimiz

məlumatlara əsasən deyə bilərik ki, quberniya idarələrində, dövlət qulluğunda daha çox böyük üstünlüklə ruslar və ermənilər işlə təmin olunmuş, azərbaycanlılara çox az yer verilmişdir. Ermənilər təcrid quberniya rəhbərliyinin köməyi ilə İrəvan şəhərinin sənaye sahəsində əlverişli mövqeləri tutmağa səy göstərirdilər. Ticarət obyektlərində də ermənilərin xüsusi çəkisi təcrid arıtmağa başlamışdı. Məsələn, 1880-ci ildə İrəvan şəhərindəki ticarət obyektlərində 307 azərbaycanlı, 256 erməni əsilli tacir çalışırdı. XIX əsrin sonlarına yaxın İrəvan şəhərində 46 növ sənaye sahəsinin altısında artıq erməni-

lər tam ixtiyar sahibi idilər. Ustalıq, sənətkarlıq tələb edən başqaçı, dəri memulətçısı, dülgərlik, bıçaqçı, dərzilik, papaqçılıq və boyaqçılıq sahələrində erməni ustalar üstünlüyü ələ keçirmişdilər.

Bunun əksinə olaraq, azərbaycanlılar İrəvan şəhərinin bazarətrafı ticarət və sənayesinə nəzarəti özlərində saxlamışdılar. Dəyirmanlarda, qəssabxanalarda, çörəkbişirmə və qənnadı sənayesində, arıçılıq sahəsində, karvansaraylarda da üstünlük azərbaycanlıların əlində idi. Sənaye sahələrindəki millətlərarası rəqabətdə mərkəzi hökumət daim erməni əhalisini dəstəkləmişdir. Nəticədə təcridən azərbaycanlı əhali kənd təsərrüfatı yönümlü məşğulluq sahələrinə istiqamətləndirilmişdir ki, bu da onların müəyyən dərəcədə şəhərətrafı kəndlərə axınına səbəb olmuşdur.

Tanınmış rus ziyalısı Stepan Pavloviç Zelinski məqaləsindəki məlumatlardan çıxardığımız bu qənaəti görkəmli Azərbaycan yazıçısı Cəlil Məmmədquluzadənin 7 mart 1902-ci ildə "Kaspi" qəzetinin 53-cü sayında "İrəvan müxbirimizdən" adlı ilə çap etdirdiyi xəbərində ifadə olunan mətləblər dönə-dönə təsdiq edir. Aydın-lıq naminə o vaxtlar İrəvan Dairə məhkəməsinin də tərcüməçisi-dilmanc vəzifəsində çalışan Cəlil Məmmədquluzadənin Dəlmə bağlarına dair məqaləsinin əsas məqamlarını nəzərə çatdırmağı məqsəduyğun hesab edirik. Məqalədə oxuyuruq: "Dəlmə - İrəvan şəhərinin kənarında, şəhərin cənub-qərbində Zəngi çayının sahilində yerləşir. Çox münbit torpağı olan bu yerdə Dəlmə arxı ilə sulanan çoxlu meyvə-üzüm bağları vardır. Sayı 60-a çatan bu bağları xüsusi şəxslər - əməksevən yerli tatarlar (azərbaycanlılar - İ.H.) salmışlar. Həmin bağları salmaq üçün onlar vaxtilə... çox alın təri axıtmışlar ki, bu əkinlər nəvə-nəticələri üçün yadigar qoyub gətirilər... Lakin təsəssüf ki, əzəldən bu bağların sahibi olan savadsız insanlar həmin bağları öz qabarlı ellərində qoruyub saxlaya bilmədilər.

Bizim Bələdiyyə idarəsinin hələ çoxdan (Zelinski zamanından - İ.H.) Dəlmə bağlarında gözü var idi. Lakin bu barədə qəti bir tədbir görmək ona heç cür müyəsər olmurdu... Yeni torpaqlar uğrunda qızgın iş gətirdi, şəhər tərəfindən müsəlman qəbristanlığını bir otlaq kimi şəhərin ərazisinə daxil etmək məsələsi (kursiv bizimdir - İ.H.) ətrafında mübahisə başlandıqı zaman vəziyyət belə idi. Lakin Dəlmə bağları qətiyyətlə otlaq yerinə oxşamırdı.

1891-ci ildən başlayaraq şəhər başqa cür hərəkət etməyi qət etdi. Şəhər Duması...Dəlmə bağlarına vergi təyin etməkdən ötrü onların yerli sahiblərini xüsusi bir komissiya düzəltdi... Lakin 1891-ci il komissiyası Dəlmə bağlarına o qədər yüksək qiymət qoydu ki, illik verginin ölçüsü bağların illik gəlirindən artıq çıxırdı. Beləliklə, 1891-ci ilə qədər verilməyib, üst-üstə yığılan vergi qalıqları ələ bir ölçü aldı ki, bağ sahibləri bağlarından da, qalan vergiləri ödəməkdən də boyun qaçırmaqda oldular".

Daha sonra məqalədə 3 fevral 1900-cü ildə İrəvan Şəhər Dumasının xüsusi komissiyasının müəyyən etdiyi qiymətə bağların sahibləri tərəfindən satın alınması barədə qərar çıxarması, lakin "bağ sahiblərinin öz xüsusi bağlarını al-

mağa bilmərrə razı olmadıqları" nəzərə çarpdırılmışdır. Təzədən keçmiş çoxillik vergilərin əhalidən yığılmasına dair tapşırıq verilmiş, bu isə son nəticədə Mirzə Cəlilin yazdığı kimi, "bağ sahiblərindən bəzilərinin həmişəlik öz bağlarından əl çəkməyi ciddi surətdə qət etməyə" məcbur olmalarına gətirib çıxarmışdır. Deməli, S.P.Zelinski "İrəvan şəhəri" məqaləsinin yazıldığı vaxtdan 21 il keçməsinə baxmayaraq, vəziyyət nəinki dəyişməmiş, zəhmətkeş azərbaycanlı əhali daha ciddi surətdə sıxışdırılmışdır. "Dəlmə bağlarının əhvalatı" məqaləsi isə vaxtilə Stepan Zelinski rəqəmlərin dili ilə mənalandırıldığı mətləblərin 33 yaşlı cavan Azərbaycan yazıçısı Cəlil Məmmədquluzadə tərəfindən daha açıq şəkildə və kəskin formada sözün gücü, publisistikanın imkanları vasitəsilə ifadə edilməsi deməkdir. Bu kiçik məqalə böyük ədib Cəlil Məmmədquluzadənin vətən və millət təəssübkeşliyini, yüksək vətəndaşlıq mövqeyini bir daha qabarıq şəkildə dikte edir. "Dəlmə bağlarının əhvalatı" məqaləsi Mirzə Cəlilin imperiyanın anti-azərbaycan siyasətinə etirazının ifadəsi idi.

Bütün bunlarla bərabər, XIX əsrin sonlarında İrəvan şəhərində azərbaycanlı əhali nə qədər çətin olsa da say tərkibi etibarilə də, habelə kənd təsərrüfatında, ticarətdə və kiçik sənaye müəssisələrində üstün mövqelərini qoruyub saxlaya bilməmişdir. İrəvan şəhəri XX əsrə doğru Azərbaycan şəhəri kimi addımlamaqda davam edirdi.

Təhsil sahəsində də mərkəzi hökumət erməni əhalisinə üstün şərait yaratmış, azərbaycanlı əhalinin təhsil dövlətin maraq dairəsində çox az yer tutmuşdur. S.P.Zelinski məlumatlarından aydın surətdə görünür ki, İrəvan şəhərinin demək olar ki, əksər məhəllələrində rus və erməni məktəbləri açıldığı halda, azərbaycanlılar üçün yeni təhsil ocaqları demək olar ki, yaradılmamışdır. Azərbaycanlı əhali daha çox məscid məktəblərində və mədrəsələrdəki 8 məktəbdə təhsil almış, əhalinin az bir qismi isə İrəvan şəhərində açılmış rusdilli gimnaziya və progimnaziyalarda təhsillərini davam etdirmişdir. S.P.Zelinski İrəvan gimnaziyası, İrəvan şəhər məktəbi, qız məktəbi, İrəvan progimnaziyası haqqındakı ətraflı məlumatları məktəb və pedaqoji fikir tariximizi öyrənmək üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. İrəvan şəhərində Kalbaxan Naxçıvanski təşəbbüsü ilə açılmış məktəb-pansion haqqındakı məlumatlar məktəb tariximizi öyrənilməmiş sənədlərin təşkilidir. S.P.Zelinski həmin məktəbin yaranması tarixçisini aşağıdakı kimi təsvir etmişdir: "Uşaqların təhsili ilə məşğul olan xanım Stasyuleviç Kalbaxan Naxçıvanski ilə tanış olmuş və onun övladlarını təhsil vermək üçün qəbul etmişdir. Kalbaxan uşaqlarının təhsil sahəsindəki nailiyyətlərindən razı qalmış və həmin müəlliməyə müsəlman uşaqlarına dərs demək üçün İrəvana və ya Naxçıvana gəlməyi təklif etmiş, bunun üçün öz tərəfindən olacaq köməkliliyi nəzərə çatdırmışdır. Xanım Stasyuleviç (Sofya Stasyuleviç - İ.H.) bu təkliflə razılaşmışdır. İrəvan şəhərinə gələn xanım ilk növbədə müsəlman uşaqları üçün pansion açmaqdan ötrü yerli müsəlman xanlarına müraciət etmiş və müsbət cavab almışdır. Onun xoşbəxtliyindən Şəfi bəy adlı bir nəfər müəlliməyə digər uşaqlar üçün örnək olsun deyə özünün iki övladına ödənişli qaydada təhsil verilməsini təklif etmişdir. Ev kirayə edən xanım Stasyuleviç Şəfi bəyin uşaqlarını təhsil vermək üçün qəbul etmişdir. ...Az sonra təhsil alan uşaqların sayı artmış, ikinci ilin sonunda onun himayəsində 15 müsəlman uşağı təlim görmüşdür. Son vaxtlar xanımın böyük ana qayğısı və təlim məharəti sayəsində şagirdlərin sayı 45 nəfərə çatmışdır... Bu, İrəvan şəhərinin birinci özəl pansionu idi... 1877-ci ildə həmin pansionda 105 şagird təhsil almışdır. Beləliklə, xanım Stasyuleviçin İrəvan şəhərində təhsil müəssisəsi yaratmaq söyləri baş tutmuşdur. Buna görə o, yerli cəmiyyətin, xüsusən müsəlman əhalisinin hər cür minnətdarlığını qazanmağı haqq etmişdir".

Zaman öz işini görmüş, İrəvan şəhərində azərbaycanlılar üçün də dünyəvi məktəblər açılmışdır. Kalbaxan Naxçıvanski və Şəfi xanımın xidmətləri sayəsində bu məktəbin təşkilatı hesabına şəhərdə azərbaycanlı əhalisinin səviyyəsi yüksəlmiş, mövqeləri daha da möhkəmlənmişdir.

S.P.Zelinski "İrəvan şəhəri" məqaləsi sadəcə diyarşünaslıq materialı olmayıb, geniş araşdırma imkanları ilə seçilən ciddi elmi-tədqiqat əsəridir. Bir qədər yaradıcı şəkildə yanaşmaqla bu əsərdən mənbə kimi istifadə etmək elmimiz üçün fayda gətirə bilər.

SMOMPK məcmuəsində çap olunan "Dərəçiçək" məqaləsində S.P.Zelinski bu yerin adının etimologiyasını "çiçəkli dərə" kimi izah etmiş, buranın coğrafi xüsusiyyətlərini, bitki və heyvanlar aləmini, iqlim əlamətlərini, təsərrüfat əhəmiyyətini diqqət mərkəzinə çəkmişdir. Müəllif Dərəçiçək ərazisində yerləşən malakan kəndi Konstantinovkadan bəhs etmiş, malakanların həyatı və məişətindən qıscacaq söz açmışdır. Stepan Pavloviç həmçinin Dərəçiçəkdə rast gəldiyi monastr barədə məlumat vermiş, bu monastrın nəzdindəki kilsənin divarlarında olan yazı mətnlərini rus dilinə çevirərək oxuculara çatdırmışdır.

S.P.Zelinski "Tatar atalar sözləri, məsələləri, tapmacaları və qadın adları" məqaləsi də İrəvan şəhərindən toplanılan materiallar əsasında yazılmışdır. Burada 150 Azərbaycan atalar sözü və məsələsinin rus dilinə tərcüməsi verilmiş, hikmətli kəlamlarda ifadə olunan, bəzi şəxs və yer adlarına aydınlıq gətirən izahlar diqqətə çatdırılmışdır. Müəllif İrəvan şəhərinin müsəlman təbəqəsi arasından 59 Azərbaycan tapmacası toplamış, tapmacaları rus dilinə çevirmiş, cavablarını ayrıca qeyd etmişdir. Eyni zamanda, Stepan Pavloviç Zelinski İrəvan şəhərində daha çox işlədilmiş, geniş şəkildə müraciət olunan 55 qadın adını əlifba sırası ilə düzmüş, onların etimoloji mənalarını izah etmişdir. "Tatar atalar sözləri..." məqaləsi də məntiqli mənada İrəvan şəhərində Azərbaycan folklorunun, azərbaycanlı ruhunun, Azərbaycan mühitinin hakim olduğunu təsdiqləyir. Bu ciddi elmi-tədqiqat əsəri folklorşünaslıq, etnoqrafiya, dilçilik baxımından da qiymətlidir. Elmi-siyasi əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla S.P.Zelinski "İrəvan şəhəri", "Tatar atalar sözləri, məsələləri, tapmacaları və qadın adları" əsərləri müəyyən ixtisarla ayrıca çap olunmağa layiqdir.

Göründüyü kimi, tanınmış rus maarifçi ziyalısı Stepan Pavloviç Zelinski İrəvan şəhərinə dair tədqiqatları ilk növbədə bu şəhərin tarixinin, keçirdiyi inkişaf yolunun öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bundan başqa, həmin dəyərli məqalələr silsiləsi İrəvanın Azərbaycan şəhəri olduğunu bir daha yəqinləşdirir. Eyni zamanda, S.P.Zelinski araşdırmaları bu mövzu ətrafında olan mübahisəli məsələlərə aydınlıq gətirən qiymətli elmi mənbədir.

Heç şübhəsiz, Stepan Pavloviç Zelinski əsərlərinin müəyyən nöqsanları da mövcuddur. Dərəçiçək, Zəngi çayı və sair kimi sözlərin onun tərəfindən həm də erməni dilində olan sözlər kimi Azərbaycan dilinə tərcümə olunması obyektiv reallığı ifadə etmir. Bəzi qadın şəxslərinin etimologiyası yanlış izah olunmuşdur. "İrəvan şəhəri" məqaləsində Şah İsmayılın 1636-cı ildə bu şəhəri işğal etdiyi qeyd olunur ki, bu məlumat görkəmli dövlət xadiminin tərcümə-halı ilə üst-üstə düşür. Bəzi məqalələrdə ermənilərin mənfəfinə xidmət edən notlar müşahidə olunur. Lakin qeyd edilənlər S.P.Zelinski İrəvan şəhərinin haqqındakı əsərlərinin əhəmiyyətini heç də azaltmır. Əsər əsasən "İrəvan şəhəri - necə varsa" anlayışına cavab tapmağa imkan verir.

Bütün bunlar isə ölkəmizin Prezidenti İlham Əliyevin İrəvanın Azərbaycan şəhəri olduğuna dair bəyanatının obyektiv reallığı, tarixi gerçəkliyin danılmaz ifadəsi olduğunu qəti şəkildə təsdiqləyir. Möhtərəm Prezidentimizin obyektiv bəyanatı humanitar sahədə çalışan alimlərimizin, ümumiyyətlə, tariximizin ağırlıq məqamları, o cümlədən uydurma Ermənistan dövləti ilə əlaqədar daha ciddi və dərin, əsaslandırılmış, ilk mənbələrə söykənən, milli maraqlara xidmət edən yeni və sanballı tədqiqatlar aparmağa çağırır. Ölkəmizin Prezidentinin məlum bəyanatından sonra qısa müddətdə təkcə İrəvan şəhəri ətrafında meydana çıxmış maraqlı və əhəmiyyətli ciddi tədqiqatlar qeyd olunan sahələrdə ciddi boşluqların olduğunu göstərməklə bərabər, Azərbaycanımızda həmin ümummilli vəzifələri həyata keçirməyə səfərbər olan böyük elmi potensialın mövcudluğunu da nümayiş etdirir.

İnanırıq ki, S.P.Zelinski İrəvan şəhərinə həsr olunmuş məqalələr silsiləsi tarixçilərin, folklorşünasların, etnoqrafların, iqtisadçılardan, coğrafiyaçıların, pedaqoqların və dilçilərin diqqətini cəlb edəcək, bu əhəmiyyətli əsərlərdən yerli-yerində istifadə olunacaqdır.

İsa HƏBİBBƏYLİ,
AMEA-nın I vitse-prezidenti,
akademik

Koronavirus pandemiyası dövründə biologiya

Biologiya, tibb və aqrar elmlərin prioritet

2020-ci ildə koronavirus pandemiyasının tüğyan etməsi və bununla bağlı karantin qaydalarının yaratdığı məcburi məhdudiyyətlərə baxmayaraq, bütövlükdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında, o cümlədən AMEA-nın Biologiya və Tibb Elmləri Bölməsində də elmi, elmi-pedaqoji və elmi-təşkilatfəaliyyətlərlə davam etdirilir. Bu ərafədə bir sıra mühüm fundamental və tətbiqi xarakterli nəticələr alınmış və həmin elmi nəticələr yüksək reytingli jurnal və toplularda dərc olunmuşdur. İl ərzində Biologiya və Tibb Elmləri Bölməsinin elmi müəssisələrində əldə edilmiş nailiyyətlər, yüksək ixtisaslı kadr hazırlığı, eləcə də dövrümüzün digər aktual məsələləri, pandemiya ilə əlaqədar görülmüş işlər barədə ətraflı məlumat almaq üçün AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik İradə Hüseynova ilə müsahibəni oxucularımıza təqdim edirik.

Sual: İradə xanım, müsahibəmizin əsas mövzusunda keçməzdən əvvəl yaşadığımız günlərin ən mühüm məsələsinə - Azərbaycan Prezidenti, Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Qarabağın azadlığı uğrunda aparılan tarixi, milli mücadiləyə mütəlak toxunmalıyıq. Hazırkı dövrdə hər bir Azərbaycan vətəndaşı kimi ziyalılar da özünü Ali Baş Komandanımızın müəlləh əsgəri sayır, öz fəaliyyətlərində ölkəmizin bu gün yazılan yeni tarixinə dəyərli töhfələrini verirlər. Bu baxımdan Sizin də baş verənlərə qıscaca münasibətinizi bilmək istərdik.

Cavab: Bildiyiniz kimi, Azərbaycan dövləti və müqəddəs xalqımız çoxdan uzun illər boyu gözlədiyimiz haqq savaşına qalxmışdır. Cənab Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə şanlı Azərbaycan ordusu hazırda tarix yazmaqda, doğma Qarabağımız düşmən tapdağından azad edilməkdədir. Əslində, heç kimə sirr deyil və hamımız şahidlik ki, hərbi uğurlarımızı dövlət başçımız uzun bir müddət ərzində xüsusi siyasi ustalıqla hazırlamışdı. İşğal olunmuş torpaqlarımızın azad edilməsi istiqamətində ölkə başçımızın göstərdiyi iradə və qətiyyət fərh doğurur. Prezident müxtəlif tədbirlərdə, o cümlədən BMT-nin tribunasiyadan etdiyi çıxışlarla, verdiyi sət və sət olduğu qəddər də ədalətli bəyanatlarla beynəlxalq təşkilatlara və dünya ölkələrinin liderlərinə ünvanladığı əsaslandırılmış, dolğun faktlara və möhkəm məntiqə əsaslanan mesajlarla Ermənistanın haqsız olduğunu, işğalçı dövlətin havadarlarının riyakarlığını qlobal miqyasda isbat edə bilmişdi; beynəlxalq gücləri və ictimaiyyəti bu günlərdə baş verən hadisələrə hazırlamış, düşməne sarsıdıcı hərbi cavabdan xeyli öncə informasiya və diplomatiya müharibəsində qələbəmizi təmin etmişdi. Bu gün də Vətən müharibəsi hər üç - hərbi, informasiya və diplomatiya cəbhələrində uğurla davam etdirilməkdədir. Nəticələr də göz qabağındadır. Əminliklə deyə bilərik ki, işğal altında olan torpaqlarımızın düşmən tapdağından tam şəkildə azad edilməsi tarixi uzaqda deyildir.

Torpaqlarımızın işğalı nəticəsində bir sıra beynəlxalq konvensiyalara zidd olaraq bölgənin zəngin biomüxtəlifliyinə ciddi ziyan vurulmuş, mədəni və təbii sərvətlərimiz talan edilərək Ermənistanla daşınmışdır. Artıq 30 ilə yaxındır ki, alimlərimiz Qarabağ bölgəsinin biomüxtəlifliyinin, torpaq və su ehtiyatlarının tədqiqi ilə məşğul olmaq imkanından məhrumdurlar. Bu müddətdə orada mövcud olan imkanlardan xalqımızın rifahi və regionun inkişafı naminə istifadə etmək mümkün olmamışdır. Ona görə də cəbhə xəttindəki uğurlarımız təkca torpaqlarımızın deyil, zəngin biomüxtəlifliyimizin də xilasının müjdəçisidir. Əminlik ki, Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə Milli Ordumuz tərəfindən bütün torpaqlarımız tezliklə işğaldan azad ediləcək, həmin ərazilərdə çoxşaxəli elmi tədqiqatların aparılmasına, o cümlədən regionun fauna və florasının, torpaq və su resurslarının tədqiqinə şərait yaranacaq.

Qeyd edim ki, elm bir çox hallarda hadisələrin inkişafında həlledici ola bilər. Xatırlayaq ki, ikinci Dünya müharibəsinin taleyində dünya şöhrətli alim Yusif Məmmədovun kəşfləri mühüm rol oynamışdı. Həmin müharibədə Azərbaycan alimlərinin, o cümlədən Mustafa Topçubaşovun, Abdulla Qarayevin, digərlərinin tədqiqatları nə qədər insanın həyatını xilas etmişdi. Bu gün Ermənistanla müharibə ilə yanaşı, dövlətin təhlükəsizliyini və əhalinin sağ-

lamlığını təhdid edən çoxsaylı amillər mövcuddur. AMEA Biologiya və Tibb Elmləri Bölməsinin alim kollektivinin ciddi fəaliyyəti və əldə etdikləri nailiyyətlər ətraf mühitin və bioloji müxtəlifliyin qorunmasında, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında, əhalinin sağlamlığı uğrunda aparılan mücadilədə mühüm rol oynayır. Mən xüsusilə qlobal bir problemə çevrilməkdə olan biotəhlükəsizlik məsələlərinə diqqət çəkmək istərdim. Yaxın illərdə müxtəlif bioloji və kimyəvi silahlardan terror və təhdid vasitəsi kimi istifadə təhlükəsi ilə üz-üzə qala bilərik. Su resurslarının əksər hissəsinin transserhad çaylar vasitəsi ilə, xüsusən də düşmən dövlətin ərazisindən daxil olduğu Azərbaycanda bu problem xüsusilə aktualıq kəsb edir. Ölkənin qida və kənd təsərrüfatı məhsullarının idxalından mümkün qədər az asılı olması, genetik modifikasiya olunmuş orqanizmlərlə bağlı problemlər də biotəhlükəsizliyin təmin olunmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bütün bu problemlər üzrə multidisiplinar elmi tədqiqatların aparılması prioritet olmalıdır.

Son həftələrdə ümumən AMEA-nın, o cümlədən bizim Bölmənin Silahlı Qüvvələrimizə dəstəyini də xüsusi qeyd etməliyəm. Hərbi əməliyyatlar başladıqdan dərhal sonra Bölmə ordumuz üçün qan donoru olmaq arzusunun bildirmiş, onların siyahısı Mərkəzi Qan Bankına təqdim edilmişdir. Biologiya və Tibb Elmləri Bölməsinin institutları tərəfindən 55 min manat dəyərində vəsait toplanaraq Silahlı Qüvvələrə Yardım Fonduna keçirilmişdir. Vəsait köçürülməsi bu gün də davam edir. Alimlərimiz dövlətimizin və ordumuzun dəstəklənməsi ilə bağlı mətbuatda və internet resurslarında geniş şəkildə çıxışlar etmişlər və edirlər. İnstitutlar və alimlərimiz əməkdaşlıq etdikləri xarici elmi mərkəzlərə və tanınmış elm xadimlərinə müraciətlər edərək onları Azərbaycanın işğal altında olan torpaqlarımızın azad edilməsi uğrunda apardığı haqq mübarizəsi, erməni faşistləri tərəfindən müharibə bölgəsindən kənarında yaşayan dinc sakinlərə qarşı qətləmə hətəyə keçirilməsi barədə ətraflı məlumatlandırmışlar.

Sual: Biotəhlükəsizlik və əhalinin sağlamlığı probleminə diqqət çəkmişkən, sizin rəhbərlik etdiyiniz Bölmənin və elm sahələrinin koronavirus pandemiyası ilə əlaqədar fəaliyyəti, bu il COVID-19-a qarşı mübarizədə Azərbaycan elminin və alimlərinin yeri haqqında məlumat verməyinizi xahiş edirik.

Cavab: Hazırkı pandemiya bəşəriyyətə qarşı potensial qlobal təhlükələrə hazır olmağın, elmin müvafiq istiqamətlərinə vaxtında az diqqət yetirilməsinin fəsadlarının nə qədər ciddi ola biləcəyinə əyani sübutdur. Nə yaxşı ki, pandemiya elan olunduqdan bu günə qədər onunla mübarizədə müsbət mənada fərqlənən, ona qarşı vaxtında və effektiv üsullarla mübarizə aparılan azsaylı ölkələr sırasında Azərbaycan Respublikası da yer almışdır. Dövlət başçısının rəhbərliyi altında həyata keçirilmiş çoxşaxəli tədbirlər, insanların sağlamlığı və sosial təminatının ön plana çəkilməsi, müasir tibbi və diaqnostika avadanlıqları ilə təchiz olunmuş yeni laboratoriya və modul tipli xəstəxanaların intensiv şəkildə işə salınması ölkəmizi fəlakətdən xilas edə bilmiş, koronavirusun yayılması nəzarət altına alınmışdır.

Ötən dövr ərzində pandemiya qarşı mübarizə istiqamətində ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən verilmiş qərar və tapşırıqların AMEA-da da icra edilməsi ilə bağlı ciddi

di işlər görülmüşdür. AMEA-nın prezidenti, akademik Ramiz Mehdiyev bu tapşırıqlar əsasında verilmiş sərəncamları Akademiyaya əməkdaşlarının sağlamlığının qorunmasında real təsire malik olmuşdur. Bu sərəncamların icrası istiqamətində Bölmənin tanınmış alimlərinin onlarla iri həcmli məqaləsi AMEA-nın çap və elektron mediası ilə yanaşı AzərTAC İnformasiya Agentliyinin internet sahifəsində, respublikanın aparıcı qəzetlərində dərc edilmişdir. Sosial izolyasiya və karantin şəraitində kütləvi informasiya vasitələrində və informasiya agentliklərində koronavirus və digər müvafiq sahələrlə, eləcə də ümumi maraq doğuran elmi problemlərlə, Bölmənin və onun institutlarının elm və təhsillə bağlı fəaliyyətlərinə dair müntəzəm (ümumiyyətlə, 150-dən çox) çıxışlar edilmiş, müsahibələr verilmiş, bir neçə beynəlxalq və respublika səviyyəli onlayn tədbirdə AMEA-nın və BTEB-in təmsilçiliyi təmin edilmiş, əhali arasında maarifləndirici fəaliyyətlər ardıcıl davam etdirilmişdir. Qeyd edilən fəaliyyətlərdə Bölmə və institutların veb-saytları, sosial şəbəkələr geniş istifadə edilmişdir. Sevindirici haldır ki, bu prosese virusların tədqiqi, onlara qarşı vaksin və dərmanların hazırlanması üzrə dünyanın aparıcı mərkəzlərində fəaliyyət göstərən azərbaycanlı alimlər (AMEA-nın müxbir üzvü Tərlan Məmmədov, professor Vidadi Yusifov, professor Qərib Mürşüdoğlu, professor İsmayıl Zülfiqarov və s.) də cəlb edilmişlər.

Koronavirusla və oxşar xəstəlik törədiciləri ilə bağlı müəyyən tədqiqatların aparılmasında Azərbaycanda çalışan alimlərimiz də bu və ya digər şəkildə iştirak etmişlər. AMEA-nın müxbir üzvü İlham Şahmuradov tərəfindən COVID-19 xəstəliyinin törədicisi SARS-CoV-2 virusunun 32 nümayəndəsi (o cümlədən, 2 Çin və 5 ABŞ ştamı), 1 MERS, 1 SARS və 4 yarasa koronavirusu daxil olmaqla insan, yarasa, siçan, siçovul, donuz və quş mənşəli 50 koronavirusun bütöv genomları və kodlaşdırıcıları zülallar müqayisə olunmuşdur. Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutunun Molekulyar biomühəndislik beynəlxalq laboratoriyasının müdiri, Türkiyənin Akdeniz Universitetinin professoru, AMEA-nın müxbir üzvü Tərlan Məmmədovun rəhbərlik etdiyi qrup tərəfindən yeni koronavirusa qarşı effektiv vaksin hazırlanması istiqamətində uğurlu tədqiqatlar aparılır. Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun əməkdaşları tərəfindən 77 ölkəni əhatə edən 18000-dən artıq SARS-CoV-2 virus genomunun müqayisəli analizi üzrə bioinformatik proqram hazırlanmış və Azərbaycanda ilk dəfə olaraq böyük genom verilənlərinin çoxistiqamətli analizi nəticəsində əldə edilən nəticələrin asan istifadəsinə təmin etmək məqsədilə yeni veb-səhifə (<https://ncov.bioset.org>) yaradılmışdır.

Qeyd etməyi vacib bilirəm ki, AMEA-da postpandemiya dövrü üçün elmi fəaliyyət proqramı qəbul edilmişdir. Bu proqramda insan sağlamlığı, o cümlədən təhlükəli xəstəliklərlə, Azərbaycan populyasiyası ilə bağlı elmi tədqiqatların genişləndirilməsi də öz əksini tapmışdır.

Pandemiya ilə bağlı həmçinin çoxsaylı onlayn konfrans, seminar və toplantılar keçirilmişdir. Mart ayının 4-də BTEB-in təşkilatçılığı və müvafiq sahələrdə tanınmış alim və mütəxəssislərin iştirakı ilə "Çin koronavirusu: miflər

və gerçəklər, problemə elmi baxış" mövzusunda seminar, martın 16-da koronavirusla mübarizəyə dair dəyirmi masa və s. tədbirlər bu qəbildən olmuşdur.

Bizim təşəbbüsümüzlə COVID-19 pandemiyası ilə əlaqədar aparılan elmi-tədqiqat işlərinin real vəziyyətini qiymətləndirmək, strateji aspektlərini və müvafiq fəaliyyətlərlə bağlı gələcək yol xəritəsini müəyyən etmək, əldə edilmiş ilkin nəzəri və klinik nəticələri elmi ictimaiyyətin, pandemiya ilə praktiki mübarizə aparılan həkim və mütəxəssislərin nəzərinə çatdırmaq məqsədilə 4-6 avqust 2020-ci il tarixlərində Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında "Koronavirus pandemiyası: elmi tədqiqatdan sağlamlıq gələcəyin təminatına doğru" mövzusunda beynəlxalq onlayn elmi konfrans keçirilmişdir. Konfransda ABŞ, Birləşmiş Krallıq, Fransa, Koreya, Türkiyə və İran alimləri ilə birgə aparılan elmi diskussiyalarda viral müxtəliflik, COVID-19 xəstəliyinin diaqnostika və müalicə üsulları, ona qarşı immunitet yaranması üçün peyvəndlərin, antiviral dərmanların, bitki təbii birləşmələrin tətbiqi imkanları, epidemik alovlanmaların proqnozlaşdırılması məsələləri və müvafiq bioetik problemlər müzakirə edilmişdir. Konfrans iştirakçılarının yekdillik rəyi bu olmuşdur ki, Azərbaycanda virusa qarşı mübarizədə AMEA, Səhiyyə Nazirliyi, Azərbaycan Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi, TƏBİB və digər təşkilatların qüvvələri birləşdirilməklə birgə multidisiplinar tədqiqatların aparılması dövlətin biotəhlükəsizlik sistemində real töhfələr verə bilər.

Azərbaycan alimləri COVID-19 ilə bağlı biologiya, tibb və s. elmlər sahəsində öz sözlərini deyə bilər və gələcəkdə virus və digər patogenlərin insan sağlamlığına təsirini yüksək səviyyədə araşdırmaq və onlarla mübarizə aparmaq üçün ölkədə kifayət qədər güclü elmi potensial mövcuddur. Pandemiya və onun doğduğu reallıqlara bağlı fundamental və tətbiqi elmi tədqiqatların daha intensiv inkişaf etdirilməsi, müasir şəraitdə təbii və antropogen xarakterli təhlükələrə, risklərə, təhdidlərə qarşı mübarizədə dünya dövlətləri və alimlərinin səylərinin birləşdirilməsi vacibdir. Biotəhlükəsizliyin təminatı baxımından ilk növbədə biologiya və tibb elmlərinə diqqət artırılmalıdır. Xüsusilə, patolojiyaların, o cümlədən yoluxucu xəstəliklərin molekulyar-genetik metodlarla, eləcə də populyasiya səviyyəsində öyrənilməsi, biotexnologiya, mikrobiologiya, immunologiya, virusologiya, bioinformatika və neyrobiologiya sahəsində ən müasir elmi-texnoloji yanaşmaların - yüksək texnologiyaların, maşınöyrənmə və süni intellekt metodlarının, riyazi modellərin tətbiqi ilə tədqiqatların daha da genişləndirilməsi vacibdir. Ölkədə biotəhlükəsizliyin təminatı üçün virus və digər patogenlərlə əlaqədar elmi tədqiqatların vahid mərkəzdən əlaqələndirilməsi məqsədemüvafiq olardı.

Bu gün BTEB-in institutları COVID-19-la bağlı elmi araşdırmaların aparılması sahəsində Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi və TƏBİB-lə əməkdaşlıq edirlər. Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutu, Genetik Ehtiyatlar İnstitutu, Səhiyyə Nazirliyinin Xüsusi Təhlükəli İnfeksiyalara Nəzarət Mərkəzi tərəfindən İslam İnkişaf Bankı ilə Beynəlxalq Elmlər Akademiyasının birgə elan etdiyi "Tədqiqat və Texnologiyaların Transferi Qrantı 2020: COVID-19 üzrə sürətli tədqiqatlar" adlı qrant müsabiqəsinə "Azərbaycan və Əfqanıstandan olan müxtəlif xəstələrdə SARS-CoV-2-nin genom variasiyalarının yoxlanılması" mövzusunda birgə layihə təqdim olunmuşdur.

AMEA-nın Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutu, AMEA-nın Genetik Ehtiyatlar İnstitutu, Azərbaycan Qida Təhlükəsizliyi İnstitutu, Səhiyyə Nazirliyinin Xüsusi Təhlükəli İnfeksiyalara Nəzarət Mərkəzi tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında yayılmış SARS-CoV-2 virusunun genomunun oxunması, beynəlxalq genom bazalarına yerləşdirilməsi və müqayisəli təhlili, təhlükəli patogenlər üzrə genom məlumat bazasının yaradılması" üzrə birgə layihə hazırlanaraq Nazirlər Kabinetinə təqdim olunmuşdur.

alimlərin əsas fəaliyyət istiqamətləri

istiqamətləri üzrə kompleks tədqiqatlar aparılır

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun 2020-ci il üzrə elan etdiyi Gənc alim və tədqiqatçıların 5-ci qrant müsabiqəsinə "Azərbaycanda COVID-19-a yoluxmuş xəstələrdə angiotenzin çevirən fermentin (ACE) geninin polimorfizminin və onun arterial hipertenziya ilə assosiasiyasının tədqiqi" adlı layihə verilmişdir.

Sual: Bunlar hamısı çox gözəl. Ancaq məlumdur ki, bu gün elm qarşısında qoyulan məsələlər, həlli vacib və təxirəsalınmaz olan problemlər koronavirusla məhdudlaşmır. Biologiya, tibb və aqrar elmlər sahəsində müasir dövrün çağırışları, prioritet istiqamətlər haqqında nə deyə bilərsiniz?

Cavab: Bu çox vacib sualdır. AMEA-nın 2020-2025-ci illər üçün İnkişaf Proqramı, post-pandemiya dövründə AMEA-da aparılacaq tədqiqatlarla bağlı Proqram, AMEA Rəyasət Heyətinin "Biologiya və Tibb Elmləri Bölməsinin 2019-cu il üzrə elmi və elmi-təşkilati fəaliyyəti haqqında" 24 yanvar 2020-ci il tarixli 5/1 Nə-İ Qərarı və s. sənədlərdə biologiya, tibb və aqrar elmlər sahəsində prioritetlər aydın göstərilmişdir. Bu sənədlərdə həmçinin aşağıdakı məsələlər öz əksini tapmışdır:

- Azərbaycanın insan, heyvan və bitki genofondunun, Azərbaycan populyasiyasının və geniş yayılmış xəstəliklərin molekulyar-genetik tədqiqi, genetik kolleksiyaların və məlumat bazalarının yaradılması,

- ətraf mühitin və bioloji müxtəlifliyin öyrənilməsi və mühafizəsində, kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın, keyfiyyətin və mühitin stres amillərinə davamlılığın artırılmasında müasir molekulyar-bioloji, genetik yanaşmaların və yüksək texnologiyaların, o cümlədən biomühəndisliyin fundamental əsaslarının işlənilib hazırlanması və tətbiqi, yeni bitki sortlarının yaradılması və tətbiqi edilməsi, biotexnoloji məhsul istehsalının elmi-texniki təminatı və təşkili,

- dünya elmi üçün prioritet hesab olunan problemlərin həllinə yönəldilmiş elmi tədqiqat layihələrinin nüfuzlu xarici elmi mərkəzlərlə müştərək hazırlanması və həyata keçirilməsi, - farmakologiya, kosmetika və qida məhsulları istehsalı üçün orijinal fitopreparatların işlənilib hazırlanması və tətbiqi və s.

AMEA Rəyasət Heyətinin Qərarı ilə elm və texnologiyaların inkişafı üzrə XXI əsrin çağırışlarını, dünya elmində gedən prosesləri, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Azərbaycan alimləri qarşısında qoyduğu prioritet vəzifələri rəhbər tutaraq, Azərbaycanda biologiya, tibb və aqrar elmlər sahəsində tədqiqatların yaxın illərdə başlıca istiqamətləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmişdir:

1. biomüxtəlifliyin, torpaq və su ehtiyatlarının müasir yanaşmalarla tədqiqi, bərpası, mühafizəsi, səmərəli istifadəsi, elektron məlumat bazaları və xəritələrinin yaradılması;

2. bioloji proseslərin molekulyar-genetik və fiziki-kimyəvi əsasları, genom, proteom və metabolom tədqiqatları, yeni bio-, nano- və post-genom texnologiyalarının fundamental və tətbiqi əsaslarının işlənilib hazırlanması;

3. kompüter biologiyası, maşınöyrənmə üsullarının, süni intellektin biologiya və təbabətdə tətbiqi;

4. patologiyaların fizioloji və molekulyar-genetik əsaslarının tədqiqi, yeni diaqnostika və müalicə üsullarının, dərman preparatlarının işlənilib hazırlanmasında və reproduktiv təbabətdə yüksək texnologiyaların və kök hüceyrələrinin tətbiqi.

Hazırda BTEB-in elmi müəssisələrinin mövzu planları bu istiqamətlərə uyğunlaşdırılmış, yaxın və uzaq hədəflər, eyni zamanda bu hədəflərə uyğun infrastruktur və kadr hazırlığına olan ehtiyaclar müəyyənləşdirilmişdir.

İnanıram ki, AMEA-da son bir ildə akademik Ramiz Mehdiyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən islahatlar, strukturun və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, institutlarda elmi infrastrukturun modernləşdirilməsi müvafiq istiqamətlərdə tədqiqatların ən yüksək səviyyədə aparılması, fundamental və tətbiqi xarakterli ciddi elmi nailiyyətlərin əldə olunması üçün lazımı şəraiti formalaşdırmağa imkan verəcək-

dir. Planların reallaşdırılması həmçinin kadr hazırlığının lazımı səviyyəyə çatdırılmasından asılı olacaqdır.

Sual: Bütün bunları, eləcə də pandemiya dövrünün çətinlikləri nəzərə alınmaqla institutlarda aparılan tədqiqatların hazırkı vəziyyətini necə qiymətləndirirsiniz?

Cavab: Bu ilin əksər hissəsinə karantin şəraitində yaşamağımıza baxmayaraq, institutlarda elmi fəaliyyət davam etdirilmişdir. Şəraitə uyğun olaraq, ekspedisiyalar keçirilmiş, toxuma, bitki, torpaq, su nümunələri götürülərək analiz edilmiş, institutların laboratoriyalarında və sahələrdə təcrübələr qoyulmuşdur. Magist-raturada distant təhsil yüksək səviyyədə təşkil edilmiş, gənc alim və mütəxəssislər beynəlxalq onlayn təlim kurslarında iştirak edərək sertifikatlar almışlar. Xarici ölkələrin nüfuzlu elm mərkəzlərində çalışan Azərbaycanlı alimlərin AMEA və universitetlərin magistr və doktorantları üçün olduqca faydalı onlayn mühazirə kursları təşkil edilmişdir. Elmi məqalə və monoqrafiyaların, kitab və dərsliklərin hazırlanması işi davam etdirilmişdir. Bu il 200-dən çox elmi məqalə hazırlanaraq çap üçün nüfuzlu bazalarda indeksləşdirilən jurnallara təqdim edilmişdir. 2020-ci ilin 9 ayı ərzində alimlərimizin 80 məqaləsi impact faktorlu jurnallarda nəşr olunmuşdur. Bu əsərlərdə bizim institutlarda alınmış bir sıra mühüm elmi nailiyyətlər şərh edilmişdir ki, bunlardan bəzi nəticələr dünya elmi üçün yeni olması ilə seçilir.

Sual: Qeyd etdiyiniz nailiyyətlərlə oxucularımızı tanış etməyinizi istərdik.

Cavab: Burada bütün nailiyyətlər haqda məlumat vermək, təbii ki, mümkün deyildir. Amma çalışsaram, bu il nəşr edilmiş tədqiqat nəticələrinin bir qismi ilə sizi tanış edim. Düşünürəm ki, nəticələrin tədqiqat istiqamətləri üzrə bölüşdürmək doğru olardı.

İlk olaraq bioloji müxtəliflik sahəsində aparılmış və 2020-ci ildə nəşr olunmuş məqalələrdə dərc edilmiş nəticələrə baxaq.

Botanika İnstitutunun alimləri xarici təşkilatlarla əməkdaşlıqda Avropa və Mərkəzi Asiyadakı duzlu göllərin ekosistem və bioloji müxtəlifliyinin vəziyyəti, meylləri, gələcək dinamikası və onun cəmiyyətə verdiyi faydaların qiymətləndirilməsinə dair icmalların tərtibində iştirak etmişlər. Tədqiqatlarda yaşayış sahələrinin miqyası, onların deqradasiya dərəcələri, növ müxtəlifliyi və nəslin kəsilməkdə olan növlərin sayı barədə bilgilərin köməyi ilə endemik növlərin növ zənginliyinin azalması və yoxolma səbəbləri müəyyən edilmişdir. İnstitut dünyanın onlayn florasının yaradılması üzərində aparılan tədqiqatlarda da fəal iştirak edir. Bu internet resursunda həmçinin dərman bitkiləri haqqında da məlumatlar toplanır. Adı yergiləsi bitkisinin faydalı xüsusiyyətlərinə və yabanı nar meyvələrinin fenol tərkibinə həsr edilmiş məqalələrdə bu bitkilərdən yeyinti sənayesində müxtəlif yeyinti məhsullarının və tibbi dərman preparatlarının və qida əlavələrinin alınmasında istifadə edilməsi təklif edilmişdir.

Dendrologiya İnstitutunda da ağac və kol bitkilərinin bioloji müxtəlifliyi üzrə aparılan tədqiqat işlərinin nəticələri yüksək reytingli jurnallarda dərc edilmişdir. Ekspedisiyalarla və kameral tədqiqatlarla Naxçıvan MR ərazilərində dağ-kserofit bitkiliyində əsas fitosenozları yarıdan dominant və geniş yayılmış növlər müəyyənləşdirilmişdir. İlk dəfə olaraq iqlim dəyişmələri şəraitində Azərbaycanın meşə landşaftlarının bitki müxtəlifliyinin taksonomik strukturu təhlil olunmuş, iqlim dəyişməliyinin bioloji müxtəlifliyə mümkün təsiri haqqında proqnozlar verilmiş, bu landşaftlarda 107 fəsiləyə aid 843 növ müəyyən edilmişdir. Müəyyən olunmuşdur ki, Azərbaycan florasına aid Liliopsida sinifində 12, Magnoliopsida sinifində 24 fəsiləyə həssas fəsilələr kateqoriyasına aid edilmişdir. Çünki onlar çox az sayda növlə təmsil olunduqlarından iqlim dəyişmələri şəraitində, mühitin əlverişsiz olması nəticəsində bu növlərin məhv olması, floradan bütöv cins və fəsilənin silinməsinə səbəb ola bilər. Bu məlumatlar

Azərbaycanın "Qırmızı Kitab"ının III nəşrinin tərtibi zamanı nəzərə alınacaqdır.

Dendrologiya İnstitutunun və Mərkəzi Nəbatat Bağının əməkdaşları tərəfindən Abşeronun yaşllaşdırılmasında istifadə olunan nadir oduncaqlı bitkilərin taksonomik (24 fəsilə 35 cinsə aid olan 46 növ) tərkibi öyrənilmiş, tədqiq olunan bitkilərdən floristik bölgülərinə görə 5 növün Avropa-Sibir, 22 növün Aralıq dənizi və 19 növün isə İran-Turan elementi, 29 növün nadir, 16 növün relikt və 2 növün endem, 12 növün təhlükəyə yaxın vəziyyətdə, 8 növün nəslin kəsilməkdə olduğu aşkar edilmişdir.

Mərkəzi Nəbatat Bağının alimləri Kür-Araz ovalığı üçün daha səciyyəvi olan antropogen səhrələşmə prosesi zamanı bitki və torpaq örtüyündə, ekoloji vəziyyətdə baş verən dəyişiklikləri öyrənmiş, genetik eroziya təhlükəsinin azaldılmasına istiqamətlənmiş tövsiyələr verilmişdir. Şirvan bölgəsinin bitki örtüyü tədqiq olunmuş, burada mövcud olan floranın taksonomik tərkibi dəqiqləşdirilmişdir (144 fəsilə, 764 cinsə aid 2061 növ). Təkcə bu zona üçün 39 nadir, nəslin kəsilməkdə olan və 17 endemik bitki növü müəyyən edilmişdir. Son illərdə əhəmiyyətli 40 növün ehtiyatları xeyli dərəcədə azalıb, 5 növü tamamilə məhv olmaq təhlükəsindədir.

Biomüxtəlifliyin vacib bir sahəsi də faunadır. Zoologiya İnstitutunun alimləri Respublika faunasında müxtəlif taksonomik qruplar üzrə heyvanlar aləminin biomüxtəlifliyinin öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirirlər. Burada son tədqiqatlarla elm üçün yeni iki növ təsvir edilmişdir. Son illər zooloqların apardıqları tədqiqat işlərinin nəticələrinə görə Azərbaycan ərazisində ekosistemlərinə baytar-sanitar şəraitinə sağlamlaşdırıcı təsir göstərən 4 növ leşyeyən quş: qara kərəkəs, ağbaş kərəkəs, saqqallı kərəkəs və leşyeyən ağkərəkəs qeydə alınmışdır. Bunlar əsasən Böyük və Kiçik Qafqaz, Talış dağlarında məskunlaşmışlar. İnfeksiya xəstəliklərinin təbii yayılma ocağına çevrilən leşləri yeyən yırtıcı məməlilər, siçankimilər, milçəklər xəstəliklərin rezervuarına və daşıyıcılarına çevrilərək onu torpağa, su mənbələrinə, otlaqlara, heyvan yemlərinə keçirərək ətraf ərazilərə yayırlar. Bu zaman, zəncirvari epizootiya prosesi infeksiyanın təbiətdə fasiləsiz qalmasını və artmasını təmin edir. Leşyeyən quşlar isə təbii ekosistemlərə sağlamlaşdırıcı təsir göstərərək xəstəlik ocaqlarının qısa müddətdə məhdudlaşdırılmasına səbəb olurlar. Qeyd edilən prosesin mexanizmi öyrənilmişdir.

Su-bataqlıq quşlarının trematodlarının insanda və ev heyvanlarında törətdiyi xəstəliklərlə mübarizə, əsasən onların profilaktikasına istiqamətləndirilməlidir. Bunun üçün ov quşlarının və trematodların ikinci aralıq sahibi olan balıqların insan və ətyeyən ev heyvanları tərəfindən yeyilməsindən öncəki qədər yaxşı termik emaldan keçirilməsi; insanların quş trematodlarının birinci aralıq sahibi olan ilbizlərin bol olduğu şirin su hövzələrinə girərkən serkarların hücumunu dəf etmək üçün xüsusi paltar geyməsi; su bataqlıq quşlarının balıqçılıq təsərrüfatlarına daxil olmasının qarşısının alınması və s. tələb olunur.

BTEB-in institutlarında müasir elmin prioritet istiqamətlərdə tədqiqatların aparılmasına bir sübut kimi növbəti məqaləni göstərə bilərik.

IV sənaye inqilabının mühüm istiqamətlərindən biri olan kompüter biologiyası və maşınöyrənmə üsulları ilə bağlı Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutunda yüksək ixtisaslı kadr hazırlığı və əhəmiyyətli tədqiqatlar aparılır. Bu tədqiqatlarla aid məqalədə rengenostuktur kristalloqrafiya metodu ilə alınmış makromolekulların atom yerdəyişmə parametrlərinin lokal və global analizi təsvir olunmuşdur. Hər iki analiz atom modellərində olan səhvləri tapmaq üçün, model qurulması və yenidənqurmada, saflaşdırmada və validasiyada köməkçi vasitə kimi istifadə edilə bilər. Həmçinin bu metoddan zülalların verilənlər bankına depozitləşdirilmə zamanı əlavə validasiya vasitəsi kimi də yararlanmaq olar.

Bölmə institutlarında aparılan fəaliyyətlərin bir mühüm qolu da Azərbaycan populyasiyası, patologiyalar, müvafiq genetik və epigenetik tədqiqatlar, müalicə üsulları ilə bağlıdır.

Bölmə daxilində bu sahədə fəaliyyət göstərən əsas tədqiqat müəssisələri Akademik Abdulla Qarayev adına Fiziologiya İnstitutu, Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutu və Genetik Ehtiyatlar İnstitutudur.

Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutunun alimləri tərəfindən hazırkı dövrdə olduqca aktual olan populyasiya tədqiqatları aparılır. Azərbaycanın bütün rayonlarını əhatə etmək bir neçə nəsillə burada yaşamış, qohum olmayan 765 aborigen azərbaycanlıdan ayrılan DNT nümunələrin autosom STR markerlərlə tədqiq edilmişdir. Tədqiqat nəticəsində hər bir STR lokus üçün populyasiya-genetik və məhkəmə-tibbi parametrlər təyin edilmiş, bu marker dəstinin populyasiyada identifikasiya məsələlərinin həllində istifadə üçün yararlı olduğu göstərilmişdir. Bununla yanaşı, Azərbaycan populyasiyası ilə 17 dünya populyasiyası arasında multiplet differensiasiya testləri aparılmışdır. Genetik testlər nəticəsində populyasiyamızla İraq, İran və Türkiyə populyasiyaları arasında statistik cəhətdən əhəmiyyətli fərqlərin olmadığı aşkar edilmişdir. Statistik cəhətdən əhəmiyyətli fərqlər distant və digər irqlərə aid populyasiyalarla (Çin, Cənubi Afrika, Boliyaya və s.) aşkarlanmışdır.

Yeni antibiotiklərin aşkarlanması istiqamətində Azərbaycanda neft və neftlə çirklənmiş torpaqların mikrobiotasının öyrənilməsi böyük maraq doğurur. Abşeron yarımadasında bu cür torpaqlar geniş (21,3 min ha) yayılmışdır. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinin neftlə çirklənmiş torpaqlardan götürülmüş 30 nümunədən 578 ştam ayrılmış, onların antibakterial skriniqni aparılmış və yeni bakteriya kolleksiyası yaradılmışdır. İzolyasiya edilmiş bakteriyalar antibakterial aktivliyə görə iki qram-müsbət və iki qram-mənfi patogen ştamla qarşı analiz edilmişdir. 62 ştamda ən azı bir patogen mikroorqanizmə qarşı antibakterial fəaliyyət aşkar edilmişdir. 14 ştamın supernatantda aktivlik göstərdiyi müəyyən edilmişdir. İlk dəfə olaraq Azərbaycanın neftlə çirklənmiş torpaqlarının mikrobiotası antimikrob fəaliyyət üçün analiz edilmişdir. Bir neçə təhlükəli qram-pozitiv və qram-mənfi patogenə qarşı güclü və stabil aktivliyə malik olan ştam ayrılmışdır. AZ-130 biomolekulunun güclü və stabil antibakterial aktivliyi müasir metodlarla təsdiqlənmişdir.

Hazırkı dövrdə dünyada neyrobiologiya və yaşla bağlı xəstəliklərin tədqiqi tez-tez müraçibə olunan mövzulardandır. Bu istiqamətlərdə Akademik Abdulla Qarayev adına Fiziologiya İnstitutunda geniş spektrdə araşdırmalar aparılır. Burada müəyyən edilmişdir ki, geomaqnit vəziyyətin intensivləşdiyi günlərdə qıcolmaya meyilli şəxslər üçün bir sıra proqnostik terapevtik və profilaktik tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsi vacibdir.

Orqanizmin qocalma prosesi haqqında düzgün təsəvvür yaratmaq üçün yaşlı şəxslərdə orqan və sistemlərin funksional vəziyyəti ilə yanaşı, yaş dəyişiklikləri nəticəsində əmələ gələn müxtəlif xəstəliklərin gedişatını və simptomatikasını öyrənmək xüsusi maraq doğurur. Qocalma zamanı ürək əzələsinin energetik metabolizmində mühüm dəyişikliklər baş verir. Bu sistemdə yaranan dəyişikliklər orqanizmin adaptiv imkanlarını, davamlılığını, ətraf mühitə adekvat uyğunlaşma səviyyəsini məhdudlaşdıraraq patologiyaların əmələ gəlməsi üçün ilkin şərait yaradan qocalma prosesinin intensivləşməsinə səbəb olur. Bu dəyişikliklərin kökündə qeyri-düzgün həyat tərzi, fiziki və psixoloji gərginlik, arterial hipertoniya, şəkərli diabet, cərahi müdaxilələr, sosial-iqtisadi və ekoloji amillər durur. Ürək-qan-damar sistemindəki dəyişikliklər digər orqan və toxumaların erkən qocalma mexanizminə də ciddi təsir göstərir.

Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun əməkdaşının Nobel mükafatçısı Əziz Sancarla həmmüəlliflikdə apardığı tədqiqat işində siçanlarda bioloji ritmə nəzarət edən genlər və bu genlərin xərçəng əmələgəlmə prosesində iştirak edən mühüm bir genə (MYC) təsiri, bu təsirin mexanizmləri öyrənilmişdir. Belə ki, məməli orqanizmlərdə ekspressiyaya olunan genlərin 50-80%-nin fəaliyyəti bioloji ritmə nəzarət edən gen şəbəkəsinin işindən asılıdır.

Koronavirus pandemiyası dövründə bioloq alimlərin əsas fəaliyyət istiqamətləri

Biologiya, tibb və aqrar elmlərin prioritet istiqamətləri üzrə kompleks tədqiqatlar aparılır

(əvvəli 5-ci səhifədə)

Aktivliyi bu şəbəkədən asılı olan genlər arasında xərçəng əmələgəlmə prosesində iştirak edən genlər, onkogenlər və tumor supressor genlər də vardır. Tədqiqatın nəticələri göstərməmişdir ki, bəzi genlərin deaktiv edilməsi MYC geninin ekspressiyasını və proteinin miqdarını artırırdığı halda, tədqiq edilən digər genlərin mutasiyası MYC geninin ekspressiyasını və protein miqdarının azalmasına səbəb olmuşdur.

Biomüxtəlifliklə məşğul olan müəssisələrdə dərman bitkiləri, xəstəlik törədicisi və faydalı mikroorqanizmlərlə bağlı aparılan tədqiqatları da bu və ya digər dərəcədə insan sağlamlığı problemlərinə aid etmək mümkündür. Botanika İnstitutunda aparılan tədqiqatlarda kandidoz infeksiyaların müalicəsində yeni nəsil dərmanların axtarışı ilə əlaqəli problemlərin həllinə toxunmuşdur. İn vitro şəraitində yüksək antifungal aktivlik göstərmiş amfoterisin törəmələri kandidoza qarşı çox effektivdir. Nanotexnologiyadan istifadə etməklə əldə edilmiş nistatin və pimarisin törəmələri kandidoz patogenlərinə qarşı yüksək antifungal aktivliyə və təsirli biofarmasevtik xüsusiyyətlərə malikdir.

Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutunda aparılmış daha bir tədqiqat işində alınmış nəticələr ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından böyük maraq kəsb edir. Bu tədqiqatda dörd Azərbaycan və iki alman mənşəli buğda genotipində DREB1 geninin ekspressiya analizi aparılmışdır. DREB1 geninin bazal transkripsiya səviyyəsi tədqiq edilən genotiplərin hamısında eyni olmuş, lakin quraqlıq stresinin təsirindən həmin genin hiperexpresiyası müşahidə edilmişdir. DREB1-in ekspressiya səviyyəsi alman genotiplərində əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olmuşdur. Bizim genotiplərdə öz aralarında isə quraqlığa davamlı bitkilərdə genin ekspressiya səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bitkilərin stress şəraitinə adaptasiyası bütöv gen ansamblarının koordinasiya olunmuş ekspresiyası ilə həyata keçən mürəkkəb genetik proqramların reallaşmasını tələb edir və stresdə davamlılığın molekulyar mexanizmlərinin dərk edilməsi üçün bu proseslərin tədqiqi vacibdir. DREB geninin müxtəlif streslərə qarşı cavab reaksiyalarını eyni zamanda tənzimləyən kəşifə nöqtəsi, yaxud duyğun rolunu oynadığı güman olunur. Bu baxımdan, Azərbaycanın yerli buğda genotiplərində DREB geninin ekspressiya səviyyəsinin öyrənilməsi stress amillərinə davamlı yeni buğda genotiplərinin yaradılması məqsədilə onların genom materialının qiymətləndirilməsi üçün əhəmiyyət kəsb edir.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması problemi Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun da tədqiqatlarının əsasını təşkil edir. Burada buğda və onun yabanı əcdadı hesab olunan eqilops bitkisi üzərində molekulyar səviyyədə tədqiqatlar aparılmış, bərk və yumşaq buğda növlərinə aid 1000, müxtəlif eqilops növlərinə aid isə 250-dən artıq nümunənin molekulyar marker və yeni nəsil sekvenser texnologiyasının müxtəlif üsulları ilə genotipləşdirilmiş, biotik və abiotik stres amillərə davamlılıq genlərinə görə seçiyələndirilmişdir. 2019/2020-ci illərdə CIMMYT beynəlxalq elmi mərkəzlə birgə aparılan tədqiqat işi nəticəsində Azərbaycan mənşəli 150 eqilops nümunəsi üçün 100 minə yaxın marker əldə olunmuş, növün təyində hansı markerlərin daha daha səmərəli olması aşkar edilmişdir. Tədqiqatlarla eqilopsun Azərbaycanda yayılmış təuşinövü daxilində genetik baxımdan tam fərqli iki qrupun olması müəyyənləşdirilmişdir.

Müasir dövrdə, global miqyasda sənayenin sürətli inkişafı və kənd təsərrüfatının intensivləşdirilməsi şəraitində təbii komplekslərin, ayrı-ayrı ekosistemlərin, o cümlədən biosferin və ekosistemlərin vacib komponenti olan torpaq örtüyünün və onun atribut xassəsi olan münbitliyinin qorunması bütün dünyada olduğu kimi, respublikamızda da aktuallıq kəsb edir. Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutu tərəfindən

torpaq örtüyünün hərtərəfli tədqiqi aparılmış, torpaqların təbii amillərin və insanların həyat fəaliyyəti nəticəsində dərin dəyişikliyə uğradığı müəyyən edilmişdir. Həmin dəyişikliklər əsasən əkinçilik və heyvandarlıq inkişaf etdirilmiş sahələrdə olmuşdur. Bəzi aqrotexniki tədbirlər torpaqda fiziki, fiziki-kimyəvi proseslərin sürətlənməsinə və 40-50 il ərzində münbitlik göstəricilərinin azalmasına gətirib çıxarır.

Torpaqların bərpası üçün gübrələrin istifadəsi üzrə tədqiqatlar da mühümdür. Tədqiqat aparılan suvarılan çəmən-qəhvəyi torpaqlarda əsas qida elementlərinin məhsulla aparılmasında üzvi-mineral gübrələmə sisteminin səmərəliliyi müəyyən edilmişdir. Pomidorun gübrələmə sistemi təkmilləşdirilmiş və aqrokimyasının elmi əsasları işlənib hazırlanmışdır. Respublikamızın düzənlik ərazilərində yağıntıların miqdarı kifayət qədər olmadığı üçün gübrələrin, xüsusilə azotlu gübrələrin ammonium formasından amonyaka çevrilərək qaz halında itkisi baş verir. Bu itkinin azaldılmasında azotu amid formasında olan karbamid gübrələrinin tətbiqinin böyük əhəmiyyəti vardır. Karbamid gübrənin tətbiqi ilə xüsusilə arid iqlim şəraitində kənd təsərrüfatı bitkiləri altında ammonium azotunun itkisi xeyli azaldılmaqla onun effektivliyi yüksəldilmişdir.

Mikrobiologiya İnstitutunda mikrobiologiya və mikologiya sahəsində aparılan tədqiqatlar həm bioloji müxtəlifliyin öyrənilməsi, həm ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması, həm də insan və ətraf mühitin sağlamlığında mikroorqanizmlərin roluna həsr olunur. Dərc edilmiş tədqiqatlardan aydın olmuşdur ki, qeydə alınan 83 növ ksilotrof göbəkək arasında həmvegetativ mitselləri, həm də kultural məhlulları bioloji aktivliyə malik olanlar da yer alır və onların əmələ gətirdikləri biokütlə həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət göstəricilərinə görə standartlara cavab verir. Hazırda Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Tərəvəzçilik ET İnstitutu ilə birgə pomidor və xiyar sortlarının məhsuldarlığının və xəstəliyə davamlılığının yüksəldilməsi üçün institutda alınmış bioloji aktiv maddələrin istifadə qaydaları və verilmiş dozaları müəyyənləşdirilir. Eyni zamanda, bakteriyalardan zülal mənşəli antibiotiklərin, yeni bakteriosinlərin alınması ilə bağlı da tədqiqatlar aparılmış və aktiv produsent seçilmişdir. Ştamprodusentdən bakteriosinlərin alınması üçün ciddi maliyyə qoyuluşu, bahalı avadanlıqlar tələb olunan və adi şəraitdə reallaşdırılması mümkün olan fərqli metod təklif olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, toksinlər, xüsusən də göbəkəklərin sintez etdikləri bu gün qida və yem təyinatlı məhsulların istehsalının məhdudlaşdıran və insan sağlamlığına ciddi zərər verən amillər sırasındadır. Buna görə də Azərbaycanın torpaq, su və bitki ilə bağlı ekosistemlərində yayılan toksigen göbəkəklərin növ tərkibi və onların yayılması qanunauyğunluqlarının ekofizioloji aspektləri əhatəli tədqiq edilmişdir. Nəticədə temperatur, pH, nəmlik, işıq və s. kimi abiotik amillərin toksigen göbəkəklərin yayılmasına müəyyənləşdirən maksimal və minimal göstəriciləri müəyyən edilmişdir ki, bunlarda gələcəkdə həmin göbəkəklərin fəaliyyətlərinin məhdudlaşdırılması üçün zəruri məlumatlardır.

Toksigen və fitopatogen göbəkəklərin növ tərkibinin müəyyənləşdirilməsi və onların fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması, onlara qarşı profilaktik mübarizə tədbirlərinin hazırlanmasına imkan verən vasitələrin axtarılması ilə bağlı tədqiqatlarda isə Azərbaycan florasına daxil olan və kifayət qədər ehtiyatları olan bitkilərin tərkib komponentlərinin funksid aktivliyi tədqiq edilmiş və seçilənlərdən bu məqsədlə istifadəyə yararlı preparatların alınmasının perspektivli olması müəyyən edilmişdir. Alınan nəticələr Azərbaycan Respublikasının KTN-nin Meyvəçilik və Çayçılıq ET İnstitutu ilə birgə ölkədə fındıq istehsalının mikotoksinlərə görə təhlükəsizliyinin təmin edilməsində istifadə oluna bilər.

Digər tədqiqatlarla Azərbaycanın təbii florasına daxil olan relik bitkilərin göbəkək xəstə-

liklərinə davamlılıq potensialının yüksək olmasını və gələcəkdə məhz onlardan yaşllaşdırılma istifadə edilməsinin məqsədəuyğunluğu göstərilmişdir.

Sual: Yüksək səviyyəli tədqiqatların aparılması üçün savadlı, hazırlıqlı, lazımi bacarıqlara yiyələnmiş kadr potensialının mövcudluğu zəruri şərtidir. Bu potensialı yaratmaq da asan iş deyil. Kadr hazırlığı sahəsində vəziyyət necədir?

Cavab: Bəli, yüksək ixtisaslı kadrların hazırlığı uzun müddət və qüvvə tələb edir. Biz bu işi bir neçə istiqamətdə aparırıq. Universitetlərdən savadlı və istedadlı gənclərin cəlb olunması, magistratura, doktorantura və dissertanturanın imkanlarından maksimum istifadə, müəyyən fondlardan, qrant layihələrindən, beynəlxalq təşkilatların, xarici elm mərkəzlərində çalışan Azərbaycanlı alimlərin imkanlarından istifadə etməklə xaricdə təcrübəkeçmələr, tanınmış xarici universitetlərdə doktorantura təhsili və s. AMEA-da magistraturanın açılması ilə son illərdə bu istiqamətlərdə fəaliyyət xeyli gücləndirilmişdir. Bu il BTEB-in 3 institutuna 16 magistr qəbul edilmişdir. Karantin şərtləri ilə əlaqədar olaraq magistratura təhsili əsasən onlayn formada uğurla davam etdirilmişdir. Digər institutlarda da müvafiq təhsil pilləsini təmin etmək üzrə iş aparılır.

Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutunun Hesablama struktur biologiyası beynəlxalq laboratoriyasının elmi işçisi Güman Qarayev İtaliyanın Modena və Reggio Emilia Universitetində Fizika proqramı üzrə magistratura təhsili alır.

Sevindirici və əlamətdar haldır ki, institutlarımızda magistratura təhsili almış 2 məzun dünyada tanınmış universitetlərə qəbul olunmuş, "2019-2023-cü illər üçün Azərbaycan Respublikasında ali təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətliyi artırılması üzrə Dövlət Proqramı" çərçivəsində keçirilən müsabiqədə iştirak edərək təqaüd haqqı qazanmışlar. Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutunun dissertantı Elnarə Sadıqova "Biotexnologiya" ixtisası üzrə Belçika Krallığının Gent Universitetinin, Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun kiçik elmi işçisi Aytac Nəbiyeva "İnsan genetikası" ixtisası üzrə Böyük Britaniyanın Birmingem Universitetinin doktorantura pilləsinə qəbul olunmuşlar.

Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutunun magistraturasının məzunu, İslam İnkişaf Bankının 2018-2019-cu tədris ili üçün PhD təqaüd proqramının qalibi olmuş, "Molekulyar biologiya" ixtisası üzrə dissertant Gülnar Abdullayeva Oksford Universitetində Onkologiya ixtisası üzrə doktoranturada təhsil alır. İnstitutun magistraturasının məzunu Cəmilə Bayramova İstanbul Universitetinin Cərrahpaşa Tibb fakültəsinin "Onkoloji klinika" ixtisası üzrə doktoranturasında təhsil alır. Digər məzun Elşən Musazadə Çin Xalq Respublikasının Jilin Kənd Təsərrüfatı Universitetinin "Dənli bitkilərin biotexnologiyası" ixtisası üzrə doktoranturasında təhsil alır. İnstitutun "Biotexnologiya" ixtisası üzrə ikinci kurs magistrantı Leyla Xəlilova Rusiya Federasiyasının Puşşino şəhərində yerləşən Biologiyanın Fundamental Problemləri İnstitutunun Suyun Fotosintetik Oksidləşməsi laboratoriyasında "Məsələn metal-üzvi komplekslərin tilakoid membranı preparatlarının aktivliyinə təsirinin tədqiqi" mövzusunda tədqiqat işi aparmışdır.

Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutunun və Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun bir neçə gənc mütəxəssisi AMEA ilə Fransanın Monpelye Universitetinin birgə təşkil etdiyi doktorantura proqramı üzrə tədqiqatlarını Fransada davam etdirir.

Akademik Abdulla Qarayev adına Fiziologiya İnstitutunun əməkdaşı Sahib Rasulov Yeni Zelandiyanın Otaqo Universitetində 3 illik qrant əsasında fəlsəfə doktoru hazırlığı üzrə təhsilini bu il müvəffəqiyyətlə başa vurmuşdur.

İnstitutun kiçik elmi işçisi Əminə Cavadova Almaniyanın CAESAR - neyrofiziologiya üzrə tədqiqat mərkəzində fəlsəfə doktorluğu proqramı əsasında təhsilini davam etdirir. İnstitutun böyük elmi işçisi, b.ü.f.d. Şövqi Hüseynov Fulbright Proqramı üzrə müsabiqədə qalib gəlmişdir. O, 2021-ci ilin əvvəlindən 6 ay müddətində ABŞ-nin Buffalo Universitetinin Fiziologiya kafedrasında Amerika alimləri ilə birlikdə tədqiqat proqramında iştirak edəcəkdir.

Bu siyahını xeyli uzatmaq olar, ancaq məncə, göstərilən faktlar da mövcud vəziyyəti qiymətləndirmək üçün kifayət qədər sanballıdır.

Sual: Bilirik ki, karantin qaydalarına baxmayaraq, beynəlxalq elmi əməkdaşlığınızı da davam etdirirsiniz.

Cavab: Pandemiya dövrünün və karantin qaydalarının bütün çətinliklərinə baxmayaraq, Bölmənin və onun institutlarının beynəlxalq əlaqələri davam və inkişaf etdirilmişdir.

BTEB institutlarının beynəlxalq meqalayihələrdə iştirakının təmin edilməsi ilə bağlı karantin dövründə bir sıra onlayn vebinarlarda iştirak edilmişdir. Bölmə institutları bəzi yerli və beynəlxalq layihə müsabiqələrinin qalibləri olmuşlar. Bunlardan AMEA və İtaliya Milli Tədqiqatlar Şurası (CNR) arasında imzalanmış elmi əməkdaşlıq sazişi üzrə müştərk proqram çərçivəsində müsabiqənin qalibi olmuş 1 layihəni, Avropa Komissiyasının "Horizon 2020" Tədqiqat və İnnovasiya Proqramının COST (Elm və Texnologiyada Avropa Əməkdaşlığı) fəaliyyəti üzrə 4 meqalayihəyə qoşulma faktını xüsusi qeyd etmək olar.

Beynəlxalq qrant müsabiqələrinə bir neçə layihə təqdim olunmuşdur. Onlardan biri - Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutu, Genetik Ehtiyatlar İnstitutu və Səhiyyə Nazirliyinin Xüsusi Təhlükəli İnfeksiyalara Nəzarət Mərkəzi tərəfindən İslam İnkişaf Bankı ilə Beynəlxalq Elmlər Akademiyasının birgə elan etdiyi qrant müsabiqəsinə verilmiş layihə haqqında yuxarıda qeyd etmişdim.

Bu il bizim institutlarla xarici elm mərkəzləri arasında 10-a yaxın müqavilə imzalanmışdır. Onlardan ikisini qeyd edim. Akademik Abdulla Qarayev adına Fiziologiya İnstitutu ilə Rusiyanın Sankt-Peterburq Elmi-Tədqiqat Biotenzimləmə və Herontologiya İnstitutu arasında insan orqanizminin həyat resurslarının qiymətləndirilməsi və sosial əhəmiyyətli xəstəliklərin erkən diaqnostikası üçün innovativ, qeyri-invaziv üsulların işlənib hazırlanması istiqamətində birgə tədqiqatların aparılması üzrə qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında müqavilə bağlanmışdır. Qazaxıstan Respublikasının Azərbaycandakı səfirliyinin dəstəyi ilə Fiziologiya İnstitutu, Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutu və Qazaxıstanın Milli Kurort Assosiasiyası arasında müalicəvi turizm və sanator-kurort sahələrində elmi-praktiki əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi üzrə qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında memorandum imzalanmışdır.

Sual: Yekunda demək istədiyiniz bir söz varmı?

Cavab: Demək istərdim ki, alimlərimiz biologiya, tibb və aqrar elmlərin prioritet istiqamətləri üzrə apardıqları tədqiqatları qabaqcıl elm mərkəzlərinin təcrübəsindən yararlanmaqla, ən müasir avadanlıq və metodikalardan istifadə etməklə daha da gücləndirməyə, dövlətin iqtisadi, ərzaq və bioloji təhlükəsizlik sistemlərinə, əhəlinin sağlamlığına real töhfələr vermək üçün cənab Prezidentin, Azərbaycan xalqının və elmin əsgərləri kimi var qüvvələri ilə çalışmağa hazırdırlar.

- Çox sağ olun, İradə xanım. Əhatəli mü sahibəyə görə təşəkkürümüzü bildiririk.

Hazırladı:
Ağahüseyn ŞÜKÜROV,
AMEA Rəyaset Heyəti aparatının
Mətbuat və informasiya şöbəsinin müdiri

ÖLKƏ PREZİDENTİNƏ YAZIRLAR

Möhtərəm Prezident, cənab Ali Baş Komandan.

Torpaqlarımızın işğalçılardan azad edilməsi istiqamətində həyata keçirdiyiniz çoxşaxəli siyasətin məntiqli nəticəsi kimi son döyüşlərdə ordumuzun uğurlu qələbələri və dünya birliyinin bizim haqq işimizə dəstək verməsi bütün Azərbaycan xalqı kimi mənə və ailə üzvlərimi də ürəkdən sevindirir.

Bu gün milliyətindən, dinindən, dilindən, siyasi mənsubiyətindən asılı olmayaraq bütün Azərbaycan vətəndaşları və xaricdə yaşayan

Dərin hörmət və ehtiramla,

**AMEA-nın akademik-katibi,
AMEA-nın müxbir üzvü
Əminəğa SADIQOV**

Möhtərəm Prezident, cənab Ali Baş Komandan,

Torpaqlarımızın işğaldan azad olunması, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi uğrunda gedən, xalqımız üçün çox böyük tarixi əhəmiyyət daşıyan Vətən müharibəsində təcavüzkar Ermənistan üzərində qazanılan qələbələrə görə Sizi və şanlı ordumuzun bütün üzvlərini, gəzicilərini və zabitarlarını ürəkdən təbrik edir, AMEA-nın Fizika İnstitutunun, "Azəreneji" ASC-nin Elmi-Tədqiqat və Layihə-Axtarış Energetika İnstitutunun kollektivləri adından Sizə sonsuz minnətdarlığımızı bildiririk.

Əminlik ki, Sizin cəsarətiniz və qətiyyətiniz sayəsində qəhrəman ordumuzun tezliklə işğaldan azad edəcəyi doğma Qarabağımızın və digər ərazilərimizin hər bir guşəsində Azərbaycanın üçrəngli bayrağı dalğalanacaqdır.

Möhtərəm cənab Prezident, qazanılmış hər bir qələbə ilə Siz ulu öndər Heydər Əliyevin müqəddəs ruhunu yaşatmaq bərabər, onun respublikamıza uzun müddətli rəhbərliyi dövründə yaşayıb-yaratmış, Vətən elminin inkişafına öz töhfələrini vermiş, doğma Qarabağımızın, eyni zamanda, işğal altında olan digər ərazilərimizin işğaldan azad edilməsini səbirsizliklə gözləyən və çox təəssüflər ki, bu günləri görməyərək, dünyasını dəyişmiş mərhum alimlərimizin də ruhunu şad edirsiniz, onların yaratdığı elmi məktəbləri davam etdirən tələbələrini ruhlandırmaq, həmin məktəblərin gələcək inkişafı üçün çox dəyərli bir zəmin yaradırsınız.

Azərbaycanın xilaskar ordusunun növbəti uğurlarından olan Füzuli şəhərinin və onun ətraf kəndlərinin işğaldan azad edilməsi xəbəri, bütün xalqımızı, o cümlədən ölkəmizin aparıcı elmi məktəblərindən olan "Yüksək gərginliklər fizikası və texnikası" məktəbinin bütün mənsublarını hədsiz dərəcədə sevindirdi. Belə ki, işğaldan azad edilmiş kəndlər arasında bizim əziz və unudulmaz müəllimimiz - Azərbaycanda elektrofizika və energetika elmlərinin inkişafında dəyərli töhfələri olan, keçmiş SSRİ-nin, həmçinin, Azərbaycanın və Ukraynanın dövlət mükafatları laureatı, Əməkdar elm xadimi, mərhum akademik Çingiz Mehdi oğlu Cuvanlı-

Möhtərəm cənab Prezident!

Bünövrəsində milli birlik və həmrəylik, azərbaycançılıq ideologiyası dayanan ölkəmiz bu gün öz inkişaf xətti ilə tanınır və dünyada nüfuzlu söz sahibinə çevrilib. Şübhəsiz ki, bu nailiyyətlər Ümummilli Lider Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin və məhz Sizin ardıcıl və uğurlu addımlarınızın, əvəzsiz xidmətlərinizin nəticəsidir.

Cənab Ali Baş Komandan! Ermənistan silahlı qüvvələrinin hərbi tərbiyəsinə cavab olaraq şanlı Azərbaycan Ordusunun başladığı uğurlu əks-hücum əməliyyatını qətiyyətlə və hamılıqla dəstəkləyirik. Sizin rəhbərliyi ilə öz tarixinin ən şərəfli dövrünü yaşayan Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin şücaəti, cəbhədən ard-arda gələn qələbə xəbərləri Vətənin hər bir bölgəsində böyük iftixar hissi ilə qarşılır.

İnanırıq ki, ordumuz Sizin komandanlığınız altında Vətənimizin bütövlüyü uğrunda

nin doğma ata-baba ocağı olan Cuvanlı kəndi də vardır. Bu hadisə görkəmli alimimizin davamçıları olan yeni elmi nəsillər üçün xüsusilə dəyərli və sevindiricidir.

İnanırıq ki, məhz Sizin Ali Baş Komandanlığınızla ən qısa vaxtda Dağlıq Qarabağın və işğal olunmuş ətraf rayonların bütün əraziləri də xalqımıza qaytarılacaqdır.

Möhtərəm cənab Prezident, biz bir daha Sizə minnətdarlığımızı bildirərək, ali diqqətinizə çatdırırıq ki, AMEA-nın Fizika İnstitutunun və "Azəreneji" ASC-nin Elmi-Tədqiqat və Layihə-Axtarış Energetika İnstitutunun kollektivi Sizin müstəqil Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı naminə apardığınız müdrik və uzaqgörən mükəmməl siyasəti alqışlayır, Sizə uzun ömür, möhkəm cansağlığı, xalqımızın rifahının daha da yüksəldilməsi, dövlətimizin iqtisadi və hərbi qüdrətinin artırılması naminə hünərvər fəaliyyətinizdə yeni-yeni uğurlar arzulayırıq!

Qələbə bizimdir!
Qarabağ Azərbaycandır!

Dərin hörmət və ehtiramla,

AMEA-nın akademikləri

**Nazim Məmmədov
Çingiz Qacar
Eldar Salayev
Cavad Abdinov
Təyyar Cəfərov
Arif Həşimov**

AMEA-nın müxbir üzvü

Səlimə Mehdiyeva

Professorlar

**Ayaz Bayramov
Hüsnü-Zəngi Əjdərov
Yusif Əsədov
Nəriman Rəhmanov
Elmira Kərimova
Elmira Cəfərova
Dürdanə Araslı
Hidayət Nuriyev
Şəmistan Həsənlı**

öz şərəfli vəzifəsini zəfərle başa çatdıracaq və tezliklə bayrağımızı Azərbaycanın əzəli və əbədi torpağı, ayrılmaz bir hissəsi olan Qarabağda, işğal altında olan digər torpaqlarımızda göylərə yüksəldəcək.

Cənab Prezident, yağı düşməndən azad olunmuş hər qarış torpağa görə, qələbə xəbərləri və xalqımıza yaşatdığınız əvəzsiz qürur və sevinc hissəsinə görə Radiasiya Problemləri İnstitutunun kollektivi adından Sizə minnətdaram.

Yaşasın Azərbaycan xalqı və onun Prezident!

Qarabağ Azərbaycandır!

Dərin hörmət və ehtiramla,

**AMEA-nın Radiasiya Problemləri İnstitutunun direktoru,
AMEA-nın müxbir üzvü
Oqtay SƏMƏDOV**

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi xalqımızın milli sərvətidir

Ulu öndər Heydər Əliyevin müstəqilliyimizin daha da möhkəmləndirilməsinə, milli maraqlara əsaslanan çoxşaxəli siyasət strategiyası bu gün dahi şəxsiyyətin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən inamla davam etdirilir. Bu siyasi xətt Azərbaycan dövlətçiliyinin güclənməsinə, ölkənin milli maraqlarının qorunmasına misilsiz töhfələr verir.

"Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi Azərbaycan xalqının milli sərvətidir" mövzusunda keçirilən elmi konfransda bu fikirləri bölmənin sədri, akademik İsmayıl Hacıyev səsləndirib.

18 Oktyabr - Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi Günü münasibəti ilə AMEA-nın Naxçıvan Bölməsində təşkil edilən tədbirdə akademik ötən illərdə müstəqil Azərbaycan dövlətinin bərpası, milli dövlətçilik ənənələrinin qorunması, siyasi, iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi istiqamətində görülən məqsədyönlü tədbirlərdən danışıb. Bildirib ki, "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı" 1991-ci il oktyabrın 18-də qəbul edilmiş və bu çox mühüm siyasi aksiya, tarixi qərar sayılmalıdır, hətə müstəqilliyin özü deyildi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin sözləri ilə desək, müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətindirsə, onu qoruyub saxlamaq ondan da çətindir. 1991-1993-cü illərdə gedən proseslər bunu bir daha təsdiq etdi. Həmin illərdə müstəqilliyin reallığa çevrilməsi üçün gərgin mübarizə aparıldı. Yalnız 1993-cü ilin iyununda ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda yenidən hakimiyyətə qayıdışı ilə bu istiqamətdə dəyişikliklər özünü göstərdi, böhran aradan qaldırıldı, Milli Ordu yaradıldı, atəşkəsə nail olundu. Ümummilli Liderin qətiyyətli qərarları ilə vətəndaş qarşıdurmasına son qoyuldu, ölkənin parçalanmasına yönəldilmiş təhdidlərin qarşısı alındı. Düzgün daxili və xarici siyasət həyata keçirildi, əsaslı iqtisadi islahatlar inkişaf səbəb oldu. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişaf strategiyası və sosial siyasəti müəyyən edildi və müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməyə başlandı.

İsmayıl Hacıyev vurğulayıb ki, ölkəmizin hərtərəfli və sürətlə inkişafı, əsaslı dəyişiklər, xarici siyasətimizdəki uğurlar, əhalinin rahatlığı naminə həyata keçirilən global layihələr bu gün Azərbaycanın qüdrətli dövlət olduğunu təsdiq edir. Akademik Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin zəfər salnaməsi adlandırdığı Aprel

döyüşlərini, bu gün Naxçıvanı qoruyan, təhlükəsizliyini təmin edən Əlahiddə Ümumqoşun Ordunun uğurlu hərbi Günnüt əməliyyatını xatırladı. Bildirib ki, bu gün Milli Ordumuz 30 ildən sonra silahı ilə Qarabağda zəfər tarixini yazır. Ali Baş Komandan ətrafında sıx birləşən xalqımız ölkəmizin ərazi bütövlüyü uğrunda aparılan bu mücadilədə sıx həmrəylik, birlik nümayiş etdirir. Bu gün hər kəsin bir amalı var: işğal altında qalan torpaqlarımız, Qarabağımız azad edilsin, ölkəmizin ərazi bütövlüyü bərpa olunsun.

Daha sonra bölmənin Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutunun şöbə müdirləri, AMEA-nın müxbir üzvü Vəli Baxşəliyev "Ümummilli lider Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu və banisidir", tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Aşef Orucovun "Müstəqillik ərfəsində Azərbaycanda ictimai-siyasi vəziyyət", tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Toğrul Xəlilovun "Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpa olunması" və tarix üzrə fəlsəfə doktoru Yaşar Rəhimovun "Naxçıvan Muxtar Respublikasında müstəqilliyin bəhrələri" mövzusunda məruzələri dinlənilib. Çıxışlarda ölkəmizdə müstəqillik illərində həyata keçirilən tədbirlərin Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin və onun siyasi kursunu davam etdirən Prezident İlham Əliyevin düşünlü və məqsədyönlü fəaliyyətləri ilə sıx bağlı olduğu vurğulanıb.

Konfrans çərçivəsində bölmənin Elmi Kitabxanasının Dövlət Müstəqilliyi Gününe həsr olunan virtual sərgisi nümayiş etdirilib.

BEYNƏLXALQ ELMİ DƏSTƏK

Dünyaca məşhur akademik ermənilərin Gəncəyə hücumunu alman faşistlərinin əməllərinə bənzədib

"Erməni hərbiçilərinin Gəncədə mülki şəxslərə qarşı "Skad" raketlərini istifadə etməsi, ikinci Dünya müharibəsinin son ilində London, Paris və bir sıra digər şəhərlərin faşistlərin "Fau-2" raketləri tərəfindən atəşə tutulmasını xatırladı".

Bu sözləri görkəmli fizik, Rusiya Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü Roald Saqdeyev söyləyib.

Roald Saqdeyev 1932-ci ildə Moskvada anadan olub. Moskva Dövlət Universitetini bitirib. Atom Enerjisi İnstitutunda və Nüvə Fizikası İnstitutunda çalışıb. 1968-ci ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının akademiki seçilib. ABŞ Milli Elmlər Akademiyasının üzvü olub. 1973-1988-ci illərdə SSRİ Elmlər Akademiyasının Kosmik Tədqiqat İnstitutuna rəhbərlik etmişdir. 1990-cı ildə ABŞ-a köçüb. Plazma fizikası, kosmik fizikası və idarə olunan termonüvə sintezi problemləri üzərində işləyən müəllifdir.

Beynəlxalq Slavyan Akademiyasının prezidentindən ölkəmizə dəstək

Azərbaycan torpaqlarının mənfur düşmənlərindən ardıcılıqla azad edilməsinə görə sevinirəm.

Bu sözləri Azərbaycanın yaxın dostu, Rusiya Ümumxalqlar Partiyasının sədri, Beynəlxalq Slavyan Şurasının sədri, Beynəlxalq Slavyan Akademiyasının prezidenti, 2-

ci və 4-cü çağırış Rusiya Dövlət Dumasının sədr müavini, hüquq elmləri doktoru, professor Sergey Baburin AMEA-nın Azad Həmkarlar İttifaqının sədri, hüquq elmləri doktoru, professor Habil Qurbanovla telefon danışıqı zamanı deyib.

O, tezliklə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün tam bərpa olunacağına əminliyini ifadə edib.

Şanlı ordumuza maddi, mənəvi, intellektual və informasiya dəstəyi hazırda AMEA-nın ümdə vəzifəsidir

Artıq bir aya yaxındır ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin əmri və bilavasitə rəhbərliyi ilə erməni qəsbkarlarının hücumlarına cavab olaraq şanlı Azərbaycan ordusu işğal olunmuş ərazilərdə əks-hücum əməliyyatları həyata keçirir.

Uğurlu döyüş əməliyyatları nəticəsində düşmən tərəfindən qurulmuş istehkam xətti yarılmış, ermənilərin çoxsaylı canlı qüvvəsi və hərbi texnikası darmadağın edilmiş, düşmən tapdığı altında qalmış tarixi Azərbaycan torpaqlarının əhəmiyyətli hissəsi işğaldan azad edilmişdir. Şanlı Azərbaycan ordusunun böyük şücaət və xüsusi peşəkarlıqla həyata keçirdiyi döyüş əməliyyatları nəticəsində hazırda üçrəngli Azərbaycan bayrağı azad olunmuş ərazilərimizdə - Füzulidə, Cəbrayılda, Zəngilanda, Hadrutda, Suqovuşanda, xalqımızın tarixi birlik və qəhrəmanlıq simvolu olan Xudafərin körpüsü üzərində qürurla dalğalanmaqdadır. Hazırda işğal altında qalan digər ərazilərdə düşmən tapdığından azad edilməsi istiqamətində döyüş əməliyyatları davam etdirilir.

Həç şübhəsiz, bu qələbələr Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin uğurlu dövlət siyasəti, müasir tələblərə uyğun ordu quruculuğu və düzgün diplomatik səyləri nəticəsində mümkün olmuşdur. Hazırda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Ali Baş Komandan kimi döyüş əməliyyatlarına uğurla rəhbərlik etməklə yanaşı, olduqca mürəkkəb geosiyasi proseslərlə xarakterizə olunan müasir şəraitdə dərin intellekti, peşəkarlığı, əzmi və iradəsi ilə diplomatik cəbhədə də yorulmadan çalışır, Azərbaycanın haqq səsinə bütün dünyaya bəyan edir.

Hazırda yaşından, etnik və dini mənsubiyətindən, sosial mənşeyindən asılı olmayaraq, bütün Azərbaycan xalqı cəbhədə ordumuzun qələbələrinə öz töhfəsini vermək üçün Ali Baş Komandan İlham Əliyevin ətrafında bir yumruq kimi birləşmişdir.

Döyüş əməliyyatlarının başladığı ilk anlardan respublika elmi potensialının əsas mərkəzi olan və ölkə ziyalılarının böyük bir hissəsinin təmsil olduğu Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası da bu proseslərdə fəal iştirak edir. Müharibənin ilk günü, sentyabr ayının 27-də AMEA-nın Rəyasət Heyəti Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə şanlı ordumuzun zəfər yürüşünə dəstək bəyanatıyla çıxış etmişdir.

AMEA-nın çoxsaylı kollektivinin ordumuza maddi və mənəvi, intellektual və informasiya dəstəyini daha mütəşəkkil həyata keçirmək məqsədilə döyüş əməliyyatlarının başladığı ilk günlərdə Akademiyada Operativ Qərargah təşkil edilmişdir.

Hazırda AMEA-nın xüsusi hərbi bilik və bacarığa malik 19 əməkdaşı könüllü olaraq hərbi xidmətə getmiş və onlar xüsusi peşəkarlığı ilə qələbənin əldə edilməsinə öz töhfələrini verirlər. AMEA-nın Yüksək Texnologiyalar Parkının rezidenti olan Təcrübə Sənaye Zavodunun bir əməkdaşının övladı Vətən uğrunda döyüşlərdə xüsusi qəhrəmanlıq göstərərək şəhid olmuşdur.

AMEA-nın elmi müəssisə və təşkilatları tərəfindən Silahlı Qüvvələrə Yardım Fonduna indiyədək 350 000 (üç yüz əlli min) manata yaxın vəsait ianə edilmişdir. Hazırda Akademiyada orduya maddi dəstək aksiyası böyük ruh yüksəkliyi ilə davam edir.

Bundan əlavə, elmi profilinə uyğun istehsal prosesi ilə məşğul olan AMEA-nın elmi müəssisə və təşkilatları tərəfindən cəbhə bölgəsinə 35 000 (otuz beş min) manat məbləğində müxtəlif təyinatlı məhsullar göndərilmişdir. Buna misal olaraq, AMEA-nın Yüksək Texnologiyalar Parkı və Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu tərəfindən yanığın müalicəsində uğurla istifadə olunan "Naftaterm-Ç" vasitəsinə, dezinfeksiyaedici etil spirti və yod məhlullarını, ətirli maye sabunları, qabuyucu vasitələri, müxtəlif geyimləri, digər tibbi ləvazimat və ortopedik vasitələri nümunə göstərmək olar.

Ötən müddət ərzində AMEA-nın elmi müəssisə və təşkilatlarının əməkdaşları qanvermə aksiyalarında da yaxından iştirak etmişlər.

Cəbhədə hərbi əməliyyatlarla yanaşı, qızğın informasiya müharibəsinin gətdiyi hazırkı şəraitdə Akademiya əməkdaşları kütləvi informasiya vasitələrində də aktiv çıxışlar edirlər. Qarabağ həqiqətləri, erməni irqçi ideologiyasının elmi əsaslarla ifşa edilməsi, dövlət siyasətinin təbliği, xalqımızın vətənpərvərlik ruhunun yüksəldilməsi və s. istiqamətlərdə Akademiya əməkdaşları məqsədyönlü fəaliyyət göstərirlər.

Dağlıq Qarabağ müharibəsi ilə bağlı obyektiv məlumatların dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılması məqsədilə xaricdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq qurumlara, universitet və elmi mərkəzlərə, görkəmli alim və mütəxəssislərə alimlər tərəfindən xüsusi məktublarda ünvanlanmışdır.

Yuxarıda qeyd olunan bütün istiqamətlər üzrə Akademiyada orduya dəstək aksiyası davam etməkdədir. Hazırda şanlı ordumuza maddi, mənəvi, intellektual və informasiya dəstəyi Akademiyanın ən ümdə vəzifəsidir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasından Silahlı Qüvvələrə Yardım Fonduna köçürülmüş ianələr haqqında məlumat

Sıra №-si	Elmi müəssisə və təşkilatın adı	Ödənilən məbləğ (manatla)
1.	AMEA-nın İnnovasiya Fondu	60 000
2.	AMEA-nın Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi	14 000
3.	AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu	13 813
4.	AMEA-nın Azad Həmkarlar Təşkilatı	13 000
5.	AMEA-nın Kataliz və Qeyri-üzvi Kimya İnstitutu	13 000
6.	AMEA-nın İdarəetmə Sistemləri İnstitutu	12 800
7.	AMEA-nın Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutu	12 640
8.	AMEA-nın Fizika İnstitutu	12 320
9.	AMEA-nın İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu	11 200
10.	AMEA-nın Respublika Seysmoloji Xidmət Mərkəzi	10 000
11.	AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutu	10 000
12.	AMEA-nın Dendrologiya İnstitutu	8 520
13.	AMEA-nın Riyaziyyat və Mexanika İnstitutu	8 400
14.	AMEA-nın Şamaxı Astrofizika Rəsədxanası	8 300
15.	AMEA-nın Genetik Ehtiyatlar İnstitutu	8 300
16.	AMEA-nın Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu	8 000
17.	AMEA-nın Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi	8 000
18.	AMEA-nın Radiasiya Problemləri İnstitutu	7 370
19.	AMEA-nın Gəncə bölməsi	7 245
20.	AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu	6 250
21.	AMEA-nın Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu	5 835
22.	AMEA-nın Botanika İnstitutu	5 800
23.	AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu	5 570
24.	AMEA-nın Fiziologiya İnstitutu	5 340
25.	AMEA-nın Kibernetika Xüsusi Konstruktor Bürosu	5 000
26.	AMEA-nın Şərqşünaslıq İnstitutu	5 000
27.	AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutu	4 800
28.	AMEA-nın Mikrobiologiya İnstitutu	4 500
29.	AMEA-nın Neft və Qaz İnstitutu	3 255
30.	AMEA-nın Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutu	3 730
31.	AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu	3 510
32.	AMEA-nın Zoologiya İnstitutu	3 450
33.	AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası	3 190
34.	AMEA-nın Folklor İnstitutu	2 800
35.	AMEA-nın Aşqarlar Kimyası İnstitutu	2 560
36.	AMEA-nın Dilçilik İnstitutu	2 200
37.	AMEA-nın Qafqazşünaslıq İnstitutu	2 040
38.	AMEA-nın Polimer Materialları İnstitutu	2 000
39.	AMEA-nın Hüseyn Cavidin Ev Muzeyi	2 000
40.	Akademik Asəf Hacıyev	1 650
41.	AMEA-nın Biofizika İnstitutu	1 640
42.	AMEA-nın Nəbatat Bağı	1 320
43.	AMEA-nın Geologiya və Geofizika İnstitutunun direktoru, akademik Akif Əlizadə	1 000
44.	AMEA-nın Neft və Qaz İnstitutunun direktoru, akademik Fəxrəddin Qədirov	1 000
45.	AMEA Rəyasət Heyəti Aparatının Elm və təhsil idarəsi	600
46.	AMEA Rəyasət Heyəti Aparatının Mətbuat və informasiya şöbəsi	510
47.	AMEA Rəyasət Heyəti Aparatının Xarici əlaqələr idarəsi	500
48.	AMEA-nın Elm Tarixi İnstitutu	500
CƏMI		334 458

DİGƏR YARDIMLAR

Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu və AMEA-nın "Yüksək Texnologiyalar Parkı" MMC-nin rezidenti İNKOR MMC-nin birlikdə orduya təqdim etdikləri məhsulların siyahısı

Aşağıdakı məhsullara 15 765 manat məbləğində vəsait xərclənmişdir:

- Yanıqların müalicəsində uğurla istifadə olunan "Naftaterm-Ç" vasitəsi - 168 ədəd (hər biri 120 ml)
- 48 litr 72%-li dezinfeksiyaedici etil spirti məhlulu
- 20 litr 5%-li yod məhlulu (etil spirtində)
- Ətirli maye sabun 72 ədəd (hər biri 500 ml)
- Qabuyucu vasitə 16 ədəd (hər biri 1000 ml)
- Qabuyucu vasitə 16 ədəd (hər biri 500 ml)
- 100 ədəd köynək
- 50 cüt isti corab
- 50 ədəd isti papaq

AMEA-nın "Yüksək Texnologiyalar Parkı" MMC-nin yardımı AMEA-nın "Yüksək Texnologiyalar Parkı" MMC tərəfindən cəbhə bölgələrinə (Tərtər və Füzuli rayonları) yardım məqsədilə 2 813 manat məbləğində tibbi ləvazimat və ortopedik vasitələr, həmçinin mühərrik və sürtkü yağları göndərilmişdir.

Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun ümumi işlər üzrə direktor müavini Malik Əliyevin orduya yardımı

Malik Əli oğlu Əliyev 16 060 manat məbləğində şəxsi vəsaiti hesabına ordumuza yardım etmişdir. O, dəyəri 10 605 manat olan tibbi ləvazimat və dərman preparatları, həmçinin dəyəri 5 455 manat olan isti geyimlər tədarük edərək əsgərlərimizə göndərmişdir.

Elm Tarixi İnstitutu tərəfindən cəbhə bölgəsinə (Ağdam rayonu) 240 manat məbləğində ərzaq göndərilmişdir.

- Biofizika İnstitutunun gənc alimləri Elmi Tədqiqat Hematologiya və Transfüziologiya İnstitutunda qan veriblər.

- Şamaxı Astrofizika Rəsədxanasının balansında olan Hyundai County markalı 56 AC 278 dövlət qeydiyyat nişanlı minik avtobusu müvəqqəti olaraq Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə Dövlət Xidmətinin Şamaxı rayon şöbəsinə verilmişdir.

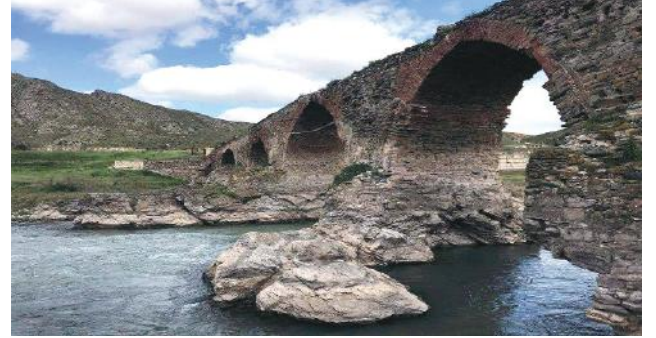
- Kütləvi informasiya vasitələrində aktiv fəaliyyət göstərərək, cəbhə bölgəsində gedən proseslər, obyektiv məlumatların çatdırılması, Silahlı Qüvvələrə Yardım Fonduna köçürülən ianələrlə bağlı məlumat xarakterli materiallar yayımlanmışdır. Dağlıq Qarabağ müharibəsi ilə bağlı obyektiv məlumatların ötürülməsi məqsədilə xaricdə fəaliyyət göstərən əməkdaşlıq olunan beynəlxalq qurumlara, universitet və elmi mərkəzlərə, görkəmli alim və mütəxəssislərə məktublarda ünvanlanmışdır.

- AMEA-nın 19 əməkdaşı könüllü olaraq hərbi xidmətə getmiş və hazırda cəbhə bölgəsində xidmət edirlər.

- 1 nəfər AMEA əməkdaşının (YTP) övladı şəhid olmuşdur.

Xudafərin körpüsünün UNESCO-nun Dünya İrsi Siyahısına salınması təşəbbüsü

Oktyabrın 18-də rəşadətli Azərbaycan Ordusu 1993-cü ildə Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilmiş Cəbrayıl rayonunun ərazisində yerləşən dünya əhəmiyyətli tarix-memarlıq abidəsi olan Xudafərin körpülərini işğaldan azad edib. Xudafərin körpülərinin üzərində 27 ildən sonra yenidən Azərbaycan Respublikasının üçrəngli bayrağı ucaldılıb.

Tikilmə tarixinə görə dövrünün möhtəşəm mühəndis qurğularından olan Xudafərin körpüləri Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikasının dövlət sərhədində yerləşən möhtəşəm tarixi abidədir.

Bu fikirlər Xudafərin körpüsü ilə bağlı Mədəniyyət Nazirliyinin yaydığı bəyanatda qeyd olunub. Bəyanatda bildirilir ki, Xudafərin körpüləri Araz çayının şimal və cənub sahillərini birləşdirir. Tarixi İpək yolunun üzərində yerləşən 11 tağlı körpü (inv. 12) XI-XII əsrlərdə, 15 tağlı körpü (inv. 13) isə XIII əsrdə inşa olunub. Azərbaycan memarlığının unikal abidələrindən olan Xudafərin körpüləri Yaxın və Orta Şərq regionunun ən əzəmətli, ən məşhur körpülərindən hesab olunur. Xudafərin körpüləri Böyük İpək Yolunun inkişafında mühüm rol oynamış və hərbi-strateji cəhətdən də müstəsna əhəmiyyətə malik olmuşdur.

15 aşırımlı körpünün antik dövrdə inşa edilmiş digər bir körpünün dayaqları üzərində tikildiyi ehtimal edilir. Coğrafi mövqeyinin əlverişli olması, yəni sahillərinin sal qayalarla əhatələnməsi burada körpünün tikilməsinə şərait yaratmışdır. Körpünün tağları bişmiş kərpicdən yığılma da, doldurucu kimi çay daşından istifadə edilmişdir. 15 aşırımlı körpüdən 750 metr aralıda yerləşən 11 aşırımlı körpünün tikinti materialı kimi yonulmuş sal qaya daşlarından istifadə edilmişdir.

1993-cü ildə Cəbrayıl rayonu Ermənistan Respublikası silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edildikdən sonra Xudafərin körpüləri dağıntılara məruz qalmışdır. Bu da bir daha Ermənistan Respublikası tərəfindən "Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərəvərləri qorunması haqqında" UNESCO-nun 1954-cü il Haaqa Konvensiyası, "Dünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi haqqında" UNESCO-nun 1972-ci il Konvensiyası, "Arxeoloji irsin mühafizəsi haqqında" 1992-ci il Avropa Konvensiyası və digər beynəlxalq hüquq normalarının kobud şəkildə pozulmasının, bu ölkənin təcavüzkar siyasətini davam etdirməsinin göstəricisidir.

Əminlik ki, qısa zamanda rəşadətli Azərbaycan Ordusu işğal altında olan bütün torpaqlarımızı azad edəcək və 30 ilə yaxın bir müddətdə dağıntılara məruz qalmış yurd yerlərimiz və bütün tarix-mədəniyyət abidələrimiz dövlətimizin bu sahədə həyata keçirdiyi fəaliyyətə uyğun şəkildə bərpa edilib yenidən xalqımıza qaytarılacaqdır.

Müstəsna universal dəyərli, təkrarolunmaz landşaftı, yüksək memarlıq-mühəndis həlli, eləcə də iki ölkə ərazisində yerləşdiyini nəzərə alaraq Xudafərin körpülərinin UNESCO-nun Dünya İrsi Siyahısına salınması məqsədilə Azərbaycan Respublikası tərəfindən tədbirlər həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Cəbhədə xidmətdə olan əsgər ailələrinə yardım edilib

AMEA-nın Azad Həmkarlar İttifaqı və Fizika İnstitutunun Həmkarlar Komitəsinin dəstəyi ilə rəşadətli ordumuzun sıralarında cəbhədə xidmət edən əsgərlərimizin ailələrinə, şəhid ailələrinə, işğaldan azad olunmuş torpaqların sakinlərinə, sosial vəziyyəti ağır olan əməkdaşlara ərzaq yardımı edilib.

Tədbirdə institutun direktoru, akademik Nazim Məmmədov, innovasiya və transfer üzrə direktor müavini, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru Ayaz Bayramov, Həmkarlar Komitəsinin sədri, fizika üzrə fəlsəfə doktoru Sitarə Bağirova və AMEA-nın Azad Həmkarlar İttifaqının Rəyasət Heyətinin üzvü, Aparatın rəhbəri Şəhla Əmirova iştirak ediblər.

Tədbirdə iştirak edən akademik Nazim Məmmədov Azərbaycan xalqının tarixi anların şahidi olduğunu, Ali Baş Komandan, cənab Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə şanlı ordumuzun özəli Azərbaycan torpaqlarını erməni işğalçılarından, tezliklə, tamamilə azad edəcəyini vurğulayıb. O, Gəncə şəhərində erməni təcavüzkarlarının dinc əhaliyə qarşı törətdikləri terror danışıb. Qeyd edib ki, Azərbaycan əsgərləri döyüşlərdə müharibə qurbanı olan günahsız vətəndaşlarımızın qisasını layiqincə alır.

A.Bayramov isə Azərbaycan Ordusunun inamla irəlilədiyini, tezliklə məcburi köçkün və qaçqınların şanlı ordumuzun azad etdiyi torpaqlara qayıdacağını, öz torpaqlarında abadlıq işləri aparacağını, firavan yaşayacaqlarını söyləyib.

Sitarə Bağirova bildirib ki, hazırda institut əməkdaşlarından 4 nəfərin övladı, 3 nəfərin həyat yoldaşı Vətən müharibəsində xilas kar ordumuzun tərkibində torpaqlarımızın işğaldan azad olunması uğrunda cəbhədə xidmət edirlər. Qeyd edib ki, Ali Baş Komandanın rəhbərliyi altında rəşadətli ordumuz düşmən tapdığı altında olan torpaqlarımızı tezliklə erməni və onun himayədarlarından azad edəcək. S.Bağirova şanlı ordumuzun düşmən üzərində qələbə qazanacağını bildirib.

Azərbaycan Respublikasının Alban-Udi Xristian Dini icmasının sədri Robert Mobili ilə müsahibə

"İnşallah Qarabağı tamamilən işğaldan azad edəndən sonra biz abidələri bərpa edərkən nə qədər saxtalaşdırmalarla qarşılaşacağıq və beynəlxalq ictimaiyyətə də nümayiş etdirəcəyik ki, bütün bu abidələr tarixən Azərbaycan məxsus olub" - R.Mobili

"Alban Apostol kilsəsinin bərpası üçün də sırası Azərbaycan vətəndaşlarından tutmuş, qeyri-hökumət təşkilatları, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi və digər qurumlara qədər hər biri öz növbəsində dəstəyini əsirgəməyib. Əsasən də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən hər il bizə maliyyə yardımı ayrılır"

- Salam, Robert müəllim. Mövzumuz saxtalaşdırılan, dağıntılara məruz qalan Alban kilsələri haqqındadır. Azərbaycan dövləti Alban Apostol kilsəsinin bərpası üçün nə işlər görür? Bu istiqamətdə dövlət qayğısından razısınız mı? Xahiş edirəm, qısaca məlumat verərdiniz.

- Alban Apostol Avtokefal kilsəsi qədimdən Azərbaycanda müstəqil fəaliyyət göstərən bir kilsə olub. Çar Rusiyası Qafqazı işğal etdikdən sonra bu kilsə birbaşa erməni kilsəsinin təbəçiliyinə bağlanılıb. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra isə Alban Apostol kilsəsinin bərpası üçün orada olan xristian icmalar və udilərə əlverişli şərait yarandı. Udilər Alban kilsəsinin dini varisləridir və bu gün də xristianlığı qoruyub saxlayırlar.

Alban Apostol qədim Şərq kilsəsidir. Bu kilsə Qüdsə, İsrailə bağlıdır. Apostol kilsəsi nə deməkdir? - Birbaşa apostol Vorfolomeylə bağlıdır. Bəs müstəqil avtokefaliyyət nə deməkdir? - Bunların dini rəhbərləri xeyir-duanı birbaşa özəri verir. Amma başdakı avtokefal müstəqil olurdu. Bunun təmsalında həm Qafqaz Albaniyası müstəqil güclü bir dövlət olurdu, həm də onun daxilində olan Alban kilsəsi müstəqil kilsə olaraq fəaliyyət göstərirdi. 313-cü ildə Alban çarı Urnayr xristianlığı dövlət dini kimi qəbul edir. Və bundan sonra bu mədəni irsin əsası qoyulur, Azərbaycanın bütün regionlarında - Şimalda, o cümlədən Qəbələdə, Zaqatalada IV, V və VI əsrə aid alban kilsələri mövcud olmağa başlayır.

Qarabağ ərazisində, işğal olunmuş ərazilərdə Laçın, Kəlbəcər və Qubadlıda qədim alban kilsələri var ki, onlar bu günə kimi qalıblar. Bir tərəfdən ermənilər işğalla bağlı abidələri məhv edirlər. Digər tərəfdən də alban kilsələrini saxtalaşdırıb erməni kilsələrinə uyğun memarioloji olaraq xristian elementləri ilə dəyişdirirlər. Güclü proses gədir. Qarabağ işğal olunsada, biz bu məsələyə tarixlə baxmalıyıq. Ermənilər həmişə tarixi rədd edirlər. Qədim kilsələrin tarixi var.

Apostol kilsəsinin bərpası ilə bağlı dövlət qayğısı barədə onu deyə bilərəm ki, dini icmaların hər zaman sərbəst fəaliyyət göstərmələrində Azərbaycan xalqının dəstəyini hiss etmişik. Azərbaycanda olan mühit, Azərbaycan xalqının tolerantlığı özü böyük dəstəkdir. Alban Apostol kilsəsinin bərpası üçün də sırası Azərbaycan vətəndaşlarından tutmuş, qeyri-hökumət təşkilatları, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi və digər qurumlara qədər hər biri öz növbəsində dəstəyini əsirgəməyib. Əsasən də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən hər il bizə maliyyə yardımı ayrılır. Bunun hesabına da biz fəaliyyətimizi gücləndirib, bərpa prosesində iştirak etməklə beynəlxalq konfranslar vasitəsilə Azərbaycan həqiqətlərini dünyaya çatdırırıq. Azərbaycanın sahib çıxmağa çalışdığı həmin mə-

dəni irsin, xristian irsinin Azərbaycanda bu gün dirçəliş prosesidir. Çünki Qafqaz Albaniyasının varisi Azərbaycandır və Alban kilsəsinə olan udilər də dini varislərinə xidmət göstərirlər.

"Mən Azərbaycanın mövqeyini müdafiə edərək Alban kilsəsinin alban xristian elementləri və onun irsinin tarixi haqqında danışaraq bu dağıntıların, abidənin dağıntı edilməsinin yalnızca ermənilərə məxsus bir hərəkət olmasından danışmışam"

"Qarabağ yeganə yerdir ki, Ermənistanın həmsərhəd olduğu ölkələr - İran, Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan, Şimalda Rusiya - bunların hər biri poli-etnik və polikonfessial ölkədir. Yeganə Ermənistanıdır ki, mono-etnik, monokonfessial ölkədir. Çünki onların tələbi var ki, orada olan xalqlar erməni olsunlar və erməni kilsələrinə tabe olsunlar. Ermənilərin qeyri-xalqları sıxışdırmağı bir gündə baş verməyib, hətta xristianları da sıxışdırıblar, son 30 ildə də azərbaycanlıları sıxışdırmağa başladılar"

"Ermənilər tək Alban kilsələrini saxtalaşdırmayıblar, İslamla bağlı olan bütün abidələri məhv ediblər ki, bu bir aksiomadır"

- Siz bayaq Alban Apostol kilsəsi haqqında danışarkən qeyd etdiniz ki, Qarabağ abidələri dağıdır. Ümumiyyətcə, tarixən ermənilər Qarabağda maddi-mədəniyyət abidələrini, alban kilsələrini ya erməniləşdirirlər ya da tamamilə məhv edirlər. Əvəzində isə dünyaya car çəkirlər ki, azərbaycanlılar xristian abidələrini dağıdır. Həqiqətin dünyaya çatdırılması istiqamətində hansı işləri görmüşünüz?

- 170-180 ildir ki, bizi mədəni irsəndən uzaqlaşdırıblar, ögeyləşdiriblər. 20-25 ildir udi icması Azərbaycanda dəstəyi hiss edir, balaca bir icmayıq təkbaşına heçnə edə bilmərik, tarixiyyəti var, qədimliyi var bu icmanın. Alban kilsəsi bu gün də bərpa olunur və ermənilərə böyük bir zərbədir ki, bu kilsə müstəqil kilsə olaraq qalır. Apostol kilsəsi çərçivəsində bu gün Azərbaycanda - Şəkidə Qafqazın ən qədim kilsəsi olan Kiş məbədi bərpa olunur və onun bərpasında icma da fəal iştirak edib.

Alban Apostol kilsəsinin bərpası ermənilərə ən böyük zərbə olar. Ona dini rəhbər təyin olunmalıdır və həmin rəhbər sabah onu müdafiə etməlidir. Məsələn Türkiyədə Konstantinopol kilsəsinin rəhbəri o ərazinin və mədəni irsin sahibidir. Onun müdaxiləsi sayəsində oraya nə suriyalılar, nə ermənilər, nə gürcülər, nə də yunanlar gedə bilərlər. Azərbaycanda bu boşluğu doldurmaq üçün düşünürəm ki, Alban Apostol kilsəsi olmalıdır, onun rəhbəri olmalıdır. Nə gürcü, nə erməni, nə də rus kilsəsinə aid olmalıdır. Bu nə Provaslav, nə də katolik kilsəsidir. Onun öz qədimliyi və öz tarixi var.

Dövlət tərəfindən təşkil olunan və sərbəst olaraq öz təşəbbüsümüzlə qatıldığımız xaricdəki bütün tədbirlərdə, bu mövzuda keçirilən bütün beynəlxalq forumlarda mədəni irsin dini varisləri kimi çıxış etmişik, zəngin irsin Azərbaycanı aid olmasına haqqında, hətta UNESCO-nun sessiyasındakı iclasda mən çıxış etmişəm. Mən Azərbaycanın mövqeyini müdafiə edərək Alban kilsəsinin alban xristian elementləri və onun irsinin tarixi haqqında danışaraq bu dağıntıların, abidənin dağıntı edilməsinin yalnızca ermənilərə məxsus bir hərəkət olmasından danışmışam. Bu yeni deyil, 200 ilə yaxın bir prosesdir ki, hələ də davam edir. Ermənilər Qarabağda yerləşən kimi, ermənilər çoxluq təşkil edən kimi xristian albanları-

nı faktiki olaraq erməniləşdirdilər, Qarabağdakı udiləri erməniləşdirdilər. Bəziləri özlərini müdafiə edib Gürcüstana qaçdılar. Oğuzda və Nidə yaşayan udilər özlərini müdafiə etmək üçün xristianlıqdan və öz doğma kilsələrindən imtina edib ibadətlerini özləri etməyə başladılar. Bu çox böyük prosesdir. Qarabağ yeganə yerdir ki, Ermənistanın həmsərhəd olduğu ölkələr - İran, Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan, Şimalda Rusiya - bunların hər biri poli-etnik və polikonfessial ölkədir. Yeganə Ermənistanıdır ki, mono-etnik, monokonfessial ölkədir. Çünki onların tələbi var ki, orada olan xalqlar erməni olsunlar və erməni kilsələrinə tabe olsunlar. Ermənilərin qeyri-xalqları sıxışdırmağı bir gündə baş verməyib, hətta xristianları da sıxışdırıblar, son 30 ildə də azərbaycanlıları sıxışdırmağa başladılar.

Onlar faktiki oradakı kəndləri erməniləşdirdilər, bu onların siyasətidir. Bir tərəfdən ermənilər orada oturmaqla mədəni irsin sahibi olublar, digər tərəfdən də islamı o ərazilərdən uzaqlaşdırıblar, ögeyləşdiriblər. Ermənilərin yaratdığı ictimai rəy də bizə böyük zərbədir. İctimai rəyin formalaşması üçün o mühiti Çar Rusiyası imperiyası buradakı maraqlarına görə yaratmışdı, ermənilərə Ermənistan yaratmaq üçün imkan versinlər. Bu gün də onların böyük Ermənistan yaratmaq kimi bir uylusu var.

Bizə maraqlı olan odur ki, dünyada qəbul olunmuş Alban Apostol kilsəsinin, onun irsinin ermənilərə heç bir bağlılığı yoxdur. Ermənilər sayca Dağlıq Qarabağda çoxluq təşkil edəndən sonra əhalini sıxışdırmağa başlayaraq abidələri erməniləşdiriblər. Lövhləri dəyişdiriblər, kilsənin memarlıq quruluşunu dəyişdiriblər, alban kilsəsinin altar hissəsi 70-71 sm-dirse, onu 1.20 sm-ə qədər hündürləşdirirlər və gələn ziyarətçilərə bunu fakt olaraq göstərər erməni kilsəsi olması barədə fikirlərini əsərləndirirlər. Sonra həmin kilsələri bərpa edərkən görürük ki, həmin kilsəni 50-60 sm yuxarı qaldırıblar. Əsas üstündə olan elementləri dəyişdirirlər. Məsələn bütün Şərq kilsələrində xaç elementləri fərqlidir, onu dəyişdirirlər, istər ibadət məsələsi olsun, istər liturgiyası olsun, alt bildiri olsun. Memarlıq üslubunu, üstündəki elementləri, xaçı dəyişdirirlər. Sözsüz ki, ibadət də qədim alban dilində yox, erməni dilində edirlər, buna isə alban kilsəsinin üzvləri şahid olublar. Nə qədər saxtalaşdırsalar da, daşda olan yaddaşı silmək mümkün deyil, sabah biz bu abidələrə dünya miqyasında baxsaq görəyik ki, daşda nə informasiyalı olub, hansı bağlayıcı elementləri olub. O tarixi silmək mümkün deyil, həm də ona görə ki, onun yaşı fərqlidi, memarlıq üslubu fərqlidir və bayaq qeyd etdiyimiz elementlər. Ermənilər tək Alban kilsələrini saxtalaşdırmayıblar, islamla bağlı olan bütün abidələri məhv ediblər ki, bu bir aksiomadır.

Bərpa prosesini həyata keçirmək üçün bizə böyük vaxt lazımdır. Bərpa prosesində Azərbaycanın bizə dəstəyi var və bu dəstək sayəsində biz bu kilsənin dini bərpasına, kilsənin statusunun bərpa olunmasına nail olaçağıq.

- Siz qeyd etdiyiniz bu saxtalaşdırma elementləri ilə bağlı faktları erməni saytlarından da oxuyuruq. Onlar daş üzərində həkk etdikləri saxta çizgilərlə bizə məxsus abidələrin ermənilərə aid olması ilə əlaqədar fikirlər irəli sürürlər. Bəs alban irsinin təbliğatı ilə bağlı xristian dünyası nə düşünür? Çünki xristianların da bu işdə mənavi haqları var.

- Onlar bu gün Şərqin Apostol kilsələrini bərpa etməyə hazırdırlar. Onlarla keçirilən görüşlər zamanı bu rəsmi dəstəyi biz hiss etmişik. Bildiyimiz kimi, kilsənin öz qanunları var və bu qanunlara tam riayət edə bilmək üçün bizə vaxt lazımdır. Əvvəlcə dini rəhbər yetişməlidir ki, sabah onun həmin kilsənin sahibi olması üçün xeyir-duası alınsın. Kilsənin öz qanunları olmalıdır. Ruhani olmaq üçün biz şərq mədəni irsinə bilməliyik, Şərq mədəni irsinin qanunlarını bilməliyik.

İnşallah Qarabağı tamamilən işğaldan azad edəndən sonra biz abidələri bərpa edərkən nə qədər saxtalaşdırmalarla qarşılaşacağıq və beynəlxalq ictimaiyyətə də nümayiş etdirəcəyik ki, bütün bu abidələr tarixən Azərbaycana məxsus olub.

Mən onu deyə bilərəm ki, Şərq kilsələri bizə xeyir-dua verməyə hazırdırlar, bizi dəstəkləyirlər. Çünki onlar bilir ki, bu tarixdir. Siz dediyiniz kimi də, bizə İslam dünyası qədər xristian dünyası da dəstək olmalıdır. Bu mədəni irsi o qədər saxtalaşdırıblar ki, onu onlardan qoparmaq çətindir. Amma bütün bunlara baxmayaraq bu gün güclü Azərbaycan dövləti var, mədəni irsinin bərpa etmək üçün ölkənin geniş imkanları var. Kilsələr bərpa edəcəyik amma kilsə qanunlarına riayət edərək xeyir-dua almaq üçün addım-addım bunu həyata keçirməliyik.

Rus Provaslav kilsəsi və Katolik kilsəsindən bizə dəstək var. Hazırda əsas məqsədimiz Azərbaycan ərazisində mövcud olan IV, VI və VIII əsrlərə məxsus kilsələri bərpa etməkdir. Bu kilsələr çox qədimdir, bu kilsə birbaşa Qüdsə bağlıdır. Apostol kilsəsidir. Bu kilsənin öz tarixi var, qanunları və əlifbası var. Bu kilsənin liturgiyası, dini ibadətləri və bibliyasının olması göstərir ki, Qafqaz Albaniyası ölkəsi tarixən mövcud olubdur.

"Əgər tarixçilər ekosistem anlayışında Keşikçidağ məbədinə araşdırsalar görürlər ki, qədimdən bu alban kilsəsi olub. Bu istiqamətdə araşdırma aparmaq üçün də biz memar, dini rəhbər, petroqlif və digər mütəxəssislərlə birgə çalışmalıyıq"

- Keşikçidağ məbədi ilə bağlı sizə bir sual ünvanlamaq istədim. Keşikçidağ məbədinin alban məbədi olmasına dair tarixi sübutlar varmı? Onlar Gürcüstan tərəfinə və ölkə ictimaiyyətinə təqdim olunubmu?

- Keşikçidağ məbədi ilə bağlı gürcü alimlərlə siyasi məsələlərdən uzaq olmaq şərtilə bir görüş təşkil etmişdik. Əsasən onu qeyd edim ki, Keşikçidağ məbədinə elmi-innovativ yanaşılmalıdır. Buraya dini rəhbər, tarixçi, coğrafiyaçı və geoloq cəlb olunmalıdır.

Olduqca qapalı bir yer olan Keşikçidağ məbədi sərhəd zolağı boyunca yerləşir, fərqli ekosistemə malikdir. Azərbaycana məxsus olan məbəddə sonralar gürcülər Provaslav kilsəsinə uyğun elementlərlə bu kilsəni dəyişdirmişlər. Bu kilsələrin tarixi süryanilərə bağlıdır. Qeyd etdiyimiz

kilsə xristian dini rəhbərlərinin dini yaymaq məqsədilə tikdirdiyi kilsələrdəndir. Əgər tarixçilər ekosistem anlayışında Keşikçidağ məbədinə araşdırsalar görürlər ki, qədimdən bu alban kilsəsi olub. Bu istiqamətdə araşdırma aparmaq üçün də biz memar, dini rəhbər, petroqlif və digər mütəxəssislərlə birgə çalışmalıyıq.

Mən həm də bir geoloq kimi o vaxt daşın xüsusiyyətlərindən, daşın hansı yataqdan gəlməsindən danışaraq bu məbədin qədimdən hara aid olması barədə öz fikirlərimi əsərləndirmişdim. Biz gürcülərlə birgə layihələrdə iştirak edib ekoloji və geoloji mühitə əsas diqqətimizi ayırmalıyıq.

"Marvin şəhərinin mərkəzi Qəbələ ilə bizim Qəbələ arasındakı əlaqəni tapdıq"

- Biz bunu anladıq ki, bu mövzuya elmlərin qovşağında, multidissiplinar şəkildə yanaşılmalıdır. Siz bayaq süryani kilsəsinin arxivlərində çalışdığınızı qeyd etdiniz. Bu zaman hansı tarixi faktlarla qarşılaşmışınız?

- Süryanilər qədim tarixi Qafqaz Albaniyası xristianlarının dövründə də olublar.

Mən Marvində süryani kilsəsində arxivlərdə çalışarkən maraqlı faktlarla qarşılaşmışdım. Əvvəllər onlara Qəbələ, Bərdə maraqlı deyildisə, indi onlar maraqlanırlar. Qəbələ alban kilsəsinin dövründə iqtisadiyyat olub sonra Bərdəyə köçüb. Marvin şəhərinin mərkəzi Qəbələdir və gediş-gəliş üçün əlverişli yer olub. bizimkiler dini rəhbər olanda gedib orada qalıblar. O Qəbələ ilə bizim Qəbələ arasındakı əlaqəni tapdıq. Xristianlığı hansı rəhbərlər gəlib yayıblar. Bununla bağlı tarixi sənədlər tapmışdıq.

- Bir kilsənin leqal fəaliyyətə başlaması üçün hansı kilsələr onu tanımalıdır?

- Bizim kilsənin tanınması üçün heç olmasa iki işlək kilsənin rızası olmalıdır. Provaslav və katolik deyil, əsasən Şərq kilsələri bizi dəstəkləməlidir. Süryani kilsəsi, Efiop kilsəsi, Yerusəlim kilsələrinin dəstəyi mütləqdir. Yerusəlim və Süryani kilsələri mütləq dəstək olmalıdır.

"Varfolomey Apostol Qafqaz Albaniyasında xristianlığı yayıb, Varfolomey ermənilər üçün yox, albanlar üçün təbliğat aparıb din yayıb. Əsas fakt odur ki, bu mədəni irsi azərbaycanlılar qəbul edir"

- Bu gün albanşünaslığın təbliği istiqamətində hansı işlər görülmür?

- Çar Rusiyasının vaxtında alban kilsələri ümumiyyətlə öyrənilməyib, yalnızca etno mədəniyyətlər öyrənilib. Sovet vaxtında bunu Qafqaz Albaniyasında alban tayfaları ilə bağlayıblar, digər bir səhv edərək alban mədəni irsinin türklərlə əlaqələndirirlər. Azərbaycanda irandilli xalqlar da olub, türkdilli xalqlar da. Qafqazdilli xalqlardan imtina etmək isə mümkün deyil, bu tarixdir. Götürək udilər, məsələn bizdə elə linqvistik elementlər var ki, qədim türk elementlərinə bənzəyir.

Varfolomey Apostolla bağlı bir fakt deyim ki, o, Qafqaz Albaniyasında xristianlığı yayıb, Varfolomey ermənilər üçün yox, albanlar üçün təbliğat aparıb din yayıb. Əsas fakt odur ki, bu mədəni irsi azərbaycanlılar qəbul edir. Əvvəl bizim məbəddə turistlər axın edirdisə, indi azərbaycanlıların böyük diqqəti var və bu doğmaliyyə görə biz çox təşəkkür edirik!

Müsahibəni hazırladı: Gülnar HACIYEVA, AMEA Rəyasət Heyəti aparatının Mətbuat və informasiya şöbəsinin müdir müavini

Əlyazmalar xəzinəsi və məşhur şərqşünaslar

Tələblik illərində mətbuat səhifələrindən oxuduğum bir sıra yazıların sonunda "Məmmədəğa Sultanov, Respublika Əlyazmalar fondunun direktoru" imzasına tez-tez təsadüf edirdim və hər dəfə mənə həmin idarəyə getmək, mənim üçün sirli olan məkanda qədim əlyazmaları görmək arzusu yaranırdı. Lakin nədənsə mənə elə gəlirdi ki, əlçatmaz görünən bu məkana daxil olmaq qeyri-mümkündür. Günlərin bir günü həyatımda bir möcüzə baş verdi, tale elə gətirdi ki, Universiteti (o zaman Azərbaycanda bir universitet var idi: indiki Bakı Dövlət Universiteti) bitirdikdən sonra həmin sirli aləmin əməkdaşı oldum və burada böyük şəxsiyyətləri, şərqşünas alimləri gördüm, onlarla ünsiyyətdə oldum, bəhrələndim.

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublika Əlyazmalar Fondu Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 1950-ci il 12 oktyabr tarixli 1410 sayılı qərarı ilə yaradılmış, 1986-cı ildə o vaxt SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin I müavini olan, Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin bilavasitə köməyi, SSRİ Nazirlər Sovetinin qərarı ilə Institut statusu almışdır. 1996-cı ildə İnstituta böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Məhəmməd Füzulinin adı verilmişdir. Azərbaycanın mədəniyyət xəzinəsinə yüksək dəyərləndirən ulu öndər 2002-ci il oktyabrın 24-də Almaniyada ona bağışlanmış, Azərbaycan türklərinin dünyanın mədəniyyət xəzinəsinə bağışladığı möhtəşəm "Kitabi-Dədə Qorqud" əsərinin Drezden əlyazmasının fotofaksimile nüsxəsini hədiyyə olaraq Azərbaycan MEA Humanitar və İctimai Elmlər Bölməsinin akademik katibi, AMEA-nın müxbir üzvü Ağamusa Axundov vasitəsilə Əlyazmalar İnstitutuna təqdim etmişdir. Mərasim Əlyazmalar İnstitutunun Ekspozisiya zalında keçirilmişdir.

2020-ci ilin oktyabrında Əlyazmalar İnstitutunun 70 yaşı tamam olur. Bu illər ərzində mədəniyyət xəzinəmizdən bəhrələnen neçə-neçə şərqşünas-alim yetişmişdir. Azərbaycan elminin mənbələrlə, əlyazmalarla işləyən birinci nəsil əlyazmaşünas alimlərinin akademikləri: Əbdülkərim Əlizadə, Əzəl Dəmirçizadə (institutda alimin kitabxanasından olan əlyazmalar mövcuddur), Ziya Bünyadov, Həmid Araslı, Məmməd Cəfər Cəfərov, Əlisəhbat Sumbatzadə, filologiya elmləri doktorları Cənəb xanım Nağıyeva, Əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor Şamil Cəmişidov, filologiya elmləri namizədləri Məmmədəğa Sultanov, Fazil Seyidov kimi neçə-neçə əlyazmaşünas tariximiz, ədəbiyyatımız, dilimiz tədqiqi ilə məşğul olan ziyalılar idilər. Yubiley ilində əlyazmaşünas alimləri yad etmək, onları gənc nəsə bir daha xatırlatmaq şəərəffidir. Bu məqsədlə bir neçəsini yada salmaq istərdim.

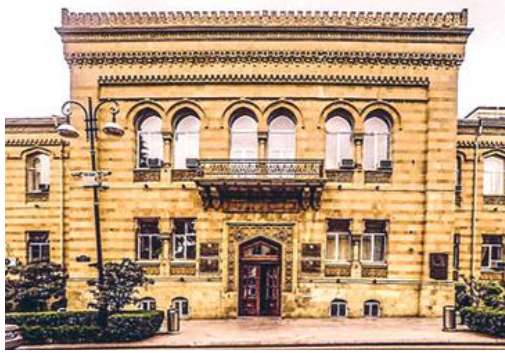
Məmmədəğa Sultanov (1910-1991). Əməkdar mədəniyyət işçisi, filologiya elmləri namizədi, şair-tərcüməçi, 1950-1972-ci illərdə Institutun direktoru vəzifəsində olmuşdur. "Şərqi yazılı abidələri" (Moskva) redaksiya heyətinin bu üzvünün Xaqani Şirvani Külliyyatının tərcümə və tədqiqi, nəşrə hazırlanması ilə, Füzuli, Heyran xanım, Əmir Xosrov Dəhləvi, A.Bakıxanov yaradıcılığına aid və digər əlyazmalar üzərində tədqiqat aparması məlumdur. M. Sultanov əlyazmaların elmi-paleoqrafik təsviri metodunu işləyib hazırlamışdır. İlk əlyazmalar kataloqunun tərtibi və nəşri məhz ona məxsusdur (1963).

M. Sultanov dünyasını dəyişdikdən sonra onu, tələbəsi, dilçi alim, Əməkdar Elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor Cahangir Qəhrəmanov (1927-1995) əvəz etmişdir. Respublika Əlyazmalar Fondunun bazası əsasında Əlyazmalar İnstitutunun yaranmasında xidmətləri olmuş, bununla əlaqədar Moskvada Ulu Öndərlə görüşmüşdür. Xəzinədə olan Nəsimi "Divan"ının nüsxələri üzərində işləmiş, dünya kitabxanalarında mövcud Nizami əlyazmalarının kataloqunu tərtib etmiş, əlyazmalar xəzinəsində olan arxeoqrafik sənədlərin təsvirini nəşr etdirmişdir və s.

C. Qəhrəmanovdan sonra Əlyazmalar İnstitutuna filologiya elmləri doktoru Məmməd Adilov (1953-2011) rəhbərlik etmişdir. Məşhur dilçi Musa Adilovun oğlu olan Məmməd müəllim Azərbaycan əlyazmalarının paleoqrafik tədqiqi ilə məşğul olmuş ilk alimlərdəndir. Onun tədqiqatında gəldiyi nəticə belədir: Azərbaycan əlyazma kitabları dünyəvidir, onun bizə çatdırdığı informasiya həyatidir, gerçəkdir, təqdim etdiyi onlarla, bəlkə də yüzlərlə müəllif təkcə Azərbaycan deyil, təkcə müsəlman aləmi deyil, bütün dünyada elm və mədəniyyətin zənginləşməsinə və yayılmasına əvəzsiz rol oynamışdır. Qeyd edim ki, M. Adilov "Azərbaycan paleoqrafiyası" (2010), "Türk mətninin transfoneliterasiya problemləri" (2003) və başqa elmi əsərlərin müəllifidir.

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ilkin mənbələrlə, qaynaqlarla işləyən Azərbaycan alimləri ulu öndərimiz Heydər Əliyevin 1993-cü il 21 sentyabrda, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti binasında ziyalılarla görüşü zamanı səsləndirdiyi tövsiyələrini həyata keçirərək tariximizin olduğu kimi, qərəzsiz və obyektiv yazılması üçün əlyazmalara, uzun illərdən bəri gizli saxlanılan arxiv materiallarına müraciət edirlər.

(Əlyazmalar İnstitutu-70)

1954-cü ildən həyat və yaradıcılığı Azərbaycan Elmlər Akademiyası ilə bağlı olan Ziya Musa oğlu Bünyadov (1923-1997)da onlardan biri idi. Əməkdar elm xadimi, tarix elmləri doktoru, professor, Azərbaycan EA-nın həqiqi üzvü Ziya Bünyadov yaradıcılığında əlyazma sənədlərinə və mənbələrə əsaslanaraq ilk dəfə azərbaycanlıların öz torpağında köçüb gəlmə deyil, yerli aborigen əhali olduğunu sübut etməklə, torpaq iddiasında olan ermənilərə tutarlı cavab vermişdir. Əlyazmalar İnstitutu ilə sıx əlaqə saxlayan Ziya müəllim XII əsr abidəsini, "Dünyanın yaddaşı" siyahısına düşmüş Əbu'lqasım Zəhravinin tibbə dair "Əl-Məqalətüs-səlasin" əsərini ərəb dilindən tərcümə edərək, Moskvada nəşr etdirmişdir (1983). Əsər orta əsrlərdə Cərrahiyədə işlədilən tibbi alətlərdən bəhs edir, onların təsvirini verir.

Ziya Bünyadov Respublikamızda və ondan kənarda olan əlyazmaları araşdırmaqla, ərəb mənbələrindən Azərbaycan tarixinə aid faktları rus dilinə çevirərək tariximizi olduğu kimi qələmə almışdır. Alim xarici ölkələrdə olarkən, əldə etdiyi əlyazmaların mikrofilmli və yaxud fotosuratını məhz Əlyazmalar İnstitutuna bağışlayırdı. Hazırda bu mikrofilm-lər institutun xüsusi fondunda mühafizə olunur.

Əlyazmalar xəzinəmizin araşdırıcılarından olan dünya şöhrətli şərqşünas alim akademik Həmid Araslı (1909-1983) Azərbaycan klassik ədəbiyyatının tanınmış tədqiqatçısıdır. Xətai, Füzuli, Nəsimi, Qövsü, Vaqif, Vədadi əsərlərinin ilk tədqiqi və nəşri onun adı ilə bağlıdır. Alim "Böyük Azərbaycan şairi Füzuli" monoqrafiyası, "Füzuli irsinin öyrənilməsi tarixi", "Füzuli dövründə Azərbaycan və Azərbaycan ədəbiyyatı", "XVI əsrdə Bağdad şairləri" (bu fəsilə Abbasi xəlifələrinin Azərbaycanın müxtəlif yerlərindən, xüsusən, şimal əyalətlərdən bir çox qəbilələrin Bağdada köçürülməsindən bəhs edir) ciddi araşdırmalar nəticəsində yazılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, azərbaycanlıların Şərq ölkələrindəki fəaliyyəti barədə hələ VIII əsrdə yazılmış İbn Quteybə məlumat vermişdir və bu məlumat Şərqdə yaşamış, əslən Azərbaycandan olan şairlər barədədir.

Əlyazmalar İnstitutunda Füzulinin "Leyli və Məcnun" poemasının şairin ölümündən sonra üzü köçürülmüş bir əlyazma nüsxəsi saxlanır və şübhəsiz ki, bu, akademik in diqqətində olmuşdur. Əlyazmalar İnstitutunun tarixində yadda qalan zamanlardan bir hissəsi də Həmid müəllimin burada məsləhətçi olduğu zamandır. Bu şanslı qazanmış gənc şərqşünaslar onun dərin təcrübəsindən faydalanırdılar. Alim M. Sultanovun tərtib etdiyi "Əlyazmalar kataloqu"nun (Cild 1, 1963) redaktorudur.

Bildirik ki, akademik Həmid Araslının xidmətlərini yüksək qiymətləndirən Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev 2019-cu ildə onun 110 illiyinin qeyd edilməsi haqqında Sərəncam imzalayıb.

Dövlət mükafatı laureatı, Əməkdar Elm xadimi, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat, Dil və İncəsənət bölməsinin akademik katibi (1981-ci ildən ömrünün sonunadək), akademik Məmməd Cəfər Cəfərov (1909-1992) da qiymətli xəzinəmizdən faydalanan görkəmli alimlərimizdəndir. Onun Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi və nəzəriyyəsinə həsr olunmuş əsərləri ("Mirzə Fətəli Axundovun ədəbi-tənqidi görüşləri", "Cəlil Məmmədquluzadə", "Səməd Vurğun" və b.) şübhəsiz ki, Əlyazmalar xəzinəsində qorunan M.F. Axundov, Cəlil Məmmədquluzadə, Səməd Vurğunun şəxsi fondlarından da bəhrələnməklə yazılmışdır. Məmməd Cəfər müəllim də bir müddət Əlyazmalar İnstitutunda məsləhətçi kimi fəaliyyət göstərərək, onun institut əməkdaşlarının elmi işlərinə göstərdiyi qayğının şahidiyə.

Qeyd edək ki, Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin 2019-cu il aprel tarixli sərəncamı ilə akademik M.C. Cəfərovun da anadan olmasının 110 illiyi dövlət səviyyəsində qeyd edilmişdir.

Müasirlərimiz olan akademiklərdən Əməkdar elm xadimi, Azərbaycan Respublikası Dövlət Mükafatı laureatı Yaqub Mahmudov, Nailə xanım Vəlixanlı, Dövlət mükafatı laureatı Teymur Kərimli, Möhsün Nağısoylu əlyazma abidələri ilə indiki də mütəmadi işləyir, ədəbiyyat, tarix və dilçilik elmlərinə dair öz fundamental əsərlərini məhz əlyazma qaynaqları əsasında yazır, gənc nəslin ixtiyarına verirlər.

Akademik Möhsün Nağısoylu 1972-ci ildən Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşı olmuşdur. Alimin əsas tədqiqat obyektinə orta əsrlərdə fars dilindən Azərbaycan dilinə çevrilmiş, Əlyazmalar xəzinəsində olan Azərbaycan tərcümə abidələridir. O, "XVI əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi "Şühədanə" (paleoqrafiya, orfoqrafiya və tərcümə məsələləri)" mövzusunda tədqiqatını Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan abidə əsasında işləyərək monoqrafiya halında nəşr etdirmişdir. "Əhmədinin "Əsrnamə" tərcüməsi", Şirazinin "Gülşən-i-raz" tərcüməsi" və digər tədqiqat əsərləri də bu xəzinədə mövcud abidələr əsasında işlənmişdir. Akademik Möhsün Nağısoylu hazırda Azərbaycan MEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktorudur.

Hazırda AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutuna akademik Teymur Kərimli rəhbərlik edir. Qeyd edim ki, Məmməd Adilovun qəfil vəfatından sonra Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının rəhbərliyi Əlyazmalar İnstitutuna kimin direktor təyin edilməsi barədə uzun müddət düşündü və nəhayət, uğurlu seçim etdi. Akademik Teymur Kərimlinin "nurlu siması, alim təfəkkürünün nuru" (akademik Vaqif Abbasov) əlyazma kitablarını nəşillər üçün yadigar qoyub getmiş Nizami Gəncəvinin, Məhəmməd Füzulinin, Seyid İmadəddin Nəsiminin ruhu dolayan bu məkənin abu-havasına tamamilə uyğundur.

O, 2014-cü ildən bu kollektiva rəhbər seçilsə də, yaradıcılığının ilk illərindən bu elm məbədi ilə bağlı olub. Teymur müəllim Azərbaycan klassikləri Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Seyid İmadəddin Nəsimi yaradıcılığının tədqiqatçılarından və çoxsaylı poeziya nümunələrini güclü hafizəsində saxlayan, şair təbiətli alimlərimizdəndir.

Əlyazmalar İnstitutunda Nəsimi "Divan"ının əlyazması üzərində dəqiq, ciddi araşdırmalar aparan Teymur müəllimin öten il "Çağdaşımız Nəsimi" monoqrafiyası işıq üzü görmüşdür. Monoqrafiya ilə tanış olan akademik Vaqif Abbasov yazır: "Kitabınızın adı da mahiyyəti qədər gözəldir və məntiqlidir. İki cahana siyahıyan Nəsimi zamanlara da siqışmış, o əbədiyaşardır. Odur ki, hər yaşam dövrünün çağdaşdır. Əsər Nəsiminin varlığına, ruhuna, fəlsəfəsinə, humanizminə layiqdir. Bu kitabda Nəsimini dərk edərək, duyaraq, sevrək təhlil aparılmışdır".

Fikrimcə də, "Çağdaşımız Nəsimi" monoqrafiyası "Nizami və tarix", "Görünməyən Füzuli" kimi fundamental elmi tədqiqat işlərinin müəllifi akademik Teymur Kərimli yaradıcılığının zirvəsi sayıla bilər. Bu əsərlə ədəbiyyat tariximizin Seyid İmadəddin Nəsimi səhifəsi yenidən, olduğu kimi yazılmışdır.

Bəli, sadaladığım alimlər AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun xəzinələrində saxlanan abidələrdən bəhrələnmək Azərbaycan şərqşünaslığı elminə böyük töhfələr bəxş edib, cildlərlə kitablar yazmışlar. Bu alimlərin bir neçəsi öz növbəsində minnətdarlıq əlaməti olaraq comərdlik göstərərək bu xəzinəyə səxavətli qatqlarını etmişlər, onlardan bəziləri zəngin şəxsi kitabxanalarını instituta hədiyyə etmişlər.

Akademik Teymur Kərimlinin bağışladığı şəxsi kitabxanası çox zəngindir və burada 1715 nüsxə kitab vardır.

Əməkdar Elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor Cahangir Qəhrəmanovun bağışladığı kitablarının siyahısı alimin sağlığında öz xətti ilə, avtoqrafla yazılmışdır. 1599 nüsxə.

Akademiyamızın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun keçmiş direktoru, filologiya elmləri doktoru, professor Mirzəğa Quluzadənin şəxsi kitabxanası vaxtilə ailəsi tərəfindən bağışlanmışdır. Bu kolleksiya 694 nüsxədən ibarətdir.

Bəli, bu yazımızda 70 yaşlı qocaman elm məbədinin tarixinə qısa ekskurs etdik, ona rəhbərlik etmiş, divarları arxasında çalışmış görkəmli alimlərdən danışdıq. Bildirmək istəyirəm ki, bu gün də institutda milli-mənəvi sərvətlərimizə qayğı ilə yanaşan, sələflərinin ənənəsini şərəflə davam etdirən tanınmış alimlər, onlardan öyrənən gənc nəsillər çalışır.

Çox böyük sevinc və inamla bildirməliyəm ki, institut hazırda inkişafının ən yüksək mərhələsinə yaşamaqdadır. Son beş ildə burada mühüm struktur dəyişikliyi aparılmış, elektron kitabxana, elektron kataloq kimi innovativ təbiiqetmələr həyata keçirilmiş, elmi-tədqiqat işləri planında elmmetrik tədqiqatlar kimi gələcəyə hesablanmış yeniliklər edilmiş, institutun beynəlxalq əlaqələri möhkəmlənmişdir. Əlyazmalar İnstitutu Böyük Britaniyanın Kembric Universitetinin nəzdində yaradılmış İslam Əlyazmaları Assosiasiyasına üzv qəbul olunmuş, YUNESKO ilə əməkdaşlıq yeni fazaya daxil olmuşdur. Bir sözlə, əlyazmaşünaslıq elmimiz əmin əllərdədir və gənclərimiz gələcəyə inamla baxır.

Tahirə HƏSƏNZADƏ,
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun baş elmi işçisi, tarix elmləri doktoru

"Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindəki tarix və mədəniyyət abidələrinə vurulan zərər" adlı layihə gerçəkləşdirilib

Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu, AMEA Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu və UNESCO üzrə Azərbaycan Respublikası Milli Komissiyasının birgə əməkdaşlığı çərçivəsində "Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindəki tarix və mədəniyyət abidələrinə vurulan zərər" adlı irimiqyaslı layihə həyata keçirilib.

Layihə çərçivəsində eyniadlı kitab və fotoşekillərdən ibarət olan kataloq işıq üzü görüb.

İki mərhələdən ibarət olan layihənin birinci mərhələsi kimi "Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindəki tarix və mədəniyyət abidələrinə vurulan zərər" adlı kitabda Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü, Dağlıq Qarabağ və ətrafındakı yeddi rayonun işğalı nəticəsində məhv edilən abidələrin taleyi ilə bağlı acı faktlar, Azərbaycana dəymiş maddi və mədəni zərərin həcmi barədə məlumatlar yer alıb. Layihənin ikinci mərhələsi olaraq münəqişə nəticəsində Qarabağ və ətrafındakı ərazilərdə təcavüzə məruz qalmış milli-mədəni abidələrin dağıntıdan öncəki və sonrakı fotoşekillərdən ibarət kataloq işıq üzü görüb. Tədqiqatçı alim Faiq İsmayilovun müəllifi olduğu kitablar Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondunun prezidenti Günay Əfəndiyevanın və AMEA Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun direktoru, hüquq elmləri doktoru Aytən Mustafazadənin "Ön söz"ü ilə açılır.

Layihə bu gün Cənubi Qafqazda təhlükəsizliyə və sabitliyə mane olan erməni təcavüzkarlığını, Dağlıq Qarabağ münəqişəsi zəminində baş verən vandalizm siyasətini oxuculara çatdırmaq və dünya birliyinin bu problemə münasibətdə ədalətli mövqə tutması məqsədi daşıyır. Kitablarda yer alan tarixi faktlar Azərbaycan, rus, ingilis və fransız dillərində oxucuya təqdim olunur.

Fiziologiya terminləri lüğəti işıq üzü görüb

AMEA-nın akademik Abdulla Qarayev adına Fiziologiya İnstitutu tərəfindən "Fiziologiya terminləri lüğəti (rusca, ingiliscə, azərbaycanca)" kitabı çap olunub.

Vəsaitdə müasir fiziologiyada, eləcə də onunla əlaqəli digər elm sahələrində geniş istifadə olunan 4 minə yaxın termin yer alıb.

Lüğət insan və heyvan fiziologiyası sahəsində çalışan mütəxəssislər, həkimlər, tibbi təhsil verən universitetlərin müəllim və elmi işçiləri, tərcüməçilər üçün nəzərdə tutulub. Biologiya və tibb ixtisasları üzrə təhsil alan tələbələr, magistrantlar da lüğətdən köməkçi tədris vəsaiti kimi faydalana bilərlər.

Qeyd edək ki, insan və heyvan fiziologiyası terminləri üzrə ilk rusca-azərbaycanca lüğət 1960-cı ildə akademik Abdulla Qarayev və professor Məhərrəm Mustafayev tərəfindən tərtib olunub.

"Ermənistan hərbi-siyasi rəhbərliyi mülki əhaliyə qarşı terror siyasətini davam etdirməklə 1949-cu il 12 avqust tarixli Cenevrə Konvensiyasının və əlavə protokollarının, BMT-nin, Haaqa Konvensiyasının, İslam əməkdaşlıq Təşkilatının, UNESCO-nun, eləcə də digər beynəlxalq və regional təşkilatların qərar və qətnamələrini, xüsusilə də üzərinə düşən öhdəliklərini kobud və düşüncülük şəkildə pozur:

Dağıdılan tarixi abidələr erməni vandalizminin əyani sübutudur

"Azərbaycan tərəfi öz torpaqlarında haqlı və beynəlxalq hüquqa söykənən mübarizəsini davam etdirir, 30 ilə yaxındır işğal olunmuş torpaqlarımızda anti-terror əməliyyatı həyata keçirir. Birinci Qarabağ müharibəsində Ermənistan hərbi-siyasi rəhbərliyi tarixi torpaqlarımızda milli-mənəvi dəyərlərimizə, tarixi abidələrimizə, məscidlərimizə, mülki əhaliyə qarşı beynəlxalq səviyyədə təsbit olunmuş "Sihli münəşirə" baş verəndə mədəni dəyərlərin qorunması haqqında" 1954-cü il Haaqa Konvensiyasının, "Arxeoloji irsin mühafizəsi haqqında" 1992-ci il Avropa Konvensiyasının və "Ümumdünya mədəni və təbii irsin mühafizəsi haqqında" UNESCO-nun 1972-ci il Konvensiyasının, BMT Baş Assambleyasının 1962-ci il 14 dekabr tarixli, 1803 (XVII) sayılı bəyannaməsinin tələblərinə zidd hərəkətlər ediblər. Onlar bu gün də bu siyasəti yürüdürlər. Bu sözləri AMEA Şərqişnaşlıq İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Sübhən Talıblı** deyib.

Alim qeyd edib ki, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü zamanı qədim torpaqlarımızda, o cümlədən Dağlıq Qarabağda 1600 müsəlman dini abidə, 1700 tarix və mədəniyyət abidəsinin üzərindəki tarixlər, divar yazıları götürülərək erməni mətnləri ilə əvəzlənib, erməni işğalı altında qalan 27 muzey və şəkil qalereyasından qarət olunan yüz min eksponatın taleyinə aydınlıq gətirilməyib: "500-dək tarixi memarlıq, 100-dən artıq arxeoloji abidə, fondarında on minlərlə əşyanın toplandığı 22 muzey, 4 rəsm qalereyası, 4,6 milyon kitab və əlyazmaları saxlanılan 927 kitabxana, 808 klub, 85 musiqi və incəsənət məktəbi, 10 istirahət və mədəniyyət parkı, 20 konsert təşkilatı, bundan əlavə əhalinin şəxsi evlərində saxlanılan 100 minlərlə dekorativ-təbii sənət nümunələri - xalçalar, tikməxanlı qədim geyimlər, zərgerlik və misgerlik əşyaları və s. Ermənistanın silahlı hərbi təcavüzü nəticəsində yandırılıb, talan-qarət edilib, Ermənistanı daşımaqla saxtakarlıqla özünü küləşdirilib, yaxud da onların bir qismi xarici ölkələrdə "erməni mədəniyyətinin nümunələri" adı altında satılıb. Bundan başqa dünya əhəmiyyətli arxeoloji abidə olan paleolit dövrünə aid Azix və Tağlar mağara düşərgələri, b.e.ə. VII-VI əsrlərə aid və insan sivilizasiyasını öyrənmək üçün indi də elmi cəhətdən aktuallığı ilə fərqlənən eneolit dövrünə aid Xantəpə, Kültəpə və Şomutəpə arxeoloji abidələri, həmçinin, Azərbaycanın xristianlıq dövrünə aid alban abidələri, məscid kompleksləri, qədim qəbiristanlıqlar, türbələr, saraylar, qalalar, körpülər, qədim yaşayış məskənləri, arxeoloji abidələr və s. erməni işğalının qurbanı olmuşdur. Kəlbəcər rayonu Tarix Muzeyinin nadir eksponatları, o cümlədən eramızdan 3000 il əvvəlki dövrə aid qızıl və gümüş əşyaları, Laçın rayonunun Tarix Muzeyi, onun qədim pul sikkə kolleksiyası, 5000-ə yaxın eksponatı olan Şuşa Tarix Muzeyi, 1000-ə yaxın eksponatı olan Qarabağ Dövlət Tarix Muzeyi, dünyada ikinci olan Ağdam Çörək Muzeyi, 300-dən çox əşyası olan Azərbaycan professional musiqi-

sinin banisi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun Ev Muzeyi, 400-dək əşyası olan Azərbaycan klassik vokal musiqisinin banisi Bülbülün Ev Muzeyi, 1000-dən çox eksponatı olan Mir Mövsüm Nəvvabın Ev Muzeyi, əvəzlənməz tarzən Qurban Pirimovun Memorial Muzeyi, 2000-ə yaxın əşyası olan Qubadlı, 6000-ə yaxın eksponat və əşyası olan Zəngilan, Cəbrayıl, Füzuli muzeyləri və s. qarət edilərək dağıdılıb".

Alim bildirib ki, Azərbaycan xalqının dini və mədəniyyət abidələrinin Ermənistan tərəfindən dağıdılması və talan edilməsi ilə bağlı fakt, məqalə, kitab və s. həm Azərbaycanda, həm də xaricdə araşdırılıb: "Həmin yerlərdə 738 tarixi abidə, 83500 əsəri ehtiva edən 28 muzey, 4 rəsm qalereyası və 1107 mədəniyyət müəssisəsi dağıdılmış, XVII əsrə aid olan Cəbrayıl bölgəsindəki Cümə məscidi, Yuxarı və Aşağı Gövhər Ağa məscidləri və Şuşa şəhərindəki Saatlı məscid (bu məscidlər XVIII əsrə aiddir) vandalizm, dağıdılma və uçurulma aktlarına məruz qalmış, Ağdam məscidi isə təhqir olunaraq donuzlar və inəklər üçün tövləyə çevrilib. Yerevandakı Dəmir Bulaq məscidi yerlə yeksan edilmiş, Göy məscid isə orijinal görünüşünü dəyişdirmək məqsədilə yenidən təmir olunmuş, İrəvanın mərkəzindəki Sərdar məscidi də sisteməlik olaraq dağıdılıb və 2014-cü ildə yerlə yeksan edilib. Kəlbəcərdəki Tarix və Etnoqrafiya Muzeyindən 13 minə yaxın qiymətli əşya, Laçın Tarix və Etnoqrafiya Muzeyindən isə 5000-dən çox qiymətli əşya və nadir eksponat talan edilərək Ermənistanı daşınıb. Şuşanın işğalı nəticəsində oradakı milli dini və mədəni irsə ciddi ziyan dəyib. Təkcə Şuşada 8 muzey, 31 kitabxana və 8 mədəniyyət evi dağıdılıb. Şuşa Tarix Muzeyindən 5000-ə yaxın, Milli Azərbaycan Xalça və Təbii Sənətlər Muzeyinin Şuşa filialından 1000-ə yaxın əşya talan edilib.

Erməni işğalçıları Ağdam rayonundakı Milli Tarix Muzeyinin eksponatlarını (2 mindən çox), Qubadlıdakı Milli Tarix Muzeyini (3 mindən çox), Zəngilan rayonundakı Milli Tarix Muzeyini (təxminən 6000 əşya) talan ediblər. Füzuli və Xocalı rayonlarında Milli Tarix Muzeyləri də dağıdılaraq yerlə-yeksan edilib. Tarixdə bütün dünyaya da məlumdur ki, Azərbaycan həmişə bütün dinlərə, dillərə və xalqlara hörmətlə yanaşmış, onları qorumuşdur. Alban kilsələri məsələsinə gəldikdə S.Talıblı vurğulayıb ki, Qafqaz Albaniyası dövlətinin ərazisi çoxsaylı yazılı tarixi mənbələrin məlumatına görə, eramızın əvvəllərindən VIII əsrin əvvəlində Cənubda Araz çayından şimalı Qafqazadək, şərqdə Xəzər dənizinin qərb sahilindən Göyçə gölündən qərbdə yerləşən torpaqlardək geniş bir sahəni əhatə etmişdir. Tarixi faktlara nəzər saldıqda bir daha görürük ki, Alban kilsələrinin ermənilərlə və onların iddia etdikləri dini inancları ilə heç bir tarixi və dini əlaqəsi yoxdur. Alban katalikosluğunun taxtı IV-V əsrlərdə Dərbənddə Çola monastrında, VI-VII əsrlərdə Bərdə monastrında, VIII-IX əsrlərdə Ağdərə rayonunda müqəddəs Yelisey monastrında, X-XV əsrlərdə Kəlbəcər ra-

yonunda Xudavəng monastrında, XV-XIX əsrlərdə Gəncəsər monastrında yerləşmişdir. 552-ci ildə alban kilsəsinin başçısı katalikos müqəddəs ata Abbas iqamətgahı Çoladan Bərdəyə köçürüldükdən sonra Bərdə kilsəsi iri monastra çevrilib. Kəlbəcər rayonunun ərazisində, Tərtər çayının sol sahilində yerləşən, xalq arasında Xotavəng və ya Xudavəng, yəni "tanrı məbədi" adlandırılan monastr kompleksi Qafqaz Albaniyası dövləti dağıldıqdan bir əsr sonra - IX əsrdə Qarabağın dağlıq hissəsində yaranmış Xaçın Alban knyazlığının dini mərkəzi olmuşdur. Kompleksdə alban yepiskopunun iqamətgahı və dini maarif mərkəzi fəaliyyət göstərmişdir. Arxeoloji tədqiqatların nəticələrindən məlum olur ki, monastrın əsası VI-VII əsrlərdə qoyulmuşdur. Mehranilər sülaləsindən olan Xaçın knyazı Həsən Cəlalın oğlu Vaxtanq kompleksin ərazisində geniş tikinti işləri aparmış, Arzu xatun isə 1214-cü ildə əri Vaxtanqın və iki oğlunun xatirəsinə kompleksdə kilsə tikdirib. Bu günə gələnə qədər Dağlıq Qarabağın Ağdərə rayonundakı müqəddəs Yelisey monastr kompleksidir. Həsən Cəlalın hakimiyyəti illərində knyazlığın ərazisi xeyli genişlənməmiş, tikinti abadlıq işləri böyük vüsət almışdır. Həsən Cəlalın iqamətgahı olan Holanaberd qalası ilə üzbəüz, Ağdərə rayonunun Vəngli kəndində Xaçın çayının sol sahilində dağın üstündə ucaldılmış məşhur Gəncəsər monastrı Qafqaz Albaniyası xristian memarlığının ən görkəmli abidələrindən biridir. Monastrın divarında daş üzərindəki epigrafik yazıdan məlum olur ki, bu abidə "yüksək və böyük Arsav ölkəsinin hökmdarı, geniş vilayətin çarı, Böyük Həsənin nəvəsi, Vaxtanqın oğlu, Həsən Cəlal Dövlə və anası Xorışə xatun tərəfindən 1216-1238-ci illərdə inşa edilib. Qarabağ ərazisində, işğal olunmuş ərazilərdə Laçın, Kəlbəcər və Qubadlıda qədim alban kilsələri var ki, onlar bu günə kimi qalıblar.

Ermənilər Rusiyanın və digər dövlətlərin sayəsində Qarabağda yerləşdirildikdən sonra xristian albanlarını faktiki olaraq erməniləşdirdilər, Qarabağdakı udiləri erməniləşdirdilər. Dağlıq Qarabağda lövhələri və kilsələrin memarlıq quruluşunu dəyişdiriblər, alban kilsəsinin altı hissəsi 70-71 sm-dir, onu 1.20 sm-ə qədər hündürləşdirirlər və gələn ziyarətçilərə bunu fakt olaraq göstərər erməni kilsəsi olması barədə fikirlərini əsaslandırırırlar. Mütəxəssislər həmin kilsələri bərpa edərkən görürlər ki, kilsəni 50-60 sm yuxarı qaldırıblar. Əsas üstündə olan elementləri dəyişdirirlər. Məsələn bütün Şərq kilsələrində xaç elementləri fərqlidir, onu dəyişirlər, istər ibadət məsələsi olsun, istər linqvistikası olsun, alt bildiri olsun. Memarlıq üslubunu, üstündəki elementləri, xaçı dəyişdirirlər. İbadəti də qədim alban dilində yox, erməni dilində edirlər, bu hadisəyə alban kilsəsinin üzvləri də şahid olublar. Nə qədər saxtalaşdırsalar da, daşda olan yaddaşı silmək mümkün deyil, biz bu abidələrdə dünya miqyasında baxsaq görəyik ki, daşda nə informasiyalar olub, hansı bağlayıcı elementlər olub".

"Cənubi Qafqaz. 1903-cü il" xəritəsi: ermənilərin toponimik aqressiyalarını arqument kimi ifşa edən tarixi-coğrafi xəritələr

Ermənistan ərazisində Azərbaycan toponimlərini təhrif etmədən göstərən "Cənubi Qafqaz. 1903-cü il" xəritəsi ilə yanaşı 1931-ci ildə Leninqradda 1:500000 miqyasda çap olunan "Siyasi-inzibati xəritə. Qafqaziya Federasiyası" xəritəsi də qiymətli informasiya mənbəyi oldu. Bu xəritəyə əsasən aparılan toponimik tədqiqatlar göstərdi ki, artıq sovet dövrünün başlanğıcındakı 1920-1930-cu illərdə artan sürətlə toponimlərin erməniləşdirilməsi siyasəti başlamışdır. Bu illərdə tarixən Azərbaycanlıların məskunlaşdığı yaşayış məntəqələrini adları dəyişdirilərək əsasən xatirə-simvolik adlarla əvəz olunmuşdur. Xəritənin təhlili həmçinin göstərmişdir ki, artıq sovet imperiyasının ilk illərindən Ermənistanı çoxlu qədim Azərbaycan toponimləri dəyişdirilmişdir.

"Qafqaziya Federasiyasının inzibati-siyasi xəritəsi"nin (1931) toponimik məzmunu göstərdi ki, müasir Ermənistan ərazisindəki coğrafi adların əksəriyyəti Azərbaycan-türk mənşəlidir. Bu xəritədə toponimlərin dil mənsubiyyətinə görə paylanması aşağıdakı kimdir (Budaqov və b., 2006, s.97; Əzizov və b., 2015, s.38): Azərbaycan-türk 78%, hibrid 3,9%, erməni 3,4%, rus 1,3%, ərəb 0,9%, iran 0,5%, dil mənsubiyyəti müəyyən edilməyən 12%.

Erməni təcavüzkarlarının həyasızlıqları sərhəd tanımır. Onlar keçmişdə də, indi də, himayəçi dövlətlər və erməni mafiyası tərəfindən həvəsləndirilir və idarə olunur.

Dövlət işğalçılıq siyasətinin reallaşdırılması və ardınca Qafqaza ermənilərin köçürülməsi rus çarı I Pyotr tərəfindən başlanmışdır (1682-1725). I Pyotr 10 noyabr 1724-cü il tarixli ali (əlahəzrət) sərəncamı ilə rəsmi şəkildə erməniləri işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarında məskunlaşmağa dəvət edirdi və bununla onlara imtiyazlar müəyyən edirdi. I Pyotr ermənilərə münasibətlə əlaqədar siyasəti II Yekaterina (1762-1796), sonralar imperatorlar I Aleksandr (1801-1825) və I Nikolay (1826-1855) tərəfindən davam etdirilmişdir.

XIX əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyası Azərbaycan torpaqlarını işğal etdikcə ermənilərə xüsusi diqqəti də artırdı. Türkmənçay (1828) və Ədirnə (1829) müqavilələrindən sonra ermənilərin Qafqaza, əsasən Şimali Azərbaycana köçmələri rəsmi xarakter aldı. 21 mart 1828-ci il tarixində, yeni Azərbaycan xalqı üçün çox əziz olan Novruz bayramı günü imperator I Nikolayın əmri ilə işğal olunmuş Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarının yerində "Erməni vilayəti" yaradılması barədə əmr verildi və köçkür ermənilərin sayı mexaniki surətdə artmağa başladı (Qlinka S.A., 1990). Qısa müddət ərzində İrəvandan 40-50 min, Osmanlı imperiyasından isə 90 minə qədər erməni köçürüldü. Yeni yaradılmış vilayətin tərkibinə daxil olan 1111 kənddən yalnız 62 kənddə ermənilər yaşayırdı, və axırıncılardan isə yalnız 14 kəndin adı erməni mənşəli idi.

N.N.Savrov Qafqaza ermənilərin köçürülməsi faktını qeyd edərək yazırdı: "Son 13 ildə bizə köçürülən ermənilərin sayının neçə çox olmasını görmək üçün aşağıdakı rəqəmləri müqayisə etmək lazımdır: 1896-cı ildə Qafqaziyada yaşayan ermənilərin sayı 900 min nəfər olmuşdursa, 1908-ci ildə bu rəqəm 1 mln. 300 min nəfər olmuşdur. Deməli, bu müddət ərzində onlar 400 min nəfər artmışdır. Əgər, təbii artımı nəzərə alsaq, onda biz 13 il ərzində 300 min erməni köçürmüşük". O, açıq şəkildə təs-

diq edir ki, "indi (yəni XX əsrin əvvəlində - müəllif) Qafqaziyada yaşayan 1 mln. 300 min nəfər erməninin 1 mln-dan çoxu vilayətin yerli sakinlərinə aid deyil" (Savrov, 1990, s.64).

XIX əsrin əvvəllərində (1828-1931-ci illər) ermənilərin kütləvi surətdə Şimal Azərbaycanı köçürülməsi tarixi faktdır. Bu prosesin tarixi kökləri, səbəbləri və məqsədi kifayət qədər aydındır. Ərazilərin "erməniləşdirilməsi" prosesi bir neçə mərhələdə yerinə yetirilmişdir. 1894-1908, 1915-1920, 1946-1958-ci illərdə ermənilərin köçürülməsi əsasən İran, Türkiyə, Suriya və Livandan olmuşdur. Akademik Yaqub Mahmudov bu məsələnin tədqiqatının aktuallığı səbəbini belə izah edir ki, Ermənistanın Azərbaycan ərazilərini işğal etmək siyasətinin reallaşdırılması, etnik təmizləmə və Azərbaycanlıların genosidi hələ davam edir. 1988-1989-cu illərdə Ermənistanın Azərbaycanın tarixi hissəsi olan İrəvan və Zəngəzur regionlarının yerli əhalisi olan axırıncı 300 min Azərbaycanlı qovulmuşdur.

Ermənistanın antiAzərbaycan siyasəti görünməmiş qəddarlıq və zorakılıqla davam edir (Mahmudov, 2015, s.18). 1894-1908, 1915-1920-ci illərdə ermənilərin Şimali Azərbaycana köçürülməsi və onların Azərbaycanın ən yaxşı torpaqlarına yerləşdirilməsi evlərin, bütöv kəndlərin talan edilməsi, yandırılması, günahsız yerli sakinlərin - uşaqların, qadınların, qocaların vəhşicəsinə öldürülməsi ilə həyata keçirilirdi. Bu hadisələrin rəqəmlərdə ifadəsinin statistikasını dəhşətlidir və qanlı qırğın, təcavüz rəqəmləri normal insanın psixologiyasını sarsıdır. Təsəvvür etmək çətindir ki, neçə XX-XXI əsrlərdə Azərbaycan torpaqlarında Azərbaycan xalqı bir-birinin ardınca geonosidə məruz qalıb, minlərlə, on minlərlə günahsız insanlar kütləvi məhv edilir. Görünən odur ki, müasir dövrdə "Böyük Ermənistan" ideologiyası erməni millətçiliyindən faşizmin insana nifrət ideologiyasına keçmişdir, hansı ki, bütün Qafqaz xalqları, xüsusilə ilk növbədə Azərbaycan xalqı üçün böyük təhlükə yaradır. Hələ 2004-cü ildə tarixçi-alim İsrail Məmmədov kitab redaktoru kimi biza, yəni oxuculara xatırlatmışdır: "... Azərbaycanın Qərb bölgəsi türksüz qalıb, orada ən azı 959 kəndimiz yerlə-yeksan edilib, təkcə son iki yüz ildə iki milyon soydaşımız qətlə yetirilib".

Rus hərbi topoqraf-xəritəçiləri tərəfindən tərtib və nəşr olunan "Qafqaz hərbi dairəsinin 1903-cü il hərbi-topoqrafik xəritəsi" təcavüzkar Ermənistanın əsassız iddialarını ifşa etmək üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Onun əsasında nəşr olunmuş "Cənubi Qafqaz. 1903-cü il" xəritəsindən götürülmüş oykonim, oronim və hidronimlərin siyahıları onu göstərdi ki, indiki Ermənistanın ərazisindəki coğrafi adların (toponimlərin) mütləq çoxluğu Azərbaycan mənşəlidir.

Tarixi, toponimik və kartoqrafik tədqiqatlar göstərir ki, çox əsrlər bundan əvvəl indiki Ermənistan ərazisində məskunlaşmış Azərbaycan xalqına məxsus yerli adları, toponimləri tarixi mənbələrdən, coğrafiya xəritələrindən silib atmaq olmaz. Tarix tarix kimi qalır və onu kimesə sərf edən formada yenidən yazmaq mümkün deyil.

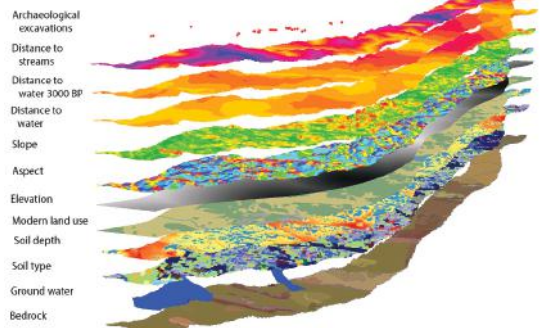
Ramiz MƏMMƏDOV,
AMEA akademik Həsən Əliyev adına Coğrafiya İnstitutunun direktoru, akademik

Samil ƏZİZOV,
AMEA akademik Həsən Əliyev adına Coğrafiya İnstitutunun şöbə müdiri, coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru

Əvvəlki qəzetin 15 sentyabr və 9 oktyabr 2020-ci il tarixli saylarında

Müasir elmin inkişafında multidissiplinarlıq prinsipi

Böyük Britaniyanın tanınmış fizik-alimi və ictimai xadimi, fizika, kristalloqrafiya və biokimyə sahələrində müxtəlif elmi əsərlərin müəllifi Con Desmond Bernalin elmi inkişaf haqqında belə bir fikri var: "Elm yalnız təfəkkürün məhsulu deyil. Elm daima təcrübəyə əlb edilən və daima təcrübə ilə təsdiqlənən təfəkkürün məhsuludur. Məhz buna görə elmi texnikadan ayrı öyrənmək olmaz".

1980-ci illərin ortalarından başlayaraq elm sahəsində multidissiplinar araşdırmalar geniş yayılmağa başlayıb. ABŞ, Avropa ölkələri, Yaponiya, Kanada və digər ölkələrdə multidissiplinar institutlar və tədqiqat mərkəzləri yaranıb, universitetlərin nəzdində müxtəlif fənlərə birləşdirilmiş təşkilatlar formalaşmışdır. Maraqlısı da budur ki, bu proses hər hansı bir dövlət proqramlarının tələbi ilə deyil, alimlərin və ali təhsil müəssisələrinin rəhbərliyinin təşəbbüsü nəticəsində baş verib.

Elmdə fənlərə əlaqələrin və multidissiplinarlığın geniş yayılması sosial, siyasi və iqtisadi inkişafa təkan verdiyi üçün bu cür tədqiqatlar dövlətlər tərəfindən maliyyələşdirilməyə başlanıb. Həmçinin biotibb və digər təbii elmlərdə əldə olunan mühüm elmi nailiyyətlər yeni multidissiplinar fənlərin yaranmasına gətirib çıxarıb: bionanoelm, molekulyar nanoelm, bioinformatika və s.

Bu baxımdan AMEA-nın Geologiya və Geofizika İnstitutunun direktoru, akademik Akif Əlizadənin elmi koordinasiya ilə institutun kollektivi tərəfindən hazırlanan, Azərbaycan, rus və ingilis dillərində nəşr edilən "2020-2030-cu illər üçün geologiya və geofizika sahələrində elmlər doktorları və fəlsəfə doktorlarının hazırlanması proqramları üzrə prioritet tədqiqat istiqamətləri və aktual mövzular" toplusu böyük əhəmiyyət kəsb edir. Sözügedən vəsaitdə geologiya və geofizika sahələri üzrə ixtisaslaşan mütəxəssislərə digər elmi istiqamətlərlə əlaqəli mövzular təqdim olunur. Burada həmçinin, gənc tədqiqatçıların elmi araşdırmalara sövq edə biləcək dünyanın görkəmli mütəfəkkirlərinin elm haqqında söylədik-

ləri kəlamlar da yer alır ki, bu da öz növbəsində tərtib edilən topluya özünəməxsus orijinalıq gətirir.

Vəsaitin "Elmlər doktorlarının hazırlanması proqramı üzrə mövzular" bölməsində tədqiqatçılara 75 adda mövzu təklif edilir. Bunlardan "Xəzər dənizinin geofiziki sahələrinin riyazi modelləri", "Qafqazın urbanizə olunmuş ərazilərinin radioekoloji vəziyyəti", "Azərbaycan ərazisinin seysmotektonik modeli", "Neft və qaz yataqlarının əmələ gəlməsi və işlənilməsi ilə əlaqədar qeyri-bircins geoloji mühitdə flüid dinamikasının xüsusiyyətləri" və digər mövzuları misal gətirmək olar.

Fəlsəfə doktorlarının hazırlanması proqramı üzrə isə tədqiqatçılara 102 mövzu təqdim edilir: "Biq Data texnologiyasının tətbiqi ilə Xəzər dənizinin hidrofiziki məlumatlarının təhlili", "Dağlıq Qarabağın cənub-şərq hissəsinin və Qarabağ düzənliyinin seysmotektonik modeli", "Kosmik monitorinq texnologiyalarının tətbiqi ilə neftli-qazlı ərazilərin səthə yaxın atmosfer təbəqəsində karbohidrogen qazlarının paylanması qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi (Azərbaycanın təmsalında)", "Binəqədi dövründə flora və fauna tapıntı yerində aşkarlanan orqanizmlərin qalıqlarının molekulyar-genetik analizi" və s.

Sadalanandan aydın olur ki, araşdırıcılar tövsiyyə olunan mövzular fənlərə əlaqəli sahələri əhatə edir. Yeni mütəxəssislər sırf geologiya və geofizika sahələrinə aid deyil, bu istiqamətləri digər Yer elmləri, informatika, riyaziyyat, genetik və s. fənlərlə, habelə kosmik texnologiyalar, seysmologiya ilə əlaqələndirib tədqiqatlar aparmalıdır.

Bu məsələ toplusunun "Ön söz"ündə də öz əksini tapır: "... son onilliklərdə elmdə konvergentlik ideyası, başqa sözlə elmi fənlərin və texnologiyaların yaxınlaşması, qovuşması, onların qarşılıqlı tətbiqi fundamental və praktiki elmi tədqiqatların inkişafında birmənalı şəkildə prioritet rol oynayır. Bu baxımdan AMEA-nın Geologiya və Geofizika İnstitutunun qarşısında olduqca mühüm vəzifə - fənlərə əlaqəli elmi məkana uyğunlaşa bilən, dünyanı olduğu kimi bütöv şəkildə dərk və qəbul edən bacarıqlı gənc mütəxəssislərin yetişdirilməsi durur.

Bu mürəkkəb problem yalnız müasir elmi baza və dövlətimizi inkişaf etmiş dünya səviyyəsində təmsil edə biləcək, qloballaşma prosesində Azərbaycanın aktiv iştirakına təkan verəcək müvafiq elmi məktəblərin yaradılması ilə öz həllini tapa bilər".

Fikrimizcə, bu mühüm vəzifə yalnız sözügedən institut qarşısında deyil, AMEA-nın bütün elmi müəssisə və təşkilatları, ümumilikdə respublikanın elmi mərkəzləri və ali təhsil müəssisələri qarşısında durur. Məlum olduğu kimi, hazırda hətta humanitar və ictimai elmlər üzrə müasir tədqiqatlar multidissiplinar yanaşmaya əsaslanır. Məsələn, bu sahədə rəqəmsal mədəniyyət, paleoantropologiya, tarixi proseslərin riyazi modelləşdirilməsi, rəqəmsal iqtisadiyyat, riyazi dilçilik və bir çox digər istiqamətləri sadalaya bilərik. Buna görə də təqdim edilən toplu bu kimi vəsaitlərin hazırlanması üçün nümünə ola bilər.

Beləliklə, elmi tədqiqatların müasir inkişaf tendensiyaları "multidissiplinar" statusa doğru hərəkətə, yeni müxtəlif elmi fənlərin üsullarından istifadə etməklə yeni sintez olunmuş biliklərin əldə edilməsinə yönəlib. Elmi fənlər birləşərək yeni ixtisasların formalaşmasına təkan verən klasterlər yarada bilər. Bu baxımdan fənlərə əlaqəli tədris vasitələri baş tutan elmlə təhsilin inteqrasiyası elmi problemləri innovativ üsullarla araşdırma elmi-praktiki kadrlar yetişdirməyə imkan yaradır.

Nəzmin CƏFƏROVA,
AMEA Rəyasət Heyəti aparatının
Mətbuat və informasiya şöbəsinin
əməkdaşı, sənətsünaslıq
üzrə fəlsəfə doktoru

MEK-də Azərbaycan akademiklərinin fotoqalereyası yaradılıb

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası hər zaman ölkəmizdə elmi bazanın formalaşması, qorunub saxlanması və daha da inkişafı işinə sanballı töhfələr verib. Bu önəmli missiyanın icra olunmasında AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasının da (MEK) xüsusi yeri var.

digər elmi qurumlarında müxtəlif sahələri təmsil edən akademiklərin MEK-ə hədiyyə etdiyi sənədlər, nəşrlər (ənənəvi çap və elektron) və s. kolleksiyalar daxildir. Hazırda kitabxanada bu qəbildən Yevgeni Bertels, Boris Zaxoder, Yevgeni Paxomov, Mikayıl Useynov, Mirzə İbrahimov, Mahmud Kərimov və Akif Əlizadənin şəxsi kitab kolleksiyaları saxlanılır.

Bununla yanaşı, alimlərin cəmiyyətimizdəki əvəzolunmaz roluna, onların elmi yaradıcılığının işıqlandırılmasına, elmi irsinin insanlığımıza çatdırılmasına önəm verən MEK-də Azərbaycan elminə böyük töhfələr vermiş akademikləri-

mizin fotoşekillərindən ibarət qalereya yaradılıb. Fotoqalereyanın yaradılmasının əsas məqsədi həm yerli, həm də əcnəbi istifadəçilərin Azərbaycanın elm adamlarını yaxından tanımasına şərait yaratmaqdır.

Fotoqalereyada AMEA-nın prezidenti, akademik Ramiz Mehdiyevlə yanaşı, akademiklər Mir Əsədulla Mirqasımov, Musa Əliyev, Yusif Məmmədliyev, Zahid Xəlilov, Rüstəm İsmayilov, Həsən Abdullayev, Eldar Salayev, Fərəməz Maqsudov, Mahmud Kərimov, Akif Əlizadə, AMEA-nın təsisçiləri olmuş Sadıq Dadaşov, Ələşraf Əlizadə, Şamil Əzizbəyov, Üzeyir Hacıbəyov, Heydər Hü-

seynov, Mirzə İbrahimov, Aleksandr Grossheym, Mirəli Qaşqay, İvan Şirokoqorov, Mustafa Topçubaşov, Mikayıl Useynov, Səməd Vəkilov, İosif Yesman, bundan əlavə, AMEA-nın vitse-prezidentləri, akademik dərəcəsi almış AMEA-nın digər müxbir üzvləri və fəxri üzvlərinin şəkilləri yer alıb. Akademik qadınlarımız arasında Validə Tutayuy (biologiya), Zərifə Əliyeva (tibb), İzzət Orucova (geologiya), Həbibə Qasimova (tibb), Rəfiqə Əliyeva (kimya), Siddiqə Məmmədova (biologiya), Nərgiz Paşayeva (filologiya), Adilə Namazova (tibb), Nailə Vəlixanlı (tarix), İradə Hüseynova (mikrobiologiya) və başqalarının da şəkilləri nümayiş olunur.

Qeyd edək ki, akademiklərin fotoşekilləri kitabxananın 2-ci mərtəbəsində, Akademiklər zalının qarşısında nümayiş etdirilib.

MERIDIAN

Superkompüter üz üçün yeni növ maskanın hazırlanmasına kömək edib

Yaponiyalı tədqiqatçılar "Fudaku" superkompüterinin təqdim etdiyi məlumatlar əsasında öz üçün koronavirusa yoluxma riskini xeyli azaldan yeni maska hazırlayıblar.

"RIKEN" Tədqiqat İnstitutu artıq öz üçün yeni maskanı ictimaiyyətə təqdim edib. Maskanın "Suntory Liquors" içki şirkəti və "Toppan" poliqrafiya şirkəti ilə birlikdə hazırladığı qeyd edilir.

Bildirilir ki, öz üçün yeni maska hazırlanarkən ağızdan su damcılarının yayılmasının qarşısını alan bu vasitənin çoxsaylı nümunələri təhlil edilib.

Tədqiqatçıların bildirdiyinə görə, hazırda populyar olan tibbi maskaların əksəriyyəti ağız damcılarının təqribən 30 faizinin yayılmasının qarşısını alır. Yeni maskanın bu göstəricisi isə 70 faizə çatır.

Eyni zamanda, öz üçün yeni maskanın həm eynəkdən, həm də maskadan ibarət olduğu bildirilir. Yemək yeyərkən və su içərkən onu çıxarmağın çox rahat olduğu da qeyd edilir.

Alimlər sümük toxumasının bərpa üçün yeni material yaradıblar

Alimlər sümük toxumasının bərpa üçün yeni material yaradıblar.

Osteoporozun müalicəsi üçün yeni unikal biomaterial Rusiyanın S.P.Korolyov adına Samara Universiteti biologlarının iştirakı ilə elmi kollektiv hazırlayıb. Müəlliflərin sözlərinə görə, bu materialın tətbiqi sümük toxumasında təcə itirilmiş mineral komponentləri deyil, üzvi tərkibi də bərpa etməyə imkan yaradacaq. Tədqiqatın nəticələri "Journal of Optical Technology" nəşrinə dərc edilib.

Alimlərin fikrincə, osteoporoz insanların əziyyət çəkdiyi ürək-damar, onkoloji xəstəliklər və şəkərli diabetdən sonra dördüncü yerdədir.

Samara Universiteti, Samara Tibb Universiteti və "Toxuma mühəndisliyi" ali məktəblərə bəyənəlxalq laboratoriyasının elmi kollektivi osteoporozun müalicəsində korreksiya üçün material - hidroksiapatit hazırlayıblar. Bu, "Lioplast" texnologiyası əsasında hazırlanıb.

Tədqiqatçıların sözlərinə görə, yeni materialın unikalığı ondan ibarətdir ki, onun tərkibində təcə mineral deyil, üzvi komponentlər də olur. Bu, osteoporozun müalicəsində sümük toxumasının korreksiyası üçün itirilmiş mineral komponentləri, həmçinin üzvi tərkibi bərpa etməyə imkan yaradır ki, sonuncu da bütün biotoxumanın "karkası" hesab edilir.

Hidroksiapatit əldə etmək üçün texnologiya təkmilləşdirilib və onun keyfiyyəti raman spektroskopiyasından istifadə edilməklə dəyərləndirilib.

Alimlər, həmçinin məlumat veriblər ki, osteoporozda sümük toxuması tərkibinin tədqiqi üzrə eksperiment aparılıb: xəstəliyin müxtəlif variantlarında sümük toxumasında dəyişikliyin xüsusiyyəti qiymətləndirilib. Əldə edilmiş nəticələr klinikəqədər mərhələdə osteorezorsiyanın qarşısının alınması üçün yeni biomaterialin tətbiqində sümük toxumasının fərdi olaraq kompleks qiymətləndirilməsi metodunu işləyib hazırlamağa imkan verəcək. Bu, həm yerüstü, həm də mikroqravitasiya şəraitinə aiddir. Belə ki, kosmik uçuşdakı çəkisizlik sümük kütləsinin spesifik itməsinə səbəb olur ki, bu da osteoporozun yaranmasına gətirib çıxarır.

Müsabiqə

Kataliz və Qeyri-üzvi Kimya İnstitutu

AMEA-nın akad. M.Nağıyev adına Kataliz və Qeyri-üzvi Kimya İnstitutu vakant vəzifələri tutmaq üçün müsabiqə elan edir.

Vakant yerlər müəssisənin Nanokarbon katalizatorları istiqamətində karbohidrogenlərin hidrogen peroksidlə oksidləşmə laboratoriyasının aparıcı elmi işçisi, Ekoloji kataliz və Nanosturkturlaşdırılmış metal-polimer katalizatorları laboratoriyalarının isə böyük elmi işçisi vəzifələrinin hər birinə bir yerdirdir.

Müsabiqədə kimya sahəsində elmlər və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsinə malik şəxslər iştirak edə bilərlər.

Sənədlər müsabiqənin tələblərinə uyğun olaraq, elan dərc edilən gündən etibarən bir ay müddətində təqdim edilə bilər.

Ünvan: AZ 1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti, 113
Tel. (+994 12) 539 38 71

Redaksiya heyəti:

Ramiz Mehdiyev, İsa Həbibbəyli, İbrahim Quliyev, Tofiq Nağıyev, Dilqəm Tağıyev, Nərgiz Paşayeva, İradə Hüseynova, Rasim Əliquliyev, Əminəğa Sadıqov, İsmayıl Hacıyev, Fuad Əliyev, Cəmil Əliyev, Gövhər Baxşəliyeva

Baş redaktor: Aqahüseyn Şükürov

Ünvan: AZ 1001, Bakı, İstiqlaliyyət küçəsi 30.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti

e-mail: elm.nauka.gazet@gmail.com

Qəzet "Elm" qəzetinin redaksiyasında yığılır və "Azərbaycan" nəşriyyatında çap olunur.

Sifariş: 2461

Tiraj: 2000

Qiyməti: 50 qəpik

На пороге большого возвращения

Азербайджанский народ всегда будет благодарен нашему героическому солдату

20 октября 2020 года в своем очередном обращении к народу Азербайджана Президент Ильхам Алиев объявил о том, что от армянских оккупантов в рамках антитеррористической операции нашей армией было освобождено в общей сложности 24 населенных пункта в Физулинском, Ходжавендском, Джебраилском и Зангиланском районах.

Эта победа, которая является продолжением блестящих побед азербайджанской армии с 27 сентября, еще раз продемонстрировала миру, насколько непоколебима и принципиальна позиция нашего государства, лично господина Президента, в освобождении наших земель от оккупации.

Позорный побег армянских военнослужащих, бросивших свои позиции и оружие на поле боя, и такой же позорный провал мифа о "бесстрашной" и "непобедимой" армянской армии, который создавался ими годами, имеют не только военно-стратегический, но и психологический характер.

С гордостью могу констатировать, что объединение нашего общества вокруг Президента независимо от его политических убеждений, национальной и религиозной принадлежности в карабахском вопросе, продемонстрировало агрессору народный

гнев и решимость, еще больше усилило психологическое превосходство Азербайджана над противником.

Сегодня, когда пишется одна из славных страниц нашей истории, боевой дух и патриотические настроения, царящие в нашем обществе, устранили синдром "побежденных людей", бытовавший в течение тридцати лет. Несомненно, азербайджанский народ всегда будет благодарен нашему героическому солдату за то, что он своей кровью смыл это пятно с нашей совести. Решимость, свидетелями которой мы

стали благодаря недавним выступлениям главы нашего государства, убеждает нас, что война будет продолжаться до тех пор, пока последний армянский солдат не будет изгнан с наших земель. Эти слова нашего Президента перекликаются с волей и желанием нашего народа в решении карабахского вопроса. А успешные результаты, достигнутые в карабахской войне, еще раз красноречиво доказали, что Президент Азербайджана господин Ильхам Алиев является не только видным политическим и государственным деятелем, но и решительным

Верховным главнокомандующим, талантливым полководцем. Я верю, что наш народ по достоинству оценит эту историческую миссию Президента Ильхама Алиева в конце нашего победного марша. Я также уверен, что имя Президента Ильхама Алиева навсегда останется в анналах нашей государственности наряду с именами выдающихся полководцев - шаха Исмаила Хатаи, шаха Аббаса, Надир Шаха.

Каждый азербайджанец с нетерпением ждет того дня, когда наша армия прекратит начатую 27 сентября операцию, очистив Шушу и Ханкенди от врага. Этот день не за горами. Уверен, что азербайджанский солдат, преодолевший армянские укрепления, долгие годы представлявшиеся непреодолимыми, сможет с честью справиться с этой задачей.

Господин Президент, воля нашей армии, боевой дух нашей армии, единство нашего народа говорят: пришло время Армении сдаться. Как отметил Президент, мы находимся на пороге большого возвращения. Искренне желаю каждому азербайджанцу увидеть это возвращение и испытать его радость.

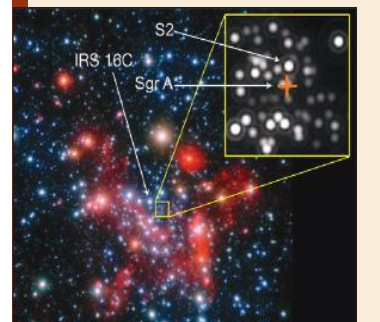
Карабах - это Азербайджан! Так было и так будет всегда!

Рамиз МЕХТИЕВ,
президент НАНА
академик
21.10.2020

Мерило разума - благо человека

стр. 14 ⇨

В центре нашей Галактики

стр. 15 ⇨

В поисках ответа

стр. 16 ⇨

Лучшее решение

стр. 16 ⇨

Все для фронта! Все для Победы!

Весь коллектив НАНА вносит посильный вклад в наше общее дело

Парк высоких технологий (ПВТ) НАНА в очередной раз направил нашей армии помощь в виде необходимых медицинских принадлежностей и моторных масел. Все эти мероприятия осуществляются по поручению президента НАНА академика Рамиза Мехтиева.

Кроме ПВТ, к этой борьбе за святое дело присоединился весь коллектив Академии наук. Что касается непосредственно парка, то само учреждение и его резидент Опытно-промышленный завод в очередной раз предоставили нашим солдатам, сражающимся за освобождение наших земель, а также медцентрам, госпиталиям и воинским частям на передовой большое количество необходимых медицинских принадлежностей, а также моторные и смазочные масла собственного производства.

Отметим, что Парк ВТ и Опытно-промышленный завод до

настоящего времени оказали нашей славной армии помощь на сумму 40 тысяч манат, а именно медицинские принадлежности - белое нафталановое масло, средства личной гигиены, различные виды обезболивающих, растворы для обработки ран, средства на спиртовой основе, повязки для ран и т.д.

Отметим, что это не первая акция по передаче нашим бойцам продукции ПВТ. Несколько дней назад в Фонд помощи Вооруженным силам, а также воинским частям, дислоцированным в Тертерском и Физулинском районах Парком высоких технологий были переданы необходимые на фронте медикаменты, перевязочный материал и т.д. "Наш народ сплочен, как кулак - на пути освобождения родных земель от вражеской оккупации и полной поддержки армии", - говорят в ПВТ.

К всемирным гендерным центрам и всемирным женским об-

щественным объединениям обратился Совет женщин Национальной академии наук. В документе говорится: "Тридцать лет продолжается оккупация Армении азербайджанских земель, более миллиона азербайджанцев жестоко изгнаны со своих исторических земель и стали вынужденными переселенцами и беженцами. Во время оккупации Карабаха сотни тысяч женщин и детей были взяты в плен, изнасилованы, сожжены, обезглавлены во время Ходжалинского геноцида, а беременные женщины были убиты с особой жестокостью. Дикие и жестокие действия армянских оккупантов против людей, особенно женщин и детей, бесчеловечны и прямо противоречат правам человека.

Несмотря на прекращение огня, достигнутое между сторонами в 1994 году, вооруженные силы Республики Армения регулярно нарушали режим прекращения

огня, что приводило к многочисленным жертвам среди гражданского населения, а также среди детей и пожилых людей. В настоящее время ракетами, выпущенными с территории Армении, погибли мирные жители - женщины, школьники, младенцы.

Мы констатируем, что новая агрессия вооруженных сил Армении рано утром 27 сентября еще раз доказала неэффективность мирных переговоров. Поэтому азербайджанская армия контратаковала действия оккупационных войск. Мы твердо заявляем, что народ Азербайджана никогда не смирится с этой агрессией, длившейся более 30 лет. Мы верим, что вы поддержите территориальную целостность Азербайджана, займете правильную позицию в отношении справедливого урегулирования армяно-азербайджанского конфликта и не поверите лживой пропаганде армян".

Мерило разума - благо человека

Мышцы техногенной цивилизации в разы умножили скорость односторонней экономической глобализации

IV-V века до н.э. знамениты целой плеядой мудрецов - философов, которые предсказали и предопределили "формулы" будущего путей развития человеческого общества, которые и по сей день вызывают к размышлениям и не только к размышлениям. Начинаешь все больше задумываться и задаваться вопросом: что же произошло на перекрестке уходящей и новой эры?

"Концепция ума", впервые выдвинутая Анаксагором (500-428 до н.э.), нашла свое отражение в работе Аристотеля "Вечный первоначальник", идея которой впоследствии явилась изначальной точкой отсчета в философии жизни нового времени. Древнекитайский философ Шан Ян (IV в. до н.э.) отмечал, что "если знания поощряются и не пересекаются, они увеличиваются. Но когда они увеличиваются, невозможно будет управлять страной, ибо появляется коварство, когда же знания пересекаются и не поощряются, люди искренни и просты".

Обеспечивая единство стиля

Составной частью морального закона Авесты является представление о личности как неотъемлемой части вселенной, в которой присутствуют мировой и социальный порядок, а также упорядочение жизни индивида. Несомненно, здесь налицо гениальная догадка о целостности всего живого, о переплетении в рамках целостного мира общего и единичного, части и целого, при которых человеческое сознание предстает в качестве неотъемлемой части макрокосмоса.

Складывается впечатление, что человечество на заре своего становления выжило в силу мудрости, навеянной в большей степени интенцией души и эвристически стратегическими идеями. Тот кладезь космогонических и человековедческих концепций, выдвинутых за последние пять столетий до н.э. (буддизм, даосизм, конфуцианство, заростризм, античная философия), целенаправленно готовили ориентиры ("компас"), корректирующие поиски человека на путях его самоутверждения и в целом на ближайшую и отдаленную перспективу жизни планеты и планетян.

Размышления, связанные с пониманием природы разума, мы встречаем в исследованиях известных западноевропейских философов - таких, как Гоббс, Гольбах, Кант, Гегель, Маркс. В их работах большое место отводится размышлениям о природе разума и его роли в совершенствовании развития человеческого общества. Так, Гоббс заметил, что "мы должны судить в этом мире с помощью разума и надлежит прислушаться к голосу разума". А И.Кант, рассуждая о знаниях разума, полагает, что основные знания о разуме дает нам философия, и она может быть приведена в неизменное состояние, т.к. ей не надо дальше изменяться и она не способна к какому-либо расширению посредством новых открытий. Дело в том, что "разум имеет здесь источник своего познания не в предметах и их созерцании, а в себе самом" - то, что Кант отмечал относительно разума, Гегель перенес на весь мир.

Разум - человеческий предикат. Разум в широком смысле - это совокупность знаний и пути человека, понимаемые, как его блага могут оторваться от действительности - нравственности. Другими словами, ученый становится одноглазым циклопом. Он эгоист науки и ему нужен еще один глаз, чтобы посмотреть на вещи с точки зрения других людей. На этом основывается гуманизация наук, т.е. человечность оценок. Второй глаз - самопознание человеческого разума. Без него у нас нет мерила величия наших знаний. Мерило разума - благо человека: "человек самый главный предмет в мире". Человек, реальный конкретный индивид. Человек есть цель сама по

еще продолжают свое однобокое рассудочное движение по пути техногенной глобализации. Дегуманизация процессов мирового развития продолжает свое безоглядное шествие. Рассудочное сознание в техногенной глобализации заслонило собой возможности сознания разума. Разумный подход в зеркале сегодняшней

себе, т.е. никогда никем (даже Богом) не может быть использован как средство.

Мышцы техногенной цивилизации в разы умножили скорость односторонней экономической глобализации и как следствие - кризисы социально-гуманитарного плана. Сегодня все более становится ясным, что в 21 веке процесс техногенной глобализации безоглядно оставляет в стороне идею гуманитарной глобализации. Гуманитарная глобализация и сегодня продолжает оставаться всего лишь идеей и предметом размышлений передовых мыслителей современности - философов, социологов, экологов, биологов, физиологов. Все чаще мы наблюдаем, что сегодня отчуждение и самоотчуждение из случайных аномалий превращается в норму, и грозят разрушением жизненно-го миропорядка.

Сумерки чувственной культуры

С точки зрения разумного подхода глобализационные процессы, переживаемые сегодня человечеством планеты, к сожалению, все

следствие мы наблюдаем, что сегодня функции демократии как инструмент управления социальными процессами в мире оказались под прессингом двойных стандартов: "генномодифицированная демократия", экспортируемая в зарубежные страны, приносит горькие плоды.

"Рыночный фундаментализм" продолжает двигаться по пути дегуманизации развития человеческого общества в мировом масштабе. Сегодня мы пожинаем плоды рыночного фундаментализма: география локальных войн расширяется, отчуждение и психологические фрустрации превращаются для многих в обычный образ жизни. Одним словом, миропорядок планеты Земля нарушен и движется в опасном направлении.

Отталкиваясь от рассудочного сознания, "рыночный фундаментализм" направлен на решении тактических вопросов (здесь и сейчас), продолжая выстраивать барьеры на путях дальнейшего мирного созидания человеческого сообщества. Так общечеловеческие ценности мировых религий, преднамеренно извращаясь, искусно используются ради амбициозных целей политических держав. Разработанные миллиардами технологии в деле организации террористических групп в малых странах несут разрушительные материальных и духовных ценностей. Политическая идеология, неподкрепленная философией разума опасна и разрушительна и сложившаяся сегодня ситуация вместе с тем заставляет все больше задуматься над ситуацией которая сложилась в 21 в. в деятельности некоторых миллиардеров и политических деятелей ряда сильных держав, у которых в портфеле политических технологий отсутствует технология разума.

Планетарная идея - защитить Человека

На деле они с успехом все чаще внедряют технологии по организации террор. Групп в малых странах, которые добиваются своей независимости. В сложившейся ситуации вызывает негодование, что голос представителей международных организаций в вопросе по защите прав человека сегодня так и остаются неуслышанными.

В 21 веке философия жизни отдельного человека и человечества настоятельно вызывают к взаимному сотрудничеству экономической и гуманитарной глобализации как стратегически надежной технологии управления, направленного на сохранение на планете Земля.

Известно, что наша страна вот уже 30 лет страдает от армянского сепаратизма. Мы и сегодня продолжаем жить в условиях войны, где более одного миллиона беженцев были изгнаны жестоким образом из своих родных очагов. Чаша терпения переполнена. Наш народ поднялся на справедливую войну, чтобы отстоять наши исконные земли. Вместе с тем, мы не теряем надежды на справедливое решение карабахского конфликта. Наша политика, полити-

ческое руководство страны, отталкиваясь от философии разума, известило всему миру о своих гуманитарных стратегиях, которые взаимопересекаются с экономическими стратегиями. Социально ориентированная рыночная экономика нашей страны направлена на процветание жизни азербайджанского народа.

В то же время в последние годы в нашей стране стало традицией проведение гуманитарных форумов, куда съезжаются ученые и политики многих стран мира. Модель мультикультурализма, выдвинутая главой нашего государства Ильхамом Алиевым, лежит в основе образа жизни нашего многонационального народа, и в целом - в основе политической стратегии Азербайджана.

Сложности, которые переживает наш народ сегодня в результате карабахского конфликта, навязанного армянскими политическими сепаратистами, не способны сломать нашу веру в его справедливое решение. Мы верим, что в Карабахе будут жить и сотрудничать вместе эти два народа, как это было в недалеком прошлом. И наш Президент Ильхам Алиев возвестил миру философский закон человеческого бытия как первостепенное условие мирового сообщества. Именно планетарное сотрудничество на фоне многоцветия мультикультур сегодня предстает перед мировым сообществом как специфическое самовыражение синтетического неразделимого процесса мысли и духа, как ступок энергии стратегически ориентированной творческой деятельности, уходящей своими корнями в естество человеческой природы.

Сознание и поведение политического деятеля в 21 веке, у которого в портфеле политических технологий отсутствует разумное видение современных реалий, а следовательно - разумных расчетов, чрезвычайно опасны как внутри, так и в межгосударственных отношениях. Вызовы современного мира - это прежде всего вызовы к политикам мира: что мы оставим в наследство будущим поколениям и человечеству в целом? Вот, пожалуй, квинтэссенция современной дилеммы. Быть или не быть планете Земля процветающей?

Развитие современного человеческого общества способно более сбалансировано двигаться по пути прогресса, только и только при условии учета комплиментарности, т.е. взаимопересекаемости и взаимопересечения процессов экономической и гуманитарной глобализации. В условиях войны призыв нашего Президента Ильхама Алиева к мировому сотрудничеству через технологию мультикультурализма свидетельствует миру, что он политик, в основе политической деятельности которого заложена философия разума и планетарная идея в защиту Человека, в какой бы части света он ни находился.

Рафига АЗИМОВА,
завотделом социологии ИФС
доктор философских наук

В центре нашей Галактики

Общая теория относительности надежно предсказывает рождение черных дыр

6 октября Нобелевская ассамблея Королевской академии наук Швеции назвала имена новых обладателей ежегодной премии по физике. Как и в прошлом году, ими стали ученые, получившие важные результаты в науках о Вселенной. Половину премиальной суммы в 10 миллионов крон получит 89-летний почетный профессор математики Оксфордского университета Роджер Пенроуз.

Вторую половину поровну разделят двое астрономов, немец Райнхард Генцель и американка Андреа Гез (так что премия этого года стала поистине интернациональной). Как сказано в официальной формулировке, Пенроуз награжден "за открытие, согласно которому общая теория относительности надежно предсказывает рождение черных дыр". Генцель и Гез отмечены самой престижной в научном мире наградой "за открытие сверхмассивного компактного объекта в центре нашей Галактики".

Применимы для малых расстояний

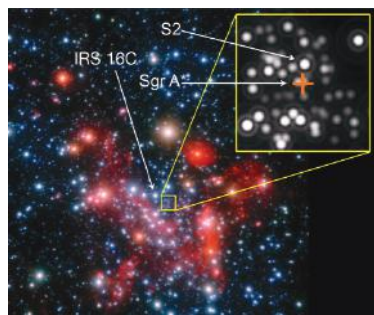
Начну с Роджера Пенроуза - точнее, с той части его биографии, которая привела к работам, удостоенным Нобелевской премии. Он родился в Колчестере в графстве Эссекс 8 августа 1931 года. С обеих сторон происходит из британской культурной элиты, а по материнской линии даже имеет еврейско-российские корни (его бабушка Соня Натансон в 1880-х годах приехала в Англию из Петербурга). Его отец Лайонел достойно отметился в психиатрии, педиатрии и медицинской генетике, а также в теории шахмат. Роджер Пенроуз получил степень бакалавра в лондонском Университетском колледже. Затем он перешел в Кембриджский университет, где стал сначала магистром наук, а потом, в 1958 году, доктором философии, PhD. Его диссертация посвящена применению тензорного анализа для решения задач алгебраической геометрии. В 1960-е годы он работал лектором в лондонском Биркбек-колледже, где встретился с молодым космологом Деннисом Сиамой. Это знакомство оказалось поистине судьбоносным. Сиамма познакомил Пенроуза с одной из главных проблем тогдашней космологии - возможно, даже самой главной. Пенроуз нашел одно из ее решений, которое и опубликовал в самом начале 1965 года. Нобелевскую премию он получил в основном и прежде всего именно за эту работу. Через несколько лет он в соавторстве со Стивеном Хокингом обобщил свое решение в виде математической теоремы, опубликованной в 1970 году.

Опубликованный в 1965 году результат Пенроуза иногда называют первой теоремой о сингулярности. Через четыре года Пенроуз и Хокинг опубликовали более сильный результат по космологическому ведомству - исхо-

Лауреаты Нобелевской премии по физике за 2020 год. Слева направо: Роджер Пенроуз (Roger Penrose), Райнхард Генцель (Reinhard Genzel) и Андреа Гез (Andrea Ghez). Фото с сайтов ox.ac.uk, mpg.de и из твиттера Нобелевского комитета

дя из новой теоремы о сингулярности, общая теория относительности практически всегда предписывает космологическим моделям Большого взрыва эволюцию из начального состояния с бесконечной плотностью материи и энергии. Необходимо также подчеркнуть, что уравнения ОТО сами по себе полностью применимы также и для очень

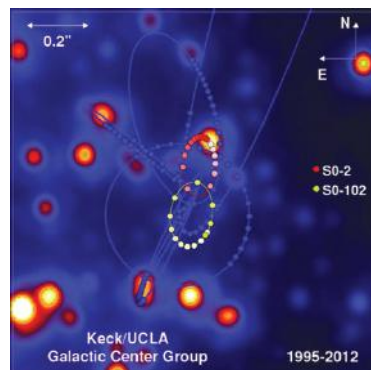
малых расстояний или больших плотностей материи и энергии (в том смысле, что и в этих случаях уравнения сохраняют формальную непротиворечивость). Однако это вовсе не означает, что в природе не могут существовать ситуации, в которых ОТО перестает работать. Собственно говоря, один из символов веры современной космологии состоит в том, что в самом начале мироздания гравитация подчинялась квантовым закономерностям, которые принципиально не могут быть описаны в рамках ОТО. Но это уже совсем другая история.

Теперь поговорим о двух других лауреатах. Райнхард Генцель родился 24 марта 1952 года в городе Бад Хомбург в западногерманской земле Гессен. Наукой занялся по примеру отца, профессора физики твердого тела. Окончил Фрайбургский и Боннский университеты, в 1978 году защитил две докторские диссертации по физике и астрофизике. До 1986 года работал в Калифорнийском университете в Беркли, потом вернулся на родину, где стал одним из директоров Института внеземной физики общества Макса Планка в Гархинге неподалеку от Мюнхена и почетным профессором мюнхенского университета Людвиг-Максимилиана. С 1999 года также работает профессором с неполной нагрузкой все в том же Беркли. Крупный специалист по субмиллиметровой и инфракрасной астрономии и галактической астрофизике. Помимо руководства об-

сервационными проектами, он также сыграл важную роль в разработке аппаратуры для наблюдений в этих участках электромагнитного спектра, размещенной на телескопах-гигантах и космических платформах.

Внутри облака - темный объект

Младшая сестра Генцеля Андреа Миа Гез занимает профессорскую кафедру в Отделении физики и астрономии Калифорнийского университета в Лос-Анджелесе. Родилась в Нью-Йорке 16 июня 1965 года, дочь еврей-эмигранта из Италии и матери из семьи ирландских американцев. Школьное образование получила в Чикаго, потом окон-

чила Массачусетский технологический институт и в 1992 году завершила профессиональную подготовку защитой докторской диссертации в Калтехе. Ученица Герхарта Нейгебауэра (Gerhart Neugebauer), одного из отцов-основателей инфракрасной астрономии, многолетнего директора Паломарской обсерватории и участника создания двух телескопов-близнецов с десятиметровой апертурой Обсерватории Кека на вершине гавайской горы Мауна Кеа. Нобелевская премия по физике стала ее пятнадцатой по счету наградой.

Чтобы были понятны достижения этих лауреатов, напомним несколько общеизвестных фактов. Наше Солнце обращается вокруг центра Млечного Пути - вполне рядовой спиральной галактики, в состав которой входят от двухсот до четырехсот миллиардов звезд. Диаметр ее спирального диска приблизительно равен 28 килопарсек, чуть больше 90 тысяч световых лет. Однако в состав Млечного Пути входят также и звезды, удаленные от

центра на дистанции до 100 килопарсек, то есть, лежащие далеко за пределами диска. Солнце упаковано внутри полости в межзвездном газе, известной как Местный пузырь (Local Bubble) поперечником примерно 600 световых лет. Эта полость, в свою очередь, лежит в поясе Гулда - скоплении звезд и молекулярного газа, лежащем между двумя спиральными рукавами Галактики. Солнце находится вблизи (но не внутри!) одного из этих рукавов - рукава Ориона.

В 2015 году японские радиоастрономы обнаружили вращающееся газовое облако всего в 200 световых годах от центра Галактики. Анализ спектральных линий различных молекулярных компонент этого газа позволил оценить их скорость и на этой основе предположить, что внутри облака скрывается темный компактный объект приблизительно на сто тысяч солнечных масс. Если это действительно черная дыра, то в не слишком далеком будущем (миллионы, но не миллиарды лет) она сольется с центральной дырой.

Центральная дыра сейчас пребывает в спокойном состоянии. Ее суммарное излучение во всех диапазонах спектра всего на два порядка превышает солнечное - для дыры-миллионника это сущий мизер. Она, как и прочие сверхмассивные дыры в галактических ядрах, окружена вращающимся аккреционным диском, однако его масса очень невелика - скорее всего не более одной сотой процента солнечной массы. Соответственно, масштаб ежегодной аккреции вещества диска на дыру вряд ли превышает одну миллиардную массы Солнца. Тем не менее, скорее всего она замолкла не навсегда.

Реконструировать параметры траекторий

Рейнхард Генцель и Андреа Гез возглавляли две группы астрономов, которые около трех десятилетий отслеживали светила S-кластера. Группа Генцеля работала на телескопах Европейской Южной обсерватории в Чили, а их американские коллеги использовали телескопы Обсерватории Кека. Поскольку видимый свет от этих звезд не доходит до Земли, обе группы собирали информацию в ближнем

инфракрасном диапазоне на длине волны 2,2 микрометра. Используя системы адаптивной оптики, они смогли получить фотографии звезд и спектрограммы их излучения. Эта информация и стала основой выводов, сформулированных в предшествующем абзаце. Шведские академики сочли достижения Райнхарда Генцеля и Андреа Гез достойными Нобелевской премии.

Как оценить их вердикт? В принципе, новые лауреаты и их коллеги еще раз решили очень традиционную задачу: реконструировать параметры траекторий ряда небесных тел по многолетним наблюдениям их положений на небесной сфере и на этой основе вычислить массу центрального объекта, вокруг которого эти тела обращаются по замкнутым орбитам. Однако технически эти наблюдения были крайне сложны из-за незначительного количества фотонов (в данном случае, инфракрасных), которые пробиваются к Земле через газопылевые скопления, экранирующие центр Галактики. Они стали возможны только благодаря созданию приборов и методов адаптивной оптики и потребовали очень серьезных усилий, растянувшихся на три десятилетия. Их итогом стало бесспорное доказательство давно предположенного наличия в центре Млечного Пути сверхмассивной черной дыры и максимально точная на сегодняшний день оценка ее массы. Это открытие стало поистине торжеством обсервационной астрономии в ее современной ипостаси.

А что же статья Пенроуза? Ее научная ценность, на мой взгляд, связана с двумя обстоятельствами. Во-первых, он действительно показал, что описание гравитационного коллапса почти любого (тут есть свои нюансы, но я на них не буду останавливаться) достаточно массивного объекта с помощью эйнштейновской общей теории относительности приводит к локальному разрушению того пространственно-временного континуума, на основе которого написаны уравнения этой теории. Это чисто математический результат, причем сам Пенроуз именно так его и рассматривал (в статье он специально подчеркнул, что "реальные физические сингулярности пространства-времени" возникнуть не могут, а также отметил вполне вероятную необходимость перехода к новой физике, включая квантовую гравитацию). Поэтому результат Пенроуза не сыграл сколько-нибудь серьезной роли в поиске и исследовании космических черных дыр, которые велись астрономическими и астрофизическими методами. Во-вторых, Пенроуз первым продемонстрировал эффективность топологических методов при решении задач ОТО. Это стало началом разработки нового математического аппарата описания гравитации, который вскоре (и с участием других ученых) нашел применение не только в теории черных дыр, но в космологии.

В поисках ответа

Международное научное сотрудничество - важное условие для решения проблем, стоящих перед человечеством

Очередной видеомост связал ученых Института сейсмологии и физики атмосферы Академии наук Туркменистана и Института систем управления Национальной академии наук Азербайджана. Главной темой повестки дня этой рабочей онлайн-встречи стали организационные моменты в контексте подготовки договора между двумя научными структурами.

Ученые обсудили план предстоящей совместной деятельности по созданию и внедрению в Туркменистане сети сейсмических станций серии RNM ASP, анализирующих сейсмоакустические шумы, которые могут быть использованы при прогнозе землетрясений.

Азербайджанские коллеги выступили с презентацией, подробно осветившей систему идентификации информации, полученной станциями RNM ASP в период возникновения аномальных сейсмических процессов.

В рамках официального визита Президента Гурбангулы Бердымухамедова в Азербайджанскую Республику в марте этого года в числе подписанных 20 азербайджано-туркменских документов был и Меморандум о взаимопонимании между Институтом сейсмологии и физики атмосферы Академии наук Туркменистана и Институтом систем управления Национальной академии наук Азербайджана.

В современном мире активное международное научно-технологическое сотрудничество является необходимым условием успешного поиска ответов на глобальные вызовы, стоящие перед человечеством. Только объединив результаты лучших мировых исследований и усилия лучших мировых ученых, можно решать проблемы предупреждения и предотвращения ущерба от землетрясений. Развитие и совершенствование сейсмологии в Туркменистане, в том числе при участии международного сообщества, дают возможность вывести ее на уровень международных стандартов.

За последние годы существенно расширилась география сотрудничества Института сейсмологии и физики атмосферы Академии наук Туркменистана с научными институтами и центрами зарубежных стран. Осуществляются совместные исследовательские проекты и научные программы в области оценки и прогноза землетрясений, в том числе в Каспийском регионе. Регион Каспийского бассейна стремительно превращается в один из ключевых центров геополитических и геоэкономических процессов, где формируется мощный транспортно-транзитный узел глобального уровня. Поэтому необходимость объединения усилий стран региона, их тесного партнерства с международными организациями выглядит в высшей степени актуальной.

Каспийский регион всегда представлял интерес для науки. Здесь институт осуществляет сейсмический и геофизический мониторинг, который базируется на организации сети непрерывных долговременных наблюдений на исследуемой территории. В Балканском велае непрерывные сейсмические, региональные и локальные наблюдения проводятся семью стационарными сейсмическими станциями, оборудованными цифровой аппаратурой GEOSIG и шестью передвижными цифровыми станциями Дельта-03, которые обеспечивают контроль над

сейсмической обстановкой на территории западного Туркменистана.

Проведенный по инициативе Президента Гурбангулы Бердымухамедова в Национальной туристической зоне "Аваза" 12 августа 2019 года первый Каспийский экономический форум дал старт реализации совместных инвестиционных проектов и программ, развитию совместных перспективных направлений сотрудничества между регионами прикаспийских государств. Этот форум также активизировал сотрудничество ученых Института сейсмологии и физики атмосферы АН Туркменистана и Института систем управления НАН Азербайджана. В целях

реализации утвержденной 23 января 2019 года Программы "Снижение сейсмического риска в сейсмоопасных зонах Туркменистана" и во исполнение приказа Президента страны от 1 февраля 2019 года о развитии международного научно-технического сотрудничества со странами Каспийского региона туркменскими сейсмологами принято предложение Института систем управления Национальной академии наук Азербайджана по созданию интеллектуальной системы идентификации информации, полученной станциями RNM ASP в период возникновения аномальных сейсмических процессов.

В предстоящие планы сотрудничества входят соответствующие работы для соединения сети сейсмоакустических станций, функционирующих в Азербайджане, с будущей сетью аналогичных станций в Туркменистане. Подписанию Меморандума о взаимопонимании между двумя профильными институтами предшествовала большая работа. Специалисты Института сейсмологии и физики атмосферы АН Туркменистана ознакомились с работой азербайджанских станций, была проанализирована возможность создания такой системы оповещения в Туркменистане. Ученые двух стран ранее принимали участие в обсуждении результатов экспериментов по мониторингу аномальных сейсмических процессов. Было выбрано место для одной станции, проведены совместные эксперименты, продемонстрировавшие эффективность и информативность сейсмоакустической станции, а также обозначены места для построения нескольких станций, которые совместно с туркменскими станциями сформируют единую информационную систему предварительного оповещения.

Разработанная в Азербайджане сейсмоакустическая станция RNM ASP является одной из инноваций по раннему распознаванию и возможному предупреждению землетрясения. В основе азербайджанского ноу-хау лежит принципиально новая noise-технология. В Азербайджане функционирует десять станций RNM ASP, анализирующих сейсмоакустические шумы и позволяющих

обнаруживать аномальные сейсмические процессы и проводить их мониторинг.

Система проста и не требует ежедневного контроля. Сейсмостанция малогабаритна: три метра в длину, два - в ширину. Станция мониторинга аномальных сейсмических процессов в качестве канала связи может использовать заполненные водой стальные стволы законсервированных нефтяных скважин или неглубоких артезианских скважин. В дальнейшем в рамках меморандума планируется подписать договор между двумя институтами, согласно которому азербайджанская сторона предоставит безвозмездно три комплекта оборудования станции RNM ASP для установки на территории Туркменистана на скважинах, предложенных Институтом сейсмологии и физики атмосферы. Предстоит совместная установка комплекта оборудования станций с соответствующим программным обеспечением для обработки информации и обучением персонала. В результате эксплуатации и обслуживания станций RNM ASP будет организована синхронная передача информации в Институт сейсмологии и физики атмосферы АН Туркменистана и Институт систем управления НАН Азербайджана для дальнейших исследований и интерпретации полученных результатов. В рамках договора будет осуществляться обмен результатами полученных исследований путем проведения совместных научных мероприятий (лекции, совместные научные конференции с публикацией тезисов докладов и т.д.). В процессе эксплуатации системы станций будет формироваться экспериментальная база данных, которая позволит начать переключение работы системы в режим распознавания сейсмоакустических изменений в Каспийском регионе. И это одновременно послужит достоверности результатов оповещения. Планируется создание сети, состоящей из 5-10 станций RNM ASP с центром мониторинга в Туркменистане. Это позволит повысить достоверность результатов мониторинга сейсмической ситуации и в Туркменистане, и в Азербайджане.

Институт сейсмологии и физики атмосферы АН Туркменистана, проводя научные исследования по фундаментальным и научно-прикладным проблемам, стремится, чтобы выполняемые работы были результативными и вносили вклад в народное хозяйство Туркменистана. При реализации международных договоров учитываются как свои национальные интересы, так и передовые тенденции мировой науки. Усилена ответственность ученых за результаты работы, повышение эффективности научно-исследовательских разработок, активное внедрение в производство достижений науки и техники. В Туркменистане особое внимание сегодня уделяется наращиванию научного потенциала, чтобы разработки ученых приносили пользу народу, служили прогрессу нашей родины.

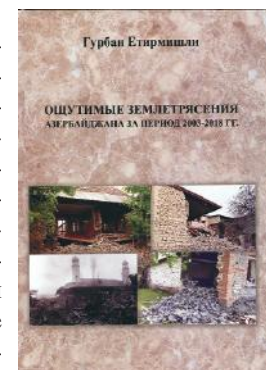
Ориентируясь на мировые стандарты и определив приоритетные направления своей деятельности, ученые-сейсмологи вносят мощный вклад в укрепление ее инновационного потенциала.

Светлана АХМЕДОВА,
ученый секретарь Института
сейсмологии и физики атмосферы
Академии наук Туркменистана

Связь очагов

Изучена сейсмичность территории Азербайджана за 2003-2018 годы

Увидела свет монография генерального директора Республиканского центра сейсмологической службы члена-корреспондента НАНА Гурбана Етирмишли "Ощутимые землетрясения Азербайджана за период 2003-2018 гг."

Книга, изданная издательством "Элм", посвящена сейсмичности территории Азербайджана. В ней проанализированы кинематические и динамические параметры землетрясений за исследуемые годы, показана тектоническая связь очагов ощутимых и сильных землетрясений и рассмотрены их макросейсмические области.

Лучшее решение

Исследуются методы управления терминологическими процессами

В Институте информационных технологий НАНА состоялся научный онлайн-семинар Пятого отдела "Методы управления терминологическими процессами", на котором научный сотрудник Сабина Фоменко, представляя доклад, отметила, что изучение теоретических и практических вопросов терминологии основано на потребностях современной научной коммуникации.

Терминология - это активно развивающаяся подсистема лексики литературного языка, поэтому важно понимать особенности изучаемой терминологии. Говоря о лексико-семантических процессах в терминологии, докладчик отметила, что она характеризуется такими семантическими событиями, как лексико-семантические процессы общего литературного языка, гипонимия, определенность, многозначность, систематичность, омонимия, синонимия и антонимия. "Характеризуя слово, - пояснила специалист, - важно поставить его в один ряд с ближайшими соседями по парадигме (синонимами, антонимами, тематически связанными словами), что позволяет более эффективно их усвоить".

Кроме того, проинформировав о неоднозначности, синонимии, многозначности терминологии, Фоменко отметила, что лучшим решением для управления терминологическими процессами в терминологической системе является обеспечение их эффективного управления.

Редакционная коллегия:

Рамиз Мехтиев, Иса Габиббейли, Ибрагим Гулиев,
Тофик Нагиев, Дильгам Тагиев, Наргиз Пашаева, Ирада Гусейнова,
Расим Алигулиев, Аминага Садыгов, Исмаил Гаджиев, Фуад Алиев,
Джамиль Алиев, Говхар Бахшалиева

Главный редактор: Агагусейн Шукюров

Адрес: Баку, AZ 1001,
ул.Истиглалийат, 30, Президиум НАНА

e-mail: elm.nauka.gazet@gmail.com

Газета набирается в редакции и печатается в издательстве "Азербайджан".
Мнение авторов может не совпадать с мнением редакции.

Заказ: 2461

Тираж: 2000